

เสน่ห์ จามริก

กับ

สังคม“ธาขุปถัมภ์”

ธเนศ อภรณ์สุวรรณ
นกรินทร์ เมฆไตรรัตน์
คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Past Reason Hunted

Th' expence of Spirit in a waste of shame
Is lust in action, and till action, lust
Is periurd, murdrous, blouddy full of blame,
Sauage, extreame, rude, cruell, not to trust,
Inioyd no sooner but dispised straight,
Past reason hunted, and no sooner had
Past reason hated as a swallowed bayt,
On purpose layd to make the taker mad.
Made In pursut and in possession so,
Had, hauing, and in quest, to have extreame,
A blisse in prooffe and proud and very wo,
Before a loy proposed behind a dreame,

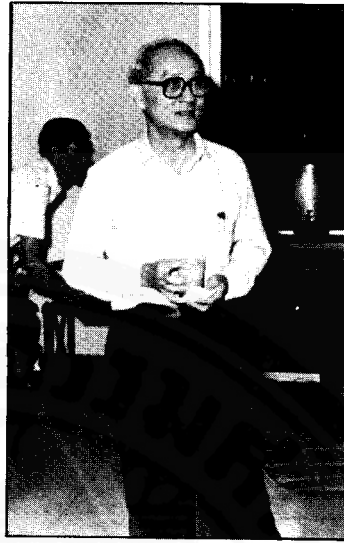
วารสารฉบับย้อนหลัง

All this the world well knowes yet none knowes well,
To shun the heauen that leads men to this hell.

William Shakespear
Sonnets (1609),cxxix

บทความนี้เขียนขึ้นเพื่อเป็นบทประกอบคำอภิปรายในรายการเสวนาเรื่อง “เสน่ห์ จามริก กับงานและสังคมไทย” ซึ่งจัดขึ้นที่คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2530 โดยกลุ่มผู้สนใจงานเขียนของเสน่ห์ จามริกจำนวนหนึ่ง¹ และด้วยเหตุที่คำอภิปรายทั้งหมดได้รับการตีพิมพ์ต่อท้ายบทความนี้ ผู้เขียนทั้งสองในฐานะเป็นบรรณากรของรายการเสวนาดังกล่าว จึงเห็นว่าไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะมากล่าวสรุปย่อคำอภิปรายต่าง ๆ นั้นอีก ในที่นี้ ผู้เขียนทั้งสองเห็นควรประมวลข้อเสนอที่ได้อภิปรายกันไว้ และน่าจะได้มีการคิดทบทวนต่อไปในวงกว้าง ทั้งที่เกี่ยวข้องกับงานเขียนของเสน่ห์ จามริกโดยตรง และเกี่ยวข้องกับสถานภาพการศึกษาเรื่องสังคมไทยในบางด้าน

ผู้เขียนขอเสนอว่าพลังความคิดของเสน่ห์ จามริกอยู่ที่แนวการศึกษาว่าสังคมไทยในเนื้อแท้คือสังคมนิคม (Patrimonial Society) โดยพิจารณา

จากสภาพความเป็นจริงทางวิถีของการเมืองไทย และจากมิติทางประวัติศาสตร์ของไทยเป็นสำคัญ แต่ก็ยังมีปัญหาที่ต้องขบคิดกันต่อไปว่าตัวแบบดังกล่าวจะมีพลังอธิบายสังคมไทยในระยะต่อไปหรือไม่ และเป็นตัวแบบที่ได้พัฒนาไปบนพื้นฐานที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงสำคัญในสังคมไทยปัจจุบันมากนักน้อยเพียงใด ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งคือผลงานของเสน่ห์ จามริกนั้นมีผลกระทบอย่างไรต่อวงวิชาการและสังคมไทยโดยส่วนรวม ผู้อภิปรายทั้งหมดค่อนข้างเห็นพ้องต้องกันว่าผลงานของเสน่ห์ จามริกมีคุณค่าอย่างสูงต่อวงวิชาการและสังคมไทย แต่ผลกระทบนั้นมีค่อนข้างน้อย ปัญหาที่ต้องขบคิดกันอย่างจริงจังต่อไปก็คือทำไมสิ่งที่มีคุณค่าจึงมีผลกระทบต่อสังคมอย่างค่อนข้างน้อย

ในงานเขียนของเสน่ห์ จามริกเกือบทุกชิ้นเขาอธิบายลักษณะพื้นฐานของสังคมไทยจากความเข้าใจในตัวแบบสังคมนิคม² เขากล่าวว่าสังคมนิคมเป็นรูปแบบหนึ่งของสังคมการเมือง

¹ ได้แก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ฉลาดชาย รมิตานนท์, อานันท์ กาญจนพันธุ์, วิระดา สมสวัสดิ์, ธเนศ อภรณ์สุวรรณ, นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, สามารดี ศรีจันทร์, สมโชค อ่องสกุล, สุวีริย์ธัญ ทราชตัน, ถาวร อภรณ์สุวรรณ, ทศพร กลสิกรรม, นฤมล ศรีกิจการ, สุรสีห์ โกลสนาวิน และในวันเสวนาก็ได้มีผู้สนใจและผู้สนับสนุนรายการเข้าร่วมอีกสองท่านได้แก่ เฉลิมเกียรติ ผิวนวล บรรณาธิการวารสารธรรมศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และลอเรน เกล็ค อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยเนบราสก้า สหรัฐอเมริกา

ผู้เขียนในฐานะผู้ประสานงานของรายการเสวนาดังกล่าว ขอขอบพระคุณ คณะบดีคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือและเอื้อเฟื้อเรื่องสถานที่และเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ขอขอบพระคุณวารสารธรรมศาสตร์ที่เล็งเห็นความสำคัญของรายการและได้ให้ความสนับสนุนให้การดำเนินงานเป็นไปได้อย่างราบรื่น ขอขอบคุณคุณสุวีริย์ธัญ ทราชตันซึ่งดำเนินงานด้านการถอดเทปและคุณสมพงษ์ เจ็งศรีวงศ์ ซึ่งช่วยเหลือด้านการจัดพิมพ์ต้นฉบับ

² ดูการอธิบาย “ข้อพิจารณาเบื้องต้นบางประการ” ของเสน่ห์ จามริก ใน *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ* (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ จัดพิมพ์, 2529), หน้า 51 - 66.

ระบอบราชการ (Bureaucratic Polity) มีโครงสร้างทางอำนาจเน้นหนักไปในทางรวมศูนย์ มีรัฐประศาสน์-บายตั้งมั่นอยู่ในแนวทางของรูปปกครองโดยอาญา-สิทธิ์ และมีกลุ่มชนชั้นกลางก่อตัวและเติบโตขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่ง “ภายใน” โครงสร้างอำนาจ ความหมายของการแยกแยะชั้นพื้นฐานดังกล่าวก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าสังคมไทยมีลักษณะตรงกันข้ามกับสังคมฟิว-ดัล (Feudal Society) ซึ่งมีโครงสร้างทางอำนาจเป็นแบบกระจาย มีรัฐประศาสน์บายที่มาจากพื้นฐานการประนีประนอมกันระหว่างกลุ่มพลังต่าง ๆ และการก่อตัวและเติบโตขึ้นมาของกลุ่มชนชั้นกลางก็อยู่ “ภายนอก” ศูนย์กลางโครงสร้างอำนาจ ลักษณะพื้นฐานที่แตกต่างกันนี้เป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่กำหนดศักยภาพของการเปลี่ยนแปลงของสังคมทั้งสองแบบ เพราะในแบบหลัง แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงก็มีผลเป็นการยอมรับสัมพันธภาพทางอำนาจแบบใหม่ ๆ ที่วางอยู่บนการต่อสู้อันตรายระหว่างกลุ่มพลังต่าง ๆ ในขณะที่แบบแรกซึ่งก็คือสังคมราชูปถัมภ์ของไทยนั้น แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงก็มีผลเป็นการขยายสัมพันธภาพทางอำนาจแบบเดิมออกไป โดยมีจุดสำคัญอยู่ที่อภิสิทธิ์และการรักษาผลประโยชน์ของชนชั้นนำบางกลุ่มในสังคมเท่านั้น

ในระดับถัดมาของการวิเคราะห์ เสน่ห์ จามริก ได้แยกแยะกระบวนการทางสังคมออกจากผลของการเปลี่ยนแปลงในสังคม กับได้เน้นความสนใจจากระดับโครงสร้างอำนาจลงมาสู่ระดับพฤติกรรมพื้นฐานของคน คือการรวมกลุ่ม การกระทำของกลุ่มและความขัดแย้งที่มีต่อกัน ในส่วนแรกซึ่งเสน่ห์ให้ความสนใจกับกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นอย่างมาก เขาเห็นว่าความแตกต่างกันอยู่มากระหว่างกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากมีแรงกระตุ้นภายในและมีกลุ่มพลังที่เกิดขึ้นใหม่ภายในสังคมและการเมืองเป็นผู้นำเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงแบบหนึ่ง กับอีกแบบหนึ่งคือในกระบวนการเปลี่ยนแปลงเกิดจากมีแรงกระตุ้นมาจาก

ภายนอกและมีกลุ่มชนชั้นนำเป็นผู้นำเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลง เพราะในแบบแรกเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงสำหรับคนกลุ่มใหม่คือการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพทางอำนาจ ตรงกันข้ามกับในกรณีหลังซึ่งเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงถูกกำหนดจากกลุ่มชนชั้นนำภายในกรอบสัมพันธภาพทางอำนาจที่เป็นอยู่ ตัวอย่างที่เด่นชัด มักกล่าวถึงเสมอเพื่อประกอบการวิเคราะห์ข้างต้นได้แก่ พระบรมราชธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ว่า “ประเทศอื่น ๆ ราษฎรเป็นผู้ขอให้ทำ เจ้าแผ่นดินจำใจทำ ในเมืองเรานี้เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่าควรจะทำเพราะจะเป็นการเจริญแก่บ้านเมืองและเป็นความสุขแก่ราษฎรทั่วไป จึงได้คิดทำ เป็นการผิดกันตรงข้าม...”³ การพิจารณาแนวคิดและกระบวนการเปลี่ยนแปลงใด ๆ จึงต้องกระทำภายในบริบทของโครงสร้างอำนาจและการเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันเช่นว่านี้ อย่างไรก็ตามภายในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงเอง ความแตกต่างในเป้าหมายดังกล่าวอาจปรากฏอยู่ในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้นก็ได้ เพราะเมื่อการเปลี่ยนแปลงได้ดำเนินไปในระยะเวลาหนึ่ง ในแบบหลังก็จะมีกลุ่มคน เทคโนโลยี และกำลังทุนภายในขึ้นมา เป็นกลุ่มพลังภายในสังคมแบบใหม่ที่จะเรียกร้องและมีผลกระทบต่อโครงสร้างทางอำนาจแบบเดิมต้องแปรเปลี่ยนไป

ในส่วนที่สองซึ่งเสน่ห์แลเห็นว่าการรวมกลุ่มของคนเป็นลักษณะธรรมชาติของความเป็นจริงทางสังคม และเห็นว่าการวิเคราะห์ตามแนวกลุ่มสถานภาพโดยสถานการณ์ทั่วไปแล้วมีความเหมาะสมมากกว่าการวิเคราะห์ทางชนชั้นแบบมาร์กซ์ เขาจึงแบ่งกลุ่มคนในระบบโครงสร้างอำนาจออกเป็นชน

³ อ้างอยู่ใน เสน่ห์ จามริก, แหล่งอ้างเดียวกัน, หน้า 15 - 16.

⁴ แหล่งอ้างเดียวกัน, หน้า 88 - 90 และดูเชิงอรอดที่ 73 ของบทที่ 2 ในแหล่งอ้างเดียวกันนั้นประกอบด้วย

จากซ้ายไปขวา :

วิระดา สมสวัสดิ์,
ฉลาดชาย รมิตานนท์,
อานันท์ กาญจนพันธุ์,
ลอเรน เกลสิก,
ธเนศ อารณีสวรรณ,
สามารถ ศรีจันรงค์

ชั้นนำ ซึ่งในสังคมราชูปถัมภ์ของไทยเป็นแบบผู้นำทางอำนาจ (power elite) มากกว่าผู้นำทางชนชั้น (ruling class) กับกลุ่มพลังทางอำนาจและทางสังคมอื่น ๆ ซึ่งอยู่เป็น “เบี้ยล่าง” และเป็น “บริวาร” ของชนชั้นนำ และในระดับพฤติกรรมความเป็นจริงที่แต่ละกลุ่มมีปฏิสัมพันธ์กันนั้น เสน่ห์ จามริกเห็นว่าความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชนชั้นนำมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องผ่านกระบวนการของการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกัน ไปสู่ขั้นตอนของการตกลงมีฉันทธรรมและยอมรับกติกาซึ่งกันและกัน หลังจากนั้นจึงจะมีการขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองไปสู่มวลชนในระดับกว้าง

อย่างไรก็ตาม ในตลอดงานการศึกษาของเสน่ห์ จามริก เขายังได้ยึดหยุ่นให้กับข้อพิจารณาต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นอีก เพราะตามตัวแบบของสังคม-ราชูปถัมภ์และสังคมราชการโดยทั่วไปนั้น บทบาทและพลังอำนาจของกลุ่มคนนอกระบบราชการไม่มีความสำคัญ ดังเช่นที่ นอร์แมน เจคอบส์ อธิบายไว้ว่าพลังนอกระบบราชการส่วนใหญ่เป็นคนต่างด้าวไม่อยู่ในฐานะที่จะนำเอาแบบธรรมเนียมต่าง ๆ ของคนเข้ามาใช้ในระบบการเมือง และในขณะเดียวกันก็จะถูกควบคุมและควบคุมโดยชนชั้นนำและจากสังคมาการนั่นเอง ในประเด็นนี้ เสน่ห์ จามริกมีความเห็นแย้งว่า “เมื่อไปถึงจุดหนึ่งแล้ว บทบาทการควบคุมระบบเศรษฐกิจของทางราชการย่อมไม่อาจกระทำ

ได้อย่างสัมฤทธิ์ผล ไม่ว่าจะมองด้านข้อจำกัดกำลังทุนหรือศักยภาพในการจัดการก็ตาม”⁵ นั่นคือเสน่ห์ จามริกยังแลเห็นลักษณะพลวัตภายในของสังคมราชการ นอกเหนือไปจากความจำเป็นของสังคมาการเองที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงเพราะมีเหตุปัจจัยจากภายนอก ข้อจำกัดของทางราชการที่ไม่อาจคุมระบบเศรษฐกิจได้ตลอดไป เช่นว่านี่ เสน่ห์ก็มีหมายเหตุไว้ว่าได้ปรากฏให้เห็นตั้งแต่เริ่มต้นเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยทีเดียว อย่างเช่นที่เกิดกับระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นต้น⁶

การไม่ยึดติดกับแนวคิดและกรอบการวิเคราะห์อย่างตายตัว จะเห็นตัวอย่างได้อีกในการวิเคราะห์เรื่องกลุ่มสถานภาพกับการวิเคราะห์สถานการณ์ทางชนชั้น กล่าวคือในส่วนแรก เขาได้ใช้ในสถานการณ์ปกติ ซึ่งสถานภาพของคนเป็นที่มาแห่งอำนาจและทรัพย์สิน ในขณะที่ส่วนหลัง เสน่ห์กล่าวว่าคงต้องพิจารณาในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี เพราะในช่วงนั้นความสัมพันธ์ทางการผลิตก็ดี ทรัพย์สินก็ดี จะเป็นตัวแปรสำคัญต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมาการเมือง⁷

⁵ แหล่งอ้างอิงเดียวกัน, ดูเชิงอรรถที่ 41 ของบทที่ 2

⁶ แหล่งอ้างอิงเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

⁷ แหล่งอ้างอิงเดียวกัน, หน้า 89.

กล่าวได้ว่า “วิธีคิด” ของเซนห์ จามริกดูเป็นธรรมดาแต่ทรงพลัง มีความยืดหยุ่นซึ่งไม่อาจคิด “ป้ายชื่อ” ได้โดยง่ายว่าอยู่สำนักคิดใดตามสมัยนิยม น่าเชื่อว่าวิธีคิดดังกล่าวเป็นผลโดยตรงจากการสั่งสมประสบการณ์และการเรียนรู้อันยาวนานของเขาดังเช่นที่เราพบว่าเซนห์ จามริกให้ความสนใจกับการศึกษาปรัชญาการเมืองควบคู่ไปกับสนใจศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 2510⁸ และในบทความจำนวนมากของเขาก็ได้บ่งแสดงการมีฐานความรู้และความเชื่อว่าไม่มีทฤษฎีอะไรที่ตัดขาดออกจากประสบการณ์ของสังคมมนุษย์ พัฒนาการทางความรู้ความเข้าใจสังคมและมนุษย์แม้จะมีลักษณะสากลอยู่ด้วย แต่ก็ยังมีลักษณะเฉพาะกำกับอยู่เป็นอันมาก ซึ่งเราต้องให้ความสนใจศึกษาทั้งสองด้าน ดังนั้น เซนห์ จามริกจึงมักกล่าวเสมอ ให้ความระมัดระวังที่จะประยุกต์ใช้ทฤษฎีอันเป็นประสบการณ์ของสังคมหนึ่งซึ่งโดยส่วนใหญ่ก็คือสังคม

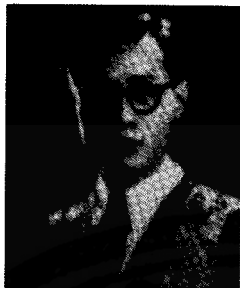
⁸ ได้แก่ การแปล หนังสือ *แนวทางพัฒนาเศรษฐกิจ* ของ เจ.เค. แกลเบรท พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี 2507 พร้อมด้วยการเขียนภาคผนวกเรื่อง “ปัญหาของไทย” โดย เซนห์ จามริกเอง และการแปลหนังสือ *ความคิดทางการเมืองจากเปลโตถึงปัจจุบัน* ของ จอด เอ็ม. ฮาร์มอน พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี 2510

ตะวันตกให้เป็นกฎทั่วไป โดยไม่คำนึงถึงภววิสัยที่ดำรงอยู่ในสังคมที่ศึกษา⁹ กล่าวในอีกแง่หนึ่ง เซนห์ จามริกเรียนรู้ “วิธีคิด” จากสังคมตะวันตกมากกว่าจะไปหยิบยืมผลการศึกษาจากสังคมตะวันตกมาใช้อธิบายสังคมไทย¹⁰

การหยิบยก “วิธีคิด” ดังกล่าวขึ้นมาพิจารณาเป็นเบื้องต้นไม่ใช่เป็นลารกล่าวแบบลอย ๆ หรือคาดเดาเอาเอง หากแต่จะพบได้ในวิธีปฏิบัติของเซนห์ จามริก ในตลอดงานการศึกษาของเขา ซึ่งจะพบได้ว่ามีกรปฏิบัติที่เสริมรับอยู่กับวิธีคิดดังกล่าวข้างต้น ผู้อภิปรายหลายท่านเห็นพ้องกันว่า วิธีการศึกษาของเซนห์ จามริกวางอยู่บนกรอบของ “ความเป็นเหตุเป็นผลในการศึกษาเรื่องนั้น ๆ” เทคนิควิธีการต่าง ๆ

⁹ ดูบทความของเซนห์ จามริก ที่ให้แนวคิดในลักษณะดังกล่าวนี้ อย่างเช่น “แนวความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง” ใน *ทิศทางเศรษฐกิจไทยในทศวรรษหน้า* (จัดพิมพ์โดยคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529) ; “ทฤษฎีและวิธีการศึกษาเรื่องท้องถิ่น” ปาฐกถานำในการสัมมนาเรื่อง “ทฤษฎีและวิธีการศึกษาเรื่องท้องถิ่น” จัดโดย สมาคมประวัติศาสตร์ และสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 5 ธันวาคม 2528 พิมพ์ใน *ทิศทางแผนแม่บทการพัฒนาสังคมเพื่อการพึ่งตนเองกับงานพัฒนาภาคเอกชน* (จัดพิมพ์โดย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528) ; “สถานภาพของสังคมศาสตร์ระดับสากลและในสังคมไทย” *จุลสารไทยคดีศึกษา* ปีที่ 2 ฉบับที่ 3-4 (ตุลาคม 2527) ; “แนวทางการวิจัยทางสังคมศาสตร์ไทย” ปาฐกถานำ การประชุมสมัชชาวิชาการสังคมศาสตร์เพื่อการวิจัย ประจำปี 2526 พิมพ์ใน *วิจัยสังคม* ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน, 2526) ; “บทบาทของวิชามนุษยศาสตร์ต่อสังคมและมนุษยชาติ” *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่* ปีที่ 11 ฉบับที่ 3 (กันยายน 2526) ; “สังคมศาสตร์นอกสังคมตะวันตก” *สังคมศาสตร์ ม.ช.* ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (ตุลาคม 2523 - มีนาคม 2524) และ “รัฐศาสตร์ : ปรัชญา VS พฤติกรรมศึกษา?” *รัฐศาสตร์ศึกษา* ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (มกราคม - กุมภาพันธ์ 2516) เป็นต้น

¹⁰ เป็นความเห็นของ อานันท์ กาญจนพันธุ์

เป็นเพียงปัจจัยเสริมให้มีความเข้าใจสภาวะความเป็นจริง ไม่ใช่เป็นคำว่า“ครอบ”สภาวะความเป็นจริงอย่างที่มีกนิยมกระทำกัน ในประการต่อมา เสน่ห์ จามริกพิจารณาปัญหาและตัวแบบที่ใช้ศึกษา ในกาลและเทศะที่เฉพาะเจาะจง มีทั้งการแบ่งยุคสมัยออกเป็นช่วง ๆ¹¹ และมีความสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์และสังคมในความหมายกว้าง และข้อสำคัญในประการต่อมาคือ สิ่งที่เขาศึกษานั้นให้ความสำคัญอย่างสูงว่าต้องเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในสังคมไทย และต้องพิจารณาปัญหานั้นในมิติของความเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อชีวิตของคนส่วนใหญ่ และต่ออนาคตของสังคมไทยด้วย

ในที่นี้พอจะกล่าวได้ว่า ความสนใจของเสน่ห์ จามริกมีอยู่อย่างกว้างเกี่ยวข้องกับปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ที่สำคัญได้แก่ ปัญหาการสร้างสถาบันทางการเมือง ปัญหาความเท่าเทียมกันของโอกาสในการศึกษา ปัญหาสิทธิมนุษยชน ปัญหาการพัฒนาชนบท และปัญหาการแบ่งแยกสาขาวิชาความรู้จนกระทั่งผู้ศึกษาคิดว่าเทคนิควิธีการเป็นความจริงยิ่งกว่าสังคมที่ศึกษา ความกว้างของหัวข้อและความสนใจดังกล่าวในอันที่จริงเป็นเรื่องปกติธรรมดาซึ่งคนทั่ว ๆ ไปก็มีอยู่แล้ว แต่ลักษณะเด่นของเสน่ห์ จามริกคือการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของสิ่งกว้าง ๆ เหล่านั้นเข้าไว้ด้วยกันในการศึกษาสังคมไทยของเขา ดังนั้นผู้อภิปรายบางคนจึงมีความเห็นว่างานเขียนของเสน่ห์ไม่เป็นอะไรเลยสักอย่างหนึ่งหาก

จัดเข้าตามมาตรฐานของการแบ่งสาขาวิชาความรู้ในปัจจุบัน¹² ไม่เป็นทั้งรัฐศาสตร์ ปรัชญา กฎหมาย สังคมวิทยา การศึกษา และประวัติศาสตร์ แต่เป็นทั้งหมด ในทางหนึ่งจึงเหมาะสมหากจะกล่าวว่าการแลความคิดของเสน่ห์ จามริกอยู่ที่ความพยายามที่จะแสวงหาเอกภาพของวิชาความรู้ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์¹³ ตรงกันข้ามกับกระแสวิชาการในปัจจุบันที่นิยมแบ่งแยกชีวิตและความรู้ออกเป็น ส่วน ๆ

ด้วยเหตุที่เสน่ห์ จามริกมีความรู้สึกและตระหนักว่าวิชาการความรู้ต้องเกี่ยวข้องกับสภาพปัญหาที่มีอยู่ในสังคม ซึ่งเราจะพบได้ในการเลือกหัวข้อศึกษาของเขาในช่วงเวลาต่าง ๆ¹⁴ ได้ก่อให้เกิดการอภิปรายและเป็นที่เห็นพ้องต้องกันว่างานเขียนของเสน่ห์ทุกชิ้นล้วนแล้วแต่เขียนอย่างมี“เป้าหมาย” โดยที่คำว่า “เป้าหมาย”ในที่นี้มีการขยายความต่อออกไปในหลายทาง นับตั้งแต่การเน้นคุณค่าของคนให้อยู่สูงสุด ให้ความรู้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของคน “ส่วนใหญ่”¹⁵ ในอีกทางหนึ่ง เป้าหมายคือมุ่งช่วย

¹² เป็นความเห็นของสามารถ ศรีจันทน์

¹³ ดูเชิงอรรถที่ 9 และคำอธิบายที่รวบรัดใน “ข้อพิจารณาเบื้องต้นบางประการ” ใน*การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ*, อ้างแล้ว, หน้า 51 - 66.

¹⁴ ตัวอย่างที่สนับสนุนคำกล่าวนี้คือ การทำงานของเสน่ห์ จามริกเอง ดู “การเมืองไทยกับการปฏิวัติตุลาคมน” *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 (พฤษภาคม 2517), หน้า 160 - 180 ; “หลักการสิทธิ เสรีภาพ หลังปฏิวัติตุลาคมน 2516” ปาฐกถาประจำปี มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2518 พิมพ์ใน *หลักการสิทธิ เสรีภาพ หลังปฏิวัติตุลาคมน 2516* (มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2518) ; *ปัญหาและอนาคตของเมืองไทย* (โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519) ; “ปัญหาการพัฒนาในสภาพการเมืองไทย” (จัดพิมพ์โดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526) เป็นตัวอย่าง

¹⁵ ความเห็นของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ ฉลาดชาย รมิดานนท์

¹¹ เช่นเดียวกับเชิงอรรถที่ 10

ให้มีการสร้างสรรค์นโยบายสาธารณะใหม่ๆ หรือมุ่งวิพากษ์นโยบายสาธารณะที่มีอยู่แล้วและเห็นได้ชัดว่านโยบายสาธารณะนั้นวางอยู่บนพื้นฐานความรู้ความเข้าใจที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อน¹⁶

ในอีกประการหนึ่ง ซึ่งเสน่ห์ จามริกให้ความสำคัญ พิจารณาปัญหาที่ศึกษาทุกอย่างในมิติของการเปลี่ยนแปลง ก็ได้ช่วยให้เราพอเข้าใจและสามารถเชื่อมโยงประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เสน่ห์สนใจเข้าด้วยกันได้ในโครงเรื่องเดียว ในหนังสือเล่มล่าสุดของเขาชื่อ *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ* ไม่ได้อธิบายเพียงสถานะของรัฐธรรมนูญในความหมายกว้างที่เป็นชีวิตทางการเมือง แต่ยังได้สรุปสถานะและที่มาของปัญหาหลักของสังคมและการเมืองไทยเอาไว้ด้วย กล่าวโดยย่อ เสน่ห์ จามริกเห็นว่า เมื่อสังคมนานาชาติของไทยต้องปรับตัวให้ทันสมัยเพราะมีแรงผลักดันจากภายนอก ลักษณะของการปรับตัวโดยผ่านสื่อคือชนชั้นนำไทยเป็นผู้รับเทคโนโลยีและเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง มีผลเป็นเพียงขยายกรอบสัมพันธภาพทางอำนาจแบบเดิมออกไปตราจบจนถึงกลางทศวรรษที่ 2450 ในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยเอง จะพบได้ว่ามีกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่เกิดขึ้น คนกลุ่มนี้ส่วนได้รับการศึกษาและอิทธิพลของวิทยาการตะวันตก อีกทั้งอยู่ในวัยหนุ่มเต็มไปด้วยพลังความมุ่งมั่น กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ได้เข้ายึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองปี พ.ศ. 2475 โดยที่ฐานพลังสนับสนุนที่แท้จริงคือพลังของผู้ถืออาวุธ ในตลอดปี พ.ศ. 2475 และต่อ ๆ มา และในอันที่จริงก่อนปี พ.ศ. 2475 ด้วยที่เราจะพบได้ว่า ชนชั้นนำของไทยยังคงติดอยู่ในขั้นตอน“เตรียมการ” คือกลุ่มชนชั้นนำที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ยังคงทำการขบเคี้ยวต่อสู้กันโดยปราศจากกฎเกณฑ์ ยังไม่อาจก้าวข้ามมาสู่ขั้นตอน“ตัดสินใจ”คือชนชั้นนำด้วยกันเองสามารถตกลงรวมขอม

กันให้มีกฎเกณฑ์ขึ้นมาได้ อย่างไรก็ดี เสน่ห์ จามริกได้พิจารณาสถานะของการปฏิวัติ 2475 ว่าเป็นครั้งเดียวในประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่ ที่มีผลเป็นการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพทางอำนาจภายในโครงสร้างราชการ แต่ก็เป็น การเปลี่ยนแปลงที่เต็มไปด้วยปัญหาที่ไม่อาจรวมขอมกันได้ ในหมูชนชั้นนำด้วยกัน ซึ่งมีการแบ่งเป็นพลังเก่ากับพลังใหม่ ดังนั้นจึงมีความหมายเท่ากับเสริมส่งให้ผู้นำฝ่ายทหารขึ้นมาใช้อำนาจมากยิ่งขึ้นตามลำดับ

ในสภาวะที่ชนชั้นนำเองไม่สามารถรวมขอมกันได้ และหมูชนชั้นนำสายพลเรือนมีความแตกแยกกันอย่างมาก เปิดโอกาสให้กลุ่มผู้นำทหารรุ่นใหม่ซึ่งมีประสบการณ์ต่างจากผู้นำทหารรุ่นปี.ศ. 2475 ขึ้นมามีอำนาจ และได้สถาปนา“ระบอบรัฐธรรมนูญทหาร”ขึ้นตามลำดับหลังจากปี.ศ. 2490 เป็นต้นมามี“ระบอบปฏิวัติ”หลังจากปี.ศ. 2500 และมีหลักนิติธรรมอย่างไทย¹⁷ กำกับอยู่ด้วย และโดยตัวของระบอบปฏิวัติเองก็ได้รับการสนับสนุนจากพลังทางสติปัญญาสายต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม หลังปี.ศ. 2501 ก็ได้ก่อให้เกิดพลังเศรษฐกิจขึ้นมาในลักษณะ

¹⁷ ความหมายคือ มาตรการใช้อำนาจทางทหารได้รับการสถาปนาฐานะทางนิติธรรมอย่างเป็นระบบขึ้น ประกาศใช้กฎอัยการศึก และประกาศของผู้นำฝ่ายทหารมีฐานะคำสั่งอยู่ได้ ในด้านหนึ่งเป็นเพราะใช้กำลังอำนาจค้ำที่ทรบกันโดยทั่วไป แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ได้รับการยืนยันรับรองจากแวดวงนิติศาสตร์และตุลาการของไทยเอง การอธิบายหลักนิติธรรมอย่างไทยของเสน่ห์ จามริกนี้ ได้ได้ตอบโดยตรงกับความคิดและการศึกษาวิจัยกระแสหลักที่บอกว่ารัฐธรรมนูญไทยไม่มีความต่อเนื่อง เพราะได้ขาดช่วงไปอันเนื่องมาจากมีระบบเผด็จการทหาร ในทางตรงกันข้ามเสน่ห์ จามริกเห็นว่า รัฐธรรมนูญในฐานะเป็นชีวิตทางการเมืองได้มีพัฒนาการต่อเนื่องในตัวของมันเอง ซึ่งนั้นไม่มีความสำคัญ แต่ฐานะของมันมีพัฒนาการต่อเนื่อง แปรเปลี่ยนไปตามสภาพของความสัมพันธ์ทางอำนาจ และมิติของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทยเอง

¹⁶ ความเห็นของ นิธิ เอียวศรีวงศ์

จากซ้ายไปขวา :

สามารถ ศรีจันทังค์,
ถาวร อภรณ์สุวรรณ,
สุรีย์รัตน์ ทรายคัน,
สุรสีห์ โกศลนาวิน

ใหม่ และในแง่ที่พลังเศรษฐกิจนี้เป็นปัจจัยภายในที่
เกิดขึ้นใหม่ ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงคือมุ่งสู่
การปรับเปลี่ยนสัมพันธภาพทางอำนาจ และ
นี่คือที่มาของวิกฤตการณ์ความชอบธรรมของโครง
สร้างอำนาจเดิมที่สืบเนื่องมาจากปีพ.ศ. 2490 ถัดมา
มีการรัฐประหารปีพ.ศ. 2514 เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าเป็น
การปิดประตูและปิดช่องทางของการขยายฐาน
อำนาจและความชอบธรรมออกไปสู่ภายนอกตาม
สภาพความเปลี่ยนแปลง เหตุการณ์การปฏิวัติ
ตุลาคม 2516 จึงเกิดขึ้นตามมา ซึ่งมีความหมายใน
ทางวัฒนธรรมความคิดและมโนธรรมของสังคม
มากกว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทาง
อำนาจ พลังทางฝ่ายทหารได้ถดถอยลงไปมากหลังปี
พ.ศ. 2516 ก็จริงอยู่ แต่พลังฝ่ายราชการก็ได้รับความ
ความสับสนเรื่องทั้งหมดไว้ได้ และได้เป็นผู้ตอบโต้
และควบคุมพลังที่เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลง
แบบต่าง ๆ อีกทั้งยังหนุนให้มีการรัฐประหารปี
พ.ศ. 2519 ซึ่งเป็นการพบกันครั้งทางระหว่างพลัง
ราชการและพลังชนชั้นกลางที่เติบโตขึ้นมาจากการ
เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมหลังปีพ.ศ. 2501
ในท้ายที่สุดเสน่ห์ จามริกได้ประเมินว่า ระบอบรัฐ-
ธรรมนูญไทยในปีพ.ศ. 2521 ก็แทบไม่ได้ทำอะไร
มากไปกว่าแนวทางเศรษฐกิจและสังคมอันดำเนินต่อ
มาจากระบอบปฏิวัติตุลาคม 2501 ความแตกต่างที่
เสน่ห์พอจะมองเห็นได้แก่ ในปัจจุบันชนชั้นนำมีทัศนะ

ท่าทีและปฏิบัติการอันชาญฉลาดขึ้นในทางการ
เมืองด้วยการผ่อนปรน คลี่คลายมาตรการกีดกันสิทธิ
เสรีภาพซึ่งเป็นมาจากอดีต

ที่ได้กล่าวบรรยายสรุปผลการศึกษาของเสน่ห์
จามริกมาไว้ในที่นี้ ก็เพราะจะให้เห็นเป็นตัวอย่างว่า
เขาสนใจปัญหาที่ศึกษาในมิติของการเปลี่ยนแปลง
อย่างจริงจัง ผลการศึกษาดังกล่าวมีรายละเอียดต่าง ๆ
รองรับอยู่เป็นอันมาก แต่ก็พอจะสรุปให้สั้นและ
รวบรัดได้จากคำกล่าวของเขาเองที่ว่า “ปัญหาหลักของ
สังคมการเมืองไทย คือวิกฤตอันเกิดแต่การเปลี่ยนแปลงให้
ทันสมัย และปัญหาของการสร้างสถาบันการเมืองอันมีตาม
มา”¹⁸ และเสน่ห์ยังกล่าวอีกด้วยว่า “วิกฤตและปัญหา
เช่นว่านี้ได้อุบัติขึ้นและสะสมพอกพูนต่อเนื่องกันโดยตลอด
ในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา และจะยังคงเป็นปัญหาค้างค้ำอยู่
ต่อไปในสภาวะสังคมการเมืองอันทวีความยุ่งยากสลับซับซ้อน
ขึ้นขึ้น”¹⁹

เมื่อมาถึงจุดนี้คือได้พิจารณาวิธีคิด วิธีการศึกษา
และผลการศึกษามาเป็นลำดับแล้ว ก็ได้ก่อให้เกิด
ประเด็นปัญหาในหมู่ผู้อภิปรายหลายท่าน กล่าว
คือ ข้อเสนอที่ยอมรับกันมาตั้งแต่ต้นว่าเสน่ห์ จาม-
ริกไม่มีกรอบความคิดทฤษฎีที่ตายตัว มีอยู่บ้างคือตัว

¹⁸ เสน่ห์ จามริก, *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ*.
อ้างแล้ว, หน้า 51.

¹⁹ เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน.

แบบสังคมนิยม แต่ก็ได้ปรับใช้ไปตามความเป็นเหตุเป็นผลในการศึกษา ตลอดจนภาววิสัยที่เป็นอยู่ในสังคมการเมืองไทย ข้อเสนอนี้ก็ยังคงมีความสมเหตุสมผลเพียงใดเมื่อมาพิจารณาข้อสรุปซึ่งค่อนข้างรวบรัดชัดเจนดังกล่าวข้างต้น ผู้อภิปรายบางท่านให้ข้อสังเกตว่า เสน่ห์ จามริกมีข้อขัดแย้งกับตัวแบบสังคมนิยมอยู่ไม่น้อยมาก และอาจมีอยู่เพียงประการเดียวเท่านั้นคือว่าสังคมนิยมมีการเปลี่ยนแปลงได้ไม่ได้หยุดนิ่ง เป็นสังคมทันสมัยแต่ไม่พัฒนาตลอดไป²⁰ ข้อสรุปประการสำคัญที่พบได้ในงานเขียนของเสน่ห์ จามริกคือ สังคมนิยมคือทั้งหมดของสังคมไทย ต้องเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยเพราะมีแรงผลักดันจากภายนอก ปัญหาที่ตอกย้ำจนถึงปัจจุบันก็คือปัญหาของการสร้างสถาบันทางการเมืองที่เกิดขึ้นตามมากับการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นข้อสรุปที่ไม่ได้แตกต่างจากกรอบทฤษฎีเดิม และในคำอธิบายแบบครอบคลุมกระบวนการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดของเสน่ห์เองก็อาจถือได้ว่าเป็นกรอบทฤษฎีอีกแบบหนึ่ง

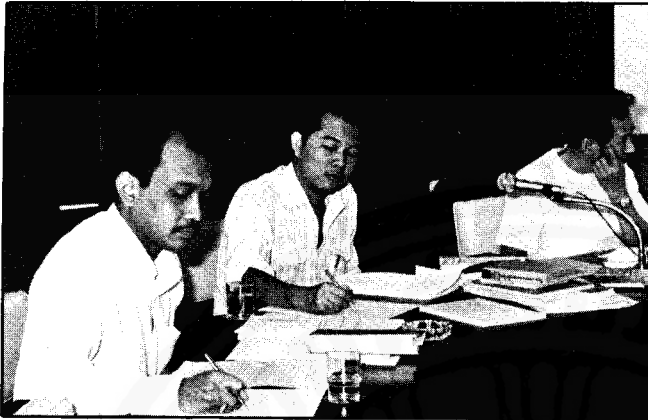
ในอันที่จริงการมีกรอบทฤษฎีกับการมีความละเอียดอ่อนในวิธีคิดและการใช้ข้อมูลหลักฐานไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกัน²¹ ดังนั้นถึงแม้ว่าจะมีการถกเถียงกันในส่วนแรกก็ไม่จำเป็นต้องไปแก้ไขการยอมรับในส่วนหลังก็ได้ อย่างไรก็ตาม การถกเถียงกันในท้ายที่สุดว่าเสน่ห์ จามริก ยังคงต้องศึกษาสังคมนิยมอย่างมีกรอบทฤษฎีอย่างยืดหยุ่น จะมีผลอย่างมากต่อการประเมินการแสวงหาความเป็น“ไท”ในทางวิชาการต่อไปว่ามีความหมายอย่างไร เพราะเสน่ห์ จามริกเองก็เป็นผู้หนึ่งซึ่งบุกเบิกค้นหาสังคมศาสตร์แบบ“ไท” อันเป็นแบบอย่างที่ยืนหยุ่นต่อ ๆ มาน่าจะศึกษาค้นคว้าและติดตาม ข้อติดขัดในประการสำคัญ

ที่ผู้อภิปรายบางท่านมีต่อผลการศึกษาของเสน่ห์ จามริก ไม่ใช่อยู่ที่มีกรอบทฤษฎีหรือไม่ หากแต่อยู่ที่กรอบทฤษฎีดังกล่าวไม่น่าเชื่อว่าจะอธิบายสังคมไทยได้หากผู้ศึกษาผู้นั้นไม่สนใจประเด็นปัญหาทางการเมืองประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือตัวแบบสังคมนิยมไม่อาจอธิบายพลังนอกระบบราชการได้ และจะมีปัญหาค่อนข้างมากในการอธิบายสังคมไทยหลังปีพ.ศ. 2501 เพราะตัวแบบสังคมนิยมมีความยืดหยุ่นอย่างมากก็เพียงพิจารณาการเติบโตของพลังนอกระบบราชการว่าเป็นส่วนขยายของพลังราชการ ทำให้ขาดมิติพิจารณาการเติบโตของพลังนอกระบบราชการในตัวของมันเอง

นอกจากนี้ยังเป็นสิ่งที่น่าคิดติดตามต่อไปว่า โดยตัวแบบของสังคมนิยมและสังคมนิยมแล้วนั้นไม่อาจเสนอทางออกที่ชัดเจนให้กับสังคมไทยได้ เพราะในตัวแบบสังคมนิยมพลังหลักคือข้าราชการ ซึ่งควบคุมสังคมได้ด้วยทั้งโดยกลไกอำนาจทางการเมืองและระบบค่านิยม ในขณะที่พลังรองคือชนชั้นกลาง ตลอดจนประชาชนชาวนา ชาวไร่ต่างเป็น“เบี้ยล่าง”ขึ้นต่อข้าราชการทั้งสิ้น ทั้งนี้ในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงก็เป็นที่ทราบกันว่ากฎเกณฑ์หรือกติกาการแข่งขันต่อสู้ทางการเมืองยังไม่อาจสถาปนาขึ้นได้ เหตุเพราะไม่มีความเห็นพ้องและอ้อมขอมกันในกลุ่มชนชั้นนำชนชั้นกลางและพลังตลาดก็ได้เติบโตขึ้นตามลำดับตามกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ ทางออกของสังคมไทยตามตรรกะวิธีคิดดังกล่าวจึงดูค่อนข้างมืดมน อยู่ในภาวะเป็น“งูกินหาง” เพราะจะฝากความหวังไว้ที่ชนชั้นนำและพลังทางการเมืองก็ดูจะไม่ค่อยมีอนาคต สภาพการเมืองไทยยังคงมีความสับสนอยู่เสมอว่าพลังราชการจะฝืนรักษาสัมพันธภาพทางอำนาจแบบเก่าไว้ซึ่งขัดแย้งกับสภาวะการเปลี่ยนแปลงที่เป็นจริงในสังคมในขณะเดียวกันจะฝากความหวังไว้กับชนชั้นกลางหรือพลังตลาดก็ยังคงไม่ได้ เพราะไม่ได้มีอำนาจ

²⁰ ความเห็นของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และดู เสน่ห์ จามริก, เพิ่งอ้าง, เจริญธรรมที่ 41, หน้า 172. ประกอบด้วย.

²¹ ความเห็นของ นิธิ เอียวศรีวงศ์

จากซ้ายไปขวา :

เฉลิมเกียรติ ผิวนวน,
นครินทร์ เมฆไตรรัตน์,
นิธิ เอียวศรีวงศ์

อย่างแท้จริง ไม่มีฐานประสบการณ์จากประชาชนคนเบื้องล่าง และข้อสำคัญคือในระบบโครงสร้างอำนาจที่ยังไร้กติกา ก็ไม่มีหลักประกันอะไรที่จะมาคุ้มครองและส่งเสริมสิทธิและเสรีภาพทางการเมืองก็จะกลายเป็นการปล่อยปละละเลยให้พลังตลาดแสวงหาอำนาจและความคุ้มครองเข้าไปตามช่องทางความสัมพันธ์ส่วนบุคคลซึ่งไม่มีประโยชน์อะไรมากนักแก่ส่วนรวม หรือถ้าพลังตลาดจะหันมาเผชิญหน้ากับพลังราชการโดยที่พลังราชการยังคงจัดชั้นรักษาสัมพันธ์ภาพทางอำนาจแบบเดิมไว้ ก็คงต้องมีการหักล้างกันต่อไป สรุปความว่า ทางออกของสังคมไทยตามการวิเคราะห์ของเสน่ห์ จามริก มีอยู่ว่า “ยังคงหมั่นหม่อมต่อความเป็นไปได้ที่จะหวนกลับไปสู่วิถีจักรของกำลังอำนาจ และโดยกลับกันสถาบันแห่งกำลังอำนาจเองก็หมั่นหม่อมต่อการล่มสลายตนเองในที่สุด”²²

ในขณะเดียวกัน โดยตัวแบบสังคมนิยมและสังคมนิยมปฏิวัติที่เสน่ห์ จามริกใช้อยู่ ได้มีส่วนกำหนดแนวการวิเคราะห์ที่เขาเน้นความสำคัญของชนชั้นนำ รวมทั้งเสนอแนะชนชั้นนำให้สร้างกติกาทางการเมืองขึ้นมาด้วยกัน เพราะจะเป็นเงื่อนไขหลักในกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ “ประชาธิปไตย” อย่างที่เราชอบกล่าวถึงกันเสมอ ประเด็นการต่อสู้

ภายในกลุ่มชนชั้นนำนั้นคงมีหลายอย่างหลายประการ แต่ความสามารถที่จะสร้างกติการ่วมกันได้เป็นปัญหาเชิงจิตวิทยา ในข้อที่ว่าจะมีการเปิดโอกาสความเป็นไปได้ทางการเมืองให้แก่ฝ่ายปรปักษ์หรือไม่ อย่างไรและเพียงใด เสน่ห์ก็กล่าวว่า การมีกติการ่วมกันภายในกลุ่มชนชั้นนำเป็นปัญหาหลักการว่าแต่ละฝ่ายจะมีขันติธรรมหรือยอมรับนับถือฐานะความชอบธรรมของฝ่ายค้านซึ่งเป็นปรปักษ์เพียงใด²³ ในแง่นี้คงจะพอเห็นได้ว่าเสน่ห์ จามริกเป็นหนึ่งในนักวิชาการจำนวนน้อยที่เห็นคุณค่าของความจำเป็นต้องมีจริยธรรมทางการเมืองเป็นอย่างสูง²⁴

การหันกลับมาทบทวนทิศทางและความเป็นไปได้ของความเป็น “ไท” ทางวิชาการได้รับการประเมินควบคู่ไปกับการเสวนาเรื่องเสน่ห์ จามริกในครั้งนี้ด้วย หลายคนตั้งข้อสงสัยในความหมายที่มักกล่าวกันว่าความเป็น “ไท” ทางวิชาการคือการสลัดตัวเบบการศึกษาใดจากสังคมตะวันตกออกไป ไม่ให้มาครอบการศึกษาสังคมไทย รวมทั้งคือความพยายามทำความเข้าใจความหมายต่าง ๆ ทางสังคมการเมืองและวัฒนธรรมของไทยในสภาวะแวดล้อมของไทยเอง ในกรณีเช่นนี้ หากเราถึงงานเขียนของ

²³ เฟิ่งอ้าง, หน้า 132.

²⁴ ความเห็นของอนันท์ กาญจนพันธุ์ และ ธนศ อารักษ์สุวรรณ

²² เสน่ห์ จามริก, *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ*, อ่างแล้ว, หน้า 405.

เสน่ห์ จามริกเป็น“ครู”ก็คงจะทำให้เราเห็นคู่ทางความเป็นไปได้ดังนี้ว่า ในประการแรก อิทธิพลความรู้และวิทยาการตะวันตกต่อวงวิชาการในสังคมไทยนั้นมิได้อยู่อย่างมหาศาลและเป็นเรื่องที่หลบหลีกอย่างไรก็คงไม่พ้น แต่ปัญหาไม่น่าจะอยู่ที่ต้องไปหลบหลีกกระแสทางสังคมวัฒนธรรมที่เป็นจริงอันหนึ่งมาเป็น“แบบไทย”²⁵ หากอยู่ที่น่าจะยอมรับความเป็นจริงทางสังคมอันนั้น และมีสำนึกและตระหนักในสภาพความเป็นจริงดังกล่าวอยู่เสมอ ซึ่งจะช่วยให้มีการใช้กรอบความคิดและทฤษฎีจากสังคมตะวันตกในสังคมไทยอย่างมีพลวัตและยืดหยุ่นได้โดยถือเอาสภาพที่เป็นจริงทางสังคมของไทยเป็นที่ตั้ง ส่วนเทคนิควิธีวิทยาต่าง ๆ เป็นเพียงส่วนเสริม ในประการต่อมา จากตัวแบบและวิธีการศึกษาต่าง ๆ ที่เสน่ห์ จามริกนิยมใช้ก็เป็นเรื่องที่เราพบเห็นได้โดยง่ายว่าเสน่ห์ จามริกเองได้อ้างอิงทำบรรณานุกรมและเชิงอรรถถึงตำราของนักวิชาการตะวันตก การเรียนรู้“วิธีคิด”จากสังคมตะวันตกยังคงมีความสำคัญ แต่ในขณะที่เดียวกันในฐานะของผู้ที่ตระหนักว่าตัวเองได้ดำรงตนตัดขาดออกจากพื้นฐานเดิมของสังคมและวัฒนธรรมของไทย การให้ความสนใจกับพุทธศาสนาระบบการศึกษา และสังคมชนบทของไทยให้มากยิ่งขึ้น ก็ดูจะมีความจำเป็น โดยที่เราเข้าศึกษาปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวแบบคนไทย คือมีความผูกพันกับสภาพปัญหา ไม่ใช่แบบคนนอกสังคมไทยเข้าศึกษาซึ่งส่วนใหญ่ไม่มีความรู้สึกผูกพันและไม่มีส่วนได้ส่วน

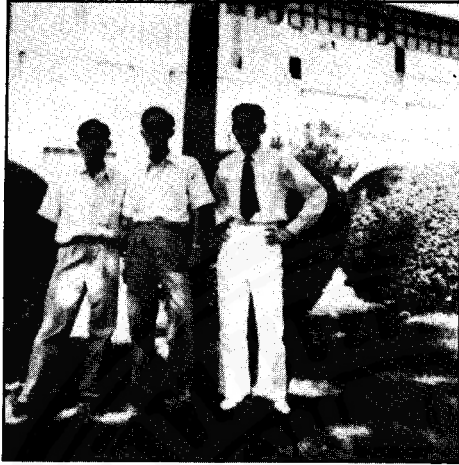
²⁵ ดูคำอภิปรายของเสน่ห์ จามริกใน “สังคมศาสตร์นอกสังคมตะวันตก” *สังคมศาสตร์ ม.ช.* ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (ตุลาคม 2523 - มีนาคม 2524), หน้า 1 - 12, “สังคมศาสตร์ไทยจะ‘ไปทางไหน’” คำปราศรัยของนายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เนื่องในโอกาสประชุมใหญ่สามัญประจำปี 2526, 24 กรกฎาคม 2526 และ “สถานภาพของสังคมศาสตร์ระดับสากลและในสังคมไทย” *จุดสารไทยคดีศึกษา* ปีที่ 2 ฉบับที่ 3 - 4 (ตุลาคม 2527), หน้า 7 - 20.

เสียใด ๆ กับสภาพปัญหาในสังคมไทย ในประการสุดท้าย การคิดคำนึงถึงความเป็น“ไท”ทางวิชาการ คงจะต้องขบคิดควบคู่ไปกับเป้าหมายของวิชาความรู้ด้วยว่าควรมีอยู่และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของ“คนส่วนใหญ่” เกณฑ์ประการหนึ่งที่สามารถใช้พิจารณาได้ก็คือว่าวิชาความรู้ที่นั้นควรมีทิศทางผลักดันให้คนส่วนใหญ่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายของตนเอง และร่วมผลักดันนโยบายนั้นก่อนเข้าไปสู่กลไกของพรรคการเมืองและรัฐสภา กล่าวโดยรวม ความเป็น“ไท”ในทางวิชาการ เป็นปัญหาของท่าทีและทัศนคติต่อความรู้และความเป็นจริงทางสังคม²⁶ มากกว่าการทำเชิงอรรถอ้างอิงและการปฏิเสธกรอบความคิดทฤษฎีตะวันตก

แม้ว่าเราจะแลเห็นความ“ไม่เพียงพอ”บางประการในวิธีคิดและการอธิบายสังคมไทยของเสน่ห์ จามริกดังได้กล่าวมาข้างต้น แต่ในท้ายที่สุดก็เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเสน่ห์ จามริกมีคุณูปการเป็นอย่างสูงต่อวงวิชาการในสังคมไทย กล่าวคือเขาได้อธิบายสังคมไทยว่าโดยเนื้อแท้คือสังคม-ราชูปถัมภ์ไว้อย่างยืดหยุ่น เคารพต่อสภาวะวิสัยในสังคมไทยเป็นอย่างมาก ตัวแบบดังกล่าวแม้ว่าจะมีปัญหาอยู่บ้าง แต่เสน่ห์ก็ได้ปรับให้มีพลวัต ศึกษาสังคมอย่างมีการเปลี่ยนแปลง มีการระบุนุชอใหม่ให้มีความชัดเจนว่าเป็นสังคมราชูปถัมภ์ แทนที่ชื่อสังคมราชการซึ่งเป็นคำกว้าง ๆ ที่เขาใช้มาแต่ก่อน การปรับดังกล่าวนี้มีส่วนช่วยให้เสน่ห์ได้อธิบาย “ฐานของระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขว่าได้เริ่มก่อตัวเป็นจริงเป็นจางขึ้น ในขณะที่พลังฝ่ายทหารเสื่อมคลายลงหลังจากวิกฤติ 14 ตุลาคม 2516”²⁷ ผู้อภิปรายบางท่านตั้งข้อสังเกตว่าตัวแบบสังคมราชูปถัมภ์ซึ่งก็

²⁶ ความเห็นของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ นิธิ เอียวศรีวงศ์

²⁷ เสน่ห์ จามริก, *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ*, อ้างแล้ว, หน้า 389.

คือลักษณะแบบหนึ่งของสังคมราชการนี้อาจจะช่วยให้มีการศึกษาสังคมไทยในปัจจุบันต่อไปอย่างมีพลังก็ได้ และอาจไม่มีข้อติดขัดอย่างที่คาดคิดและพบได้เสมอในผลงานการศึกษาที่ใช้ตัวแบบสังคมราชการมาก่อนหน้านี้²⁸

ผู้อภิปรายหลายท่านมีความเห็นร่วมกันว่า บางทีคุณูปการของเสนห์ จามริก อาจไม่ใช่อยู่ที่ผลงานในรูปแบบงานเขียน หากอยู่ที่การชี้แนะทางสติปัญญา ด้วยการสอน การบรรยาย การอภิปราย และข้อสำคัญคือการดำรงตนอย่างคงเส้นคงวาในท่ามกลางกระแสพัฒนาการของระบอบราชการและพลังทหาร เขามีทำที่ในการแสวงหาความรู้และความเป็นจริงทางสังคมอย่างสม่ำเสมอ เป็นแบบอย่างที่ทำให้มีการอภิปรายในแนวคิดที่ยังคงเป็นข้อถกเถียงในประเด็นปัญหาที่เสนห์ จามริกเสนอให้แยกความเป็น “นักวิชาการ” ออกจาก “วิศวกรทางสังคม”²⁹ แบบแรกหมายถึงผู้มีทำที่คงแก่เรียน ไม่ถือเอาวิธีศึกษามาเป็นเป้าหมายแทนความจริงทางสังคม และไม่ถือเอา

ฐานความเชื่อส่วนบุคคลไปเป็นความรู้ ตรงกันข้ามกับแบบหลังซึ่งละทิ้งความคงแก่เรียนเข้าไปมีกิจกรรมผลักดันนโยบายต่าง ๆ ถือเอาวิธีการศึกษาเป็นเป้าหมายแทนความเป็นจริงทางสังคม และมักเอาฐานความเชื่อส่วนบุคคลไปกำหนดล่วงหน้าว่าสังคมควรจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบนี้แบบนั้น

คุณูปการในทางสติปัญญาของเสนห์ จามริก ยังพบได้อีกในประเด็นที่ว่า เสนห์เป็นผู้บุกเบิกคนหนึ่งซึ่งให้ข้อคิดเห็นว่าวิชาการความรู้ไม่ควรแบ่งแยกออกเป็นส่วน ๆ การใช้ข้อเท็จจริงกับการมีคุณค่าของผู้ศึกษาไม่ควรแยกออกจากกัน³⁰ ซึ่งประเด็นเหล่านั้นนับวันก็ได้เริ่มมีความตระหนักกันบ้างว่าการแบ่งแยกความรู้ออกเป็นส่วน ๆ มีอาจเข้าใจความเป็นจริงทางสังคมทั้งหมดได้ นอกจากนี้ก็ยังพบเห็นคุณูปการของเขาได้ในแนวทางการปฏิบัติตนเป็นผู้มีกิจกรรมในคณะกรรมการต่าง ๆ ทั้งที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสนับสนุนงานทางวิชาการ เพื่อพิทักษ์ปกป้องสิทธิมนุษยชน และเพื่อสนับสนุนให้มีการกระจายข่าวสารข้อมูลไปสู่สังคมชนบท ให้ผู้เสียเปรียบในสังคมได้มีโอกาสกำหนดตัวเอง

อย่างไรก็ตาม คุณูปการดังกล่าวคงต้องแยกออกจาก “ผลกระทบ” ต่อวงวิชาการและต่อสังคมไทยโดยรวม ผู้อภิปรายทุกคนยอมรับความเป็นจริงข้อหนึ่งว่า ความคิดและงานเขียนของเสนห์ จามริกยังมี “ผลกระทบ” ต่อวงวิชาการและต่อสังคมไทยโดยรวมค่อนข้างน้อยและน้อยมากตามลำดับ

วงวิชาการไทยและมหาวิทยาลัยไทยในปัจจุบันมีสภาพเป็นอย่างไรนั้น เสนห์ จามริกเคยให้ความเห็นไว้ว่า ระบบมหาวิทยาลัยที่ดี การศึกษาในมหาวิทยาลัยที่ดีได้ดำเนินมาอยู่ในสภาวะของความหยุดนิ่ง สวนทางกับกระแสของการเปลี่ยน

²⁸ ความเห็นของ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

²⁹ เสนห์ จามริกไม่ได้เขียนงานหรือบทความอธิบายการแยกแยะแนวคิดดังกล่าวไว้โดยตรง แต่มักสอดแทรกไว้ในที่ต่าง ๆ ของบทความและงานเขียนของเขาอยู่เสมอ ดูตัวอย่างได้ใน *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ*, อ้างแล้ว, หน้า 51 - 54.

³⁰ เสนห์ จามริก “บทบาทของวิชามนุษยศาสตร์ต่อสังคมและมนุษยชาติ” *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่* ปีที่ 11 ฉบับที่ 3 (กันยายน 2526), หน้า 5 - 13.

แปลง ความผิดพลาดหลักอยู่ที่มหาวิทยาลัยไทยไม่รู้
จักหรือไม่สนใจที่จะดึงเอาทรัพยากรในกระแสความ
เคลื่อนไหวอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงเข้ามา
อยู่ไว้ในกระบวนการศึกษาของมหาวิทยาลัย มหา-
วิทยาลัยและวงวิชาการไทยที่ผ่านมาทำหน้าที่เป็น
เพียง“ผู้ตาม”เท่านั้น ไม่ได้มีการสร้างดุลกันให้ดี
ระหว่างการดำเนินตามแผนการพัฒนาของรัฐ กับการ
รักษาไว้ในแง่ของความเป็นผู้นำทางวิชาการ เสน่ห์
กล่าวว่า การเรียน การสอน การวิจัย และการ
บริหาร ไม่ได้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสภาพ
แวดล้อมที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การสร้างผู้ชำนาญการ
เฉพาะด้านอย่างที่กระทำกันในปัจจุบันไม่จำเป็นต้อง
เป็นการให้“การศึกษา”เสมอไป หากเป็นการให้แต่
เพียงด้านเทคนิค โดยไม่ให้บุคลิก ความคิด และปัญญา
เสน่ห์กล่าวอีกว่า ผู้คนในมหาวิทยาลัยมีความรู้สึก
เป็น“ขุนนาง”กันอยู่มาก ด้วยมีทัศนคติพิจารณากฎ-
เกณฑ์และแนวทางการศึกษาต่าง ๆ ไปในเชิงของ
การขยายอาณาจักรส่วนตัว และหนุนให้มีพันธะต่อ
ระบบราชการมากกว่ามีความรู้สึกว่ามีพันธะต่อ
มาตรฐานการศึกษาและมีความรับผิดชอบต่อสังคม³¹

สภาพของการขาด“หลักการ” คือไม่มีความ
เป็นตัวของตัวเองในวิธีคิดและในทางวิชาการเป็น
ปัญหาใหญ่ที่น่าจะจะมีการขบคิดกันต่อไปอย่างกว้าง
ขวาง กระแสหลักของวงวิชาการไทยในปัจจุบันกล่าว
ไปก็คงไม่ผิดพลาดว่าดำเนินไปเพื่อตอบสนองและ
รองรับการดำเนินงานของระบบราชการอันเป็นระบบ
ใหญ่เป็นที่ตั้ง พัฒนาการของการเรียนการสอนของ
คณะรัฐศาสตร์ซึ่งเสน่ห์ จามริกมีประสบการณ์

³¹ สรุปลความจาก เสน่ห์ จามริก “ปัญหาการบริหารมหาวิทยาลัยในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย” การบรรยายในที่ประชุมสภาอาจารย์มหาวิทยาลัยธรรม-
ศาสตร์ เรื่องแนวคิดและการปฏิบัติในการบริหารการศึกษา
ของมหาวิทยาลัยไทย พิมพ์ใน *วารสารรัฐศาสตร์* ปีที่ 12 ฉบับ
ที่ 4 (เมษายน - มิถุนายน 2527), หน้า 7 - 27.

เกี่ยวข้องโดยตรงอยู่ด้วยเป็นตัวอย่างที่ดีว่ามีเป้า-
หมายเพื่อรับใช้การขยายตัวของระบบราชการเป็นสำ-
คัญ การศึกษาค้นคว้าวิจัยต่าง ๆ ก็มีเป้าหมายเพื่อ
ช่วยให้นโยบายของรัฐประสบความสำเร็จสูงสุด
ไม่ใช่อุบัติการณ์การตรวจสอบหรือวิพากษ์วิจารณ์ ในขณะที่
เดียวกันนโยบายและความริเริ่มใหม่ ๆ จากฝ่ายราช
การกลายมาเป็นคำสอนเพื่อให้มีบุคลากรที่เข้าได้อย่าง
เหมาะสมกับนโยบายนั้น ๆ ไม่ได้มีความริเริ่มใหม่ ๆ
ด้วยความเป็นตัวของตัวเองที่จะตอบโต้กับกระ-
แสของระบบราชการให้หันเหไปในทิศทางที่เป็นไป
เพื่อคน“ส่วนใหญ่”ตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐ-
กิจสังคม

กระแสทางวิชาการในระดับถัดมา และในอัน
ที่จริงก็เกือบลูกอยู่กับกระแสของพลังราชการด้วย
นั้น ได้แก่กระแสความคิดที่ขึ้นต่อความเจริญก้าว
หน้าของวิทยาการตะวันตก แนวโน้มของกลุ่มนี้ได้
แก่การติดตามความก้าวหน้าของวิทยาการต่าง ๆ
ให้ทันท่วงที่อยู่ตลอดเวลา ด้วยมีเป้าหมายและความ
เชื่ออยู่ในใจว่าวิธีการต่าง ๆ ของตะวันตกมีความสา-
มารถใจไปสู่ความเป็นจริงทางสังคมของไทยได้
และในกรณีที่สุดโต่งก็ก็จะเห็นว่า เทคนิควิธีการต่าง ๆ
เป็นคำตอบในตัวของมันเอง³² อย่างเช่น เห็นว่า
การวิเคราะห์โครงสร้าง - หน้าที่คือคำตอบของสังคม
ไทย การวิเคราะห์ระบบคือการอธิบายสังคมไทย
อย่างใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด หรือการ
วิเคราะห์วิถีการผลิตแบบทุนนิยมพึ่งพาในระบบทุน
นิยมโลกเป็นการอธิบายสถานะที่แท้ของสังคม
ไทย เป็นต้น

ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของกระ-
แสความคิดหลักในวงวิชาการในปัจจุบันได้แก่ การ
แบ่งแยกความรู้และชีวิตออกเป็นส่วน ๆ โดยที่แต่ละ
ส่วนต่างก็มีความสำคัญและมีความเป็นจริงของตน

³² ความเห็นของ ธนศ อารักษ์สุวรรณ และ อานันท์
กาญจนพันธุ์

เอง ตัวอย่างของปรากฏการณ์อันนี้พบได้เสมอ เมื่อวิชากฎหมายกลายเป็นความรู้แบบช่างเทคนิคโดยไม่คำนึงถึงรากฐานและที่มาของความคิดริเริ่ม วิชาสังคม-วิทยาแยกไปศึกษาส่วนย่อย ๆ ของสังคมโดยไม่คำนึงถึงสภาพปัญหาของสังคมทั้งหมด และวิชาจิตวิทยากลายเป็นเทคนิควิธีการทดลองโดยไม่คำนึงถึงสภาพจิตใจโดยทั่วไปของมนุษย์ เป็นต้น การแบ่งแยกสาขาวิชาความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้ในวันคงจะมีเพิ่มมากขึ้น และมีผลให้ผู้ศึกษามีความชำนาญกันไปคนละด้าน และมี“อำนาจ”กันไปคนละส่วน โดยที่ผู้อื่นที่ไม่ได้รับการศึกษามาโดยตรงไม่อาจเข้าไปให้คำวิพากษ์วิจารณ์อะไรได้ แต่ครั้งจะมีการอธิบายระบบสังคมทั้งหมดต่างคนก็มักจะให้คำอธิบายจากด้านของตนเอง

สภาพโดยทั่วไปของวงวิชาการไทยดังกล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นปัจจัยอธิบายว่ากระแสความคิดและผลงานของเสนห์ จามริกจะมีความห่างเหินจากกระแสหลักในวงวิชาการไทย เพราะต่างมีพื้นฐานความคิดและความเชื่อที่แตกต่างกัน นอกจากนี้สถานการณ์ดำรงตนของเสนห์ จามริกเองซึ่งดูเหมือนเป็น“คนนอก”ของพลักราชการ ก็มีส่วนเสริมให้ความคิดของเขาอยู่ห่างไกลจากการได้รับการยอมรับจากพลักราชการด้วย เพราะข้อคิดของเขาไม่อาจให้คุณหรือให้โทษแก่ใครได้³³

อย่างไรก็ตาม ในวงวิชาการของไทยในปัจจุบันยังมีกระแสความคิดอื่น ๆ ที่เป็นรองกระแสความคิดหลักดังกล่าวข้างต้นนั้นอยู่อีก อย่างเช่น การวิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์ การวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง การศึกษาสังคมไทยในแนวประวัติศาสตร์หมู่บ้าน เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าโดยทั่วไปแล้วความคิดของเสนห์ จามริกนี้ก็อาจจัดอยู่ในกลุ่มความคิดกระแสรองด้วยกันนี้ได้ ความแตกต่างที่พอมืออยู่บ้างได้แก่ ความคิดกระแสรอง

อย่างเช่นมาร์กซิสต์ และเศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นต้น ต่างพยายามจัดตั้งสกุลความคิดของตนเองด้วยการจัดทำวารสาร และด้วยการเข้าไปมีส่วนร่วมในการเรียนการสอนในระดับชั้นปริญญาโท³⁴ ในกรณีของเสนห์ จามริกนั้นแม้ว่าได้เริ่มทำไว้บ้างด้วยการจัดตั้งโครงการรัฐศาสตร์ศึกษา ที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ก็ได้สลายไปในระยะเวลาไม่นานนัก ความคิดของเสนห์ จามริกจึงเป็นความคิดกระแสรองที่มีคนอ้างอิงถึงน้อย และมีผู้นำไปศึกษาต่อค่อนข้างน้อย กล่าวได้ว่าเป็นความคิดกระแสรองที่ประสบความสำเร็จน้อยที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับ“สกุล”ความคิดอื่น ๆ ที่มีอยู่ในวงวิชาการไทย

บางทีปัญหาความขัดแย้งและแตกต่างระหว่างความคิดของเสนห์ จามริกกับความคิดกระแสรองแบบอื่น ๆ ก็อาจเป็นสาเหตุสกัดกั้นการที่ความคิดของเสนห์จะมี“ผลกระทบ”ต่อกลุ่มและกระแสความคิดแบบอื่น ๆ อยู่ด้วย ดังเช่นที่เสนห์ มักจะวิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาว่า พวก“วิศวกรสังคม”เป็นไปไม่ได้ทั้งพวกค่ายประชาธิปไตยตะวันตก และเศรษฐศาสตร์การเมือง³⁵ เพราะต่างถือเอาวิธีการศึกษาของตนเป็นคำตอบเหนือสภาพความเป็นจริงทางสังคม และเอาฐานความเชื่อไปกำหนดทิศทางเปลี่ยนแปลงของสังคมแทนฐานความรู้ความเข้าใจ

การไม่มีการสนทนาโต้ตอบกันภายในวงวิชาการของไทยเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่จะช่วยอธิบายว่าทำไมความคิดของเสนห์ จามริกจึงไม่ค่อยมีผลกระทบต่อวงวิชาการโดยส่วนรวม แม้กระทั่งต่อกลุ่มความคิดกระแสรองในวงวิชาการไทย ในอันที่จริงมี

³⁴ ตัวอย่างเช่น การจัดทำวารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง การควบคุมวิทยานิพนธ์ที่คณะเศรษฐศาสตร์ และอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น

³⁵ เสนห์ จามริก, *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ*, อ้างแล้ว, หน้า 53.

³³ ความเห็นของ นิธิ เอียวศรีวงศ์

การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและโต้ตอบกันอยู่ บ้าง แต่ก็อยู่ภายในกลุ่มความคิดเดียวกัน ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมแนวความคิดเดียวกันนั้นให้ขยายใหญ่โตออกไป การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นแบบข้ามกลุ่มหรือข้ามสกุลความคิดนี้ไม่ค่อยเกิดขึ้นในวงวิชาการไทย³⁶ ดังนั้นจึงจะพบเห็นได้เสมอว่าในแต่ละปีมีงานเขียนเด่น ๆ ทั้งในทางปรัชญา วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ เป็นต้น พิมพ์ออกมาเสมอ แต่ก็ไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์กัน และไม่มีการนำเอาแนวทางการศึกษาที่เด่น ๆ นั้น ไปพัฒนาและศึกษาค้นคว้ากันต่อไปเท่าใดนัก

กล่าวโดยสรุป ความคิดและผลงานของเสนห์ จามริกแม้ว่าจะมีคุณค่าอย่างสูงแต่ก็มีผลกระทบต่อวงวิชาการไทยและสังคมไทยค่อนข้างน้อย เพราะเหตุว่า ลักษณะของความคิดและผลงานของเสนห์ เองนั้น ดำรงอยู่นอกกระแสของพลังราชการและพลังหลักในสังคมราชูปถัมภ์ อีกทั้งในสภาพที่วงวิชาการไทยเป็นอยู่ก็มีการวิพากษ์วิจารณ์โต้ตอบกันอยู่ค่อนข้างน้อย กระแสความคิดต่าง ๆ ภายในวงวิชาการไทยต่างมุ่งหวังถือเอาศูนย์อำนาจของระบบราชการเป็นที่ตั้ง ด้วยเป็นแหล่งให้ทุนให้โทษที่แท้จริงในสังคมไทย กระแสความคิดต่าง ๆ พยายามจัดทำให้กระแสความคิดของตนเข้มแข็งเป็นกระแสความคิดเดี่ยว โดยเพิกเฉยกับกระแสความคิดอื่น ๆ ที่แตกต่างไปจากตน จึงมีผลให้ข้อเสนอทั้งหลายทั้งปวงของเสนห์ จามริกไม่ได้รับการพิจารณาอย่างจริงจังเท่าที่ควร กลับถูกละทิ้งให้อยู่โดดเดี่ยวเป็นดังเช่นหินผาที่ตระหง่านอยู่กลางทะเลทราย ★

³⁶ ประเด็นนี้น่าจะเป็นสภาพการณ์และข้อเท็จจริงทั่วไป ซึ่งผู้เขียนหยิบยกขึ้นมาก็เพราะเห็นว่ามีความสัมพันธ์อยู่กับการอภิปรายใน ส่วนนี้ และน่าเชื่อว่าข้อพิจณากว้าง ๆ นี้ สามารถอธิบายคำถามลักษณะเดียวกัน หากมีการตั้งข้อพิจณาเกี่ยวกับ "ผลกระทบ" ของความคิดและงานเขียนของวิทย์ วิศทเวทย์, เจตนา นาควัชระ, เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม, และ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นต้น

ชุดศึกษาวิจัย
หัตถ์นาถการสัทธรมนุษยชนในประเทศไทย

การเมืองไทยกับหัตถ์นาถการรัฐธรรมนุษย

เสนห์ จามริก

สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ราชการเสวนา

เรื่อง

เสน่ห์ จามริก

กับงานและสังคมไทย

๑๙๙๙๙๙ >>>>

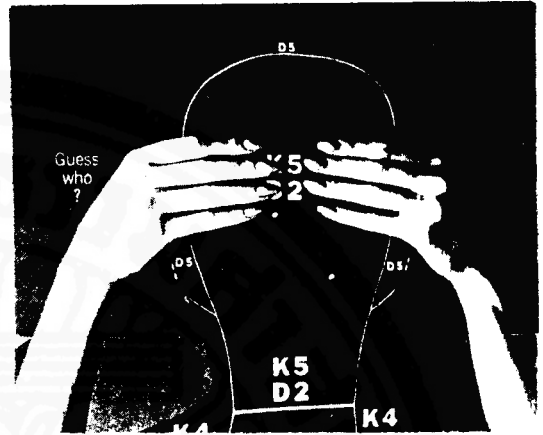

นิธิ :

ผมคิดว่าส่วนใหญ่ก็รู้จักกันหมดแล้ว แต่ว่าอย่างไรก็ตามแต่ก็จะแนะนำอย่างคร่าว ๆ ไปก่อนก็แล้วกัน เพื่อไม่รู้จักอย่างไรก็จะได้อรรถรสเสียต่อนี่นะ ครับ คนแรกซ้ายมือผมเลยคือ อาจารย์วีระดา จากคณะสังคมศาสตร์ อาจารย์ฉลาดชาย คณะสังคมศาสตร์ อาจารย์อานันท์ คณะสังคมศาสตร์ คุณลอเรน เกลิก กำลังจะไปเป็นอาจารย์ประจำในมหาวิทยาลัย-เนบราสก้า สหรัฐอเมริกา เป็นนักวิจัยและสนใจในเรื่องของอาจารย์เสน่ห์เช่นกัน พอที่คุณลอเรนมาเมืองไทย เราก็เชิญมาร่วมด้วย ถัดไปอาจารย์ธเนศ คณะมนุษยศาสตร์ ถัดไปก็อาจารย์สามารถและอาจารย์สมโชค จากคณะศึกษาศาสตร์ ถัดไปคุณถาวร นักศึกษามหาวิทยาลัยแห่งรัฐนิวยอร์ก ถัดไปคุณสุริรัตน์ คณะสังคมศาสตร์ ถัดไปคุณสุรสิทธิ์ ซึ่งเป็นอัยการนะครับ ถัดไปอาจารย์ทศพร คณะมนุษยศาสตร์ ถัดไปอาจารย์ณฤมล จากคณะมนุษยศาสตร์ ต่อไปอีกอาจารย์เฉลิมเกียรติ จากธรรมศาสตร์ แล้วก็อาจารย์นครินทร์ จากคณะมนุษยศาสตร์

จุดมุ่งหมายของการที่เราจัดในเรื่องนี้นั้นเกิดจากการที่ ก็คงทราบอยู่แล้วว่าอาจารย์เสน่ห์ จะเกษียณในปีนี้ ท่านเป็นนักวิชาการที่เราทุกคนรู้จักท่านอยู่แล้ว ก็ท่านมีผลงานมากนะครับ และก็เป็นที่โอกาสที่ทางวารสารธรรมศาสตร์ให้ความสนใจในการที่จะประมวลนักวิชาการ เผอิญครั้งนี้เป็นเชิงใหม่ นะครับ ในการที่จะนำเอาผลงานความคิดของอาจารย์เสน่ห์มาเสวนาหรือมาคุยกัน เพื่อประเมินสถานภาพทางวิชาการที่อาจารย์เสน่ห์ได้มีส่วนในการสร้างสรรค์อยู่ด้วย ด้วยเหตุคั้งนั้นการสนทนาของเราวันนี้ได้มีการอัดเทปในการอัดเทปนี้จุดมุ่งหมายของเราก็คือว่าเราจะนำเอาเทปนั้นไปถอดออกมาเป็นหนังสือ ในขณะที่เดียวกันก็มีอาจารย์ 2 ท่านด้วยกันคือ อาจารย์นครินทร์กับอาจารย์ธเนศ จะเป็นผู้รับผิดชอบในการที่จะเขียนบทความในการสนทนาของเราเกี่ยวกับเรื่องของอาจารย์

เสน่ห์ขึ้นก่อน แล้วก็ถอดเทปคำต่อคำลงพิมพ์หลังจากบทความนั้นอีกทีหนึ่งด้วยในวารสารธรรมศาสตร์

ที่นี้ตัวผมเองที่ได้รับมอบหมายให้เป็นประธานคุยกันในวันนี้ ผมจะกำหนดบทบาทผมเป็นแต่เพียงผู้แจกคิวในการสนทนาเท่านั้นเอง เพราะเหตุที่ว่าลำดับเรื่องราวของการที่เราจะพูดอะไรนั้นได้มีกำหนดกันไว้คร่าว ๆ แล้วนะครับ ในเอกสารที่แจกให้ทุกท่านเราก็จะพูดกันตามเรียงลำดับนั้น* ในขณะที่เดียวกันผมก็อยากจะบอกว่าอย่าห่วงกันนะว่าเวลานี้กำลังพูดหัวข้อนี้ เราเกิดคิดอะไรขึ้นมาแล้ว มันไม่สัมพันธ์กันโดยตรง ไม่ต้องเก็บ พูดมาเลย ไม่เป็นไร ผมจะพยายามไม่เข้าไปขัดขวางอะไรทั้งสิ้นว่ามันนอกประเด็นแล้วทำนองนี้ ไม่มีนะ เพราะฉะนั้นสิ่งใดที่คิดว่าควรจะพูดก็พูดมาเลย ไม่ต้องห่วงในเรื่องเกี่ยวกับลำดับของหัวข้อมากนัก เป็นแต่เพียงว่ามีลำดับนั้นอยู่ในใจไว้บ้าง ไม่งั้นมันก็จะเลอะเทอะในการถอดเทปเพื่อเขียนบทความก็จะยากขึ้น นี้ก็ว่าช่วยกันเองก็แล้วกัน

*หัวข้อย่อยของการเสวนากำหนดไว้คร่าว ๆ ดังนี้ (1) วิธีการศึกษาของเสน่ห์ จามริก (2) การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในทัศนะของเสน่ห์ จามริก (3) บทบาทของนักวิชาการกับบทบาทของวิศวกรในสังคมไทย (4) อนาคตไทยในทัศนะของเสน่ห์ จามริก (5) หัวข้อย่อยอื่น ๆ ซึ่งผู้เข้าร่วมเสวนาขอให้เพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องการอภิปรายที่ได้ดำเนินการมาแล้ว (6) เสน่ห์ จามริกในฐานะที่เป็นมนุษยชนหนึ่ง

นี่ก็เป็นหลักการกว้าง ๆ ในการที่เราจะเสวนา หรือจะคุยกันในวันนี้ ผมอยากจะเริ่มต้นลำดับที่หนึ่ง เลยนะครับ คือเรื่องของ**วิธีการศึกษา** ซึ่งเราคงจะมีการนำเสนอมาก่อน ในการนำเสนอวันนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าผู้นำเสนอนั้นได้ศึกษาเรื่องนี้เป็นพิเศษ ซึ่งอะไรที่คนอื่น อย่างถ้าว่าเค้าพูดแล้วเราไม่กล้าเถียง ไม่ใช่ครับ ก็เพียงแต่ว่าเขานำเสนอก่อนเท่านั้นเอง ไม่ใช่ว่าเขาพร้อมกว่าเรา ทำนองอย่างนั้น ขอเชิญอาจารย์ธนศเลยครับ

ธนศ :

สวัสดีครับทุกท่าน ความจริงไม่ต้องพูดให้เป็นทางการนะ เราจะได้พูดคุยกันอย่างเป็นกันเอง ประเด็นแรกเกี่ยวกับวิธีการศึกษาของอาจารย์เสนห์ ผมคิดว่าผมจะเริ่มด้วยการสรุปสิ่งที่ผมคิดว่าเป็นวิธีการศึกษาที่สำคัญของอาจารย์เสนห์ ในทัศนะของผม ซึ่งผมสรุปไว้เสร็จแล้ว ผมว่าบางทีถ้าหากว่าพวกเราเห็นว่ามันไม่ถูกต้องเลยนะ เราก็จะได้มีเรื่องอภิปรายกันมากขึ้น ผมคงจะตั้งปัญหาหรือข้อสังเกตรวมทั้งข้อสรุปของผมเอาไว้ในที่นี้ก่อน คล้ายเป็นการเบิกโรงเริ่มต้น ผมจะพูดซัก ๓ ประเด็นก่อน

ประเด็นที่หนึ่ง เกี่ยวกับวิธีการศึกษานะครับ ประเด็นแรกผมคิดว่าผมอยากจะคุยถึงในสิ่งที่อาจารย์เสนห์ เรียกว่าระเบียบวิธี ผมเข้าใจว่าเป็นคำที่แปลมาจากคำว่า Methodology เกี่ยวกับระเบียบวิธีการศึกษา ผมคิดว่าอาจารย์เสนห์ไม่เน้นหรือให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่ากฎเกณฑ์หรือแบบแผนหรือตัวเลข ในวิธีการศึกษาซึ่งนักสังคมศาสตร์ของเราค่อนข้างจะให้ความสำคัญมาก สิ่งเหล่านี้ผมคิดว่าอาจารย์เสนห์เรียกว่าเป็นเทคนิคของการศึกษามากกว่าจะเป็นเนื้อหาของการศึกษา เพราะฉะนั้นผมคิดว่าสิ่งที่อาจารย์เสนห์มุ่งจริง ๆ ในการศึกษาวิจัยค้นคว้าอะไรก็ตาม สิ่งที่จะวางเป็นกรอบเป็นวิธีการในการศึกษาหรือ

เรียกว่าระเบียบวิธี ผมคิดว่ามันอยู่ที่-ผมอ้างนะสะ- “คือความเป็นเหตุเป็นผลในการศึกษาเรื่องนั้น ๆ”* ผมคิดว่าเป็นหัวใจของระเบียบวิธีการ เป็นเรื่องของเนื้อหาซึ่งครอบคลุมกว้างมากในคำว่า “ความเป็นเหตุเป็นผลของการศึกษา” ในเรื่องต่าง ๆ เหล่านั้น ที่นี้ที่ผมสรุปจากอันนี้มา ผมคิดว่าอาจารย์เสนห์มีประสบการณ์ในวงวิชาการ ในหลาย ๆ ปีที่ผ่านมา จากการทำนักวิชาการของเรารับเอาทฤษฎีวิชาการศึกษามาจากภายนอก ที่สำคัญคือจากตะวันตก โดยนำเอาเทคนิควิธีการต่าง ๆ เข้ามาใช้ และไม่เพียงเท่านั้น การศึกษาที่ผ่านมาของเรายังเอาครอบ นี่ก็คือคำที่อาจารย์เสนห์ใช้เลย อย่างแรงมากนะครับผมว่า ซึ่งผลที่สำคัญก็คือว่ามันแสดงออกในการที่วิชาการต่าง ๆ มันขัดแย้งกับสภาพที่เป็นจริงในสังคมไทย นี่คือนั่นที่อาจารย์เสนห์คิดว่ามันต้องเกิดความผิดปกติขึ้นมาแล้ว ในสิ่งที่ความรู้ที่เราเอามาใช้ มันมักจะขัดแย้งกับความเป็นจริงในสภาพสังคมไทย คือ มันไม่ให้คำตอบและไม่ให้ทางออกแก่สังคมเราได้ เพราะฉะนั้นในประเด็นนี้ผมคิดว่าอาจารย์เสนห์ให้ความสำคัญนะครับ โดยเฉพาะในช่วงสิบปีที่ผ่านมา ต่อมิติทางประวัติศาสตร์ในการศึกษาด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ อันนี้ผมขออ้างคำพูดอาจารย์เสนห์ ท่านบอกว่า “ประวัติศาสตร์ทำให้เรารู้ถึงความเป็นมาของตัวเอง แต่ที่สำคัญคือจะช่วยแก้ไขจุดบอดของการศึกษาที่ผ่านมา ก็คือว่าการศึกษาทางมิติประวัติศาสตร์ของนักสังคมศาสตร์ มันจะช่วยลดไม่ให้ความรู้ที่เป็นแบบเทคนิค แต่เป็นความเข้าใจถึงเหตุถึงผลของวิชานั้น ๆ ที่เรากำลังศึกษา”** ตัวอย่างนี้ผมว่า ถ้าเราอ่านบทความท่านจะพบทุกครั้งที่ท่านเริ่มต้นในการอภิปรายถึงปัญหาสังคม ปัญหาทางรัฐ-

*ดูเสนห์ จามริก “สถานภาพของสังคมศาสตร์ระดับสากลและในสังคมไทย” *จุลสารไทยคดีศึกษา* ปีที่ 2 ฉบับที่ 3-4 (ตุลาคม 2527) หน้า 7-20.

** เพิ่งอ้าง

จากซ้ายไปขวา :

วิระดา สมสวัสดิ์,

ฉลาดชาย รมิตานนท์,

อานันท์ กาญจนพันธุ์,

ลอเรน เกสสิก,

ชเนศ อภรณ์สุวรรณ

ศาสตร์ต่าง ๆ ในเรื่องการที่ว่ นักวิชาการเริ่มจาก Concept เริ่มจากความเข้าใจแบบตะวันตกล้วน ๆ เลย เราก็พยายามที่จะวัดจากรูปแบบอันนั้น แล้วก็พบว่าสังคมเราไปไม่ถึงรูปแบบอันนั้น และพยายามที่ตัดส่วนต่าง ๆ ให้เข้ากัน ซึ่งอาจารย์ เสน่ห์ บอกว่าไม่มีทางเป็นไปได้ และที่สำคัญคือเราไปปรับแค่สุดยอดของเขามาเท่านั้น ในการศึกษาไม่ว่าจะเป็นทางด้านรัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ทุกอย่างเลย นะครับ เราไม่ได้เริ่มต้นจากขบวนการพัฒนาที่ยุโรปใช้ เวลาสามร้อยปีกว่า ที่จะค้นพบทฤษฎีรัฐศาสตร์ นั้น มันผ่านความเป็นจริงอะไรหลายอย่าง ซึ่งเราไม่รู้ เราไม่ไปเอาอันนั้นมา เพราะฉะนั้นเราก็เอาแต่เพียงรูปแบบ เช่น รัฐธรรมนูญมีระบอบรัฐสภา อะไรทำนองนี้ เพราะฉะนั้นท่านคิดว่า อันนี้คือจุดบอดที่เราไม่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมา ประวัติศาสตร์ในที่นี้คือไม่ใช่ไปนั่งศึกษาประวัติศาสตร์แบบลำดับเหตุการณ์นะครับ แต่เป็นการศึกษาความเป็นมาเพื่อจะให้เข้าใจกระบวนการนั้น ๆ อย่างเป็นเหตุเป็นผล อันนี้เป็นอันที่หนึ่ง คือระเบียบวิธีในการศึกษา ซึ่งผมว่าท่านไม่เห็นในเรื่องของทฤษฎีที่เป็นรูปแบบจริง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีพฤติกรรมศาสตร์ โครงสร้างหน้าที่ต่าง ๆ ผมว่าสิ่งเหล่านั้นจะเป็นสิ่งที่อาจารย์เสน่ห์จะวิพากษ์ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นในทฤษฎีไหนก็ตาม ผมคงทิ้งไว้แค่นี้ก่อน ผมคิดว่าคงจะมีประเด็นที่จะให้ที่ประชุมพูดก่อนนะครับ

ปัญหาที่สอง เกี่ยวกับวิธีการศึกษาก็คือ ผมคิดว่า อาจารย์เสน่ห์เสนอว่าการศึกษาสังคมศาสตร์ และศาสตร์อื่น ๆ ก็ตามต้องไม่ทำในสูญญากาศ อันนี้เป็นคำที่ท่านใช้อยู่เรื่อยเลย เพราะว่าชีวิตของมนุษย์ และสังคมที่เป็นจริงของเรามันดำรงอยู่ในกาลและเทศะ คือมันมีเงื่อนไขของมันนะครับ เพราะฉะนั้นในแง่ของการศึกษาสังคมไทย เราต้องวางอยู่บนสภาพที่เป็นจริงของสังคมไทย ซึ่งก็คือต้องไปเข้าใจลักษณะสำคัญที่ครอบงำและผลักดันสังคมไทยอยู่ ผมคงไม่เข้าถึงรายละเอียด ผมจะทิ้งไว้ก่อน ลักษณะสำคัญ นะครับเราจะพบอยู่เรื่อย ๆ ในการศึกษาของอาจารย์เสน่ห์ จะมีแนวคิดสำคัญ ๆ ที่จะปรากฏออกมา เช่น โครงสร้างอำนาจลักษณะผู้นำไทย ลักษณะสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่ผ่านมาเป็นต้น ผมว่าที่อาจารย์เสน่ห์ให้ความสำคัญ ต่อมนทัศน์ทางสังคมเหล่านี้มากกว่าการสร้างทฤษฎีใหญ่ ๆ ที่ใช้อธิบายสังคมไทย ผมเข้าใจว่า เพราะอาจารย์มองเห็นว่านักวิชาการและงานวิชาการที่ผ่านมาของเราจนกระทั่งปัจจุบันยังไม่รู้จักและเข้าใจสังคมไทยอย่างแท้จริง ยังไม่สามารถจะสร้างความเข้าใจที่เป็นเอกภาพในมิติที่สำคัญ ๆ เกี่ยวกับการเมือง และสังคมไทย เช่น แม้แต่คำว่า อำนาจในสังคมไทย เราเข้าใจตรงกันไหม ว่าเราเข้าใจแบบนี้ หรือเราเข้าใจ เพราะว่า เวเบอร์บอก หรือมาร์กซ์บอก หรือว่าใคร

บอกก็ตาม ซึ่งผมว่านั่นไม่ใช่ประเด็นที่อาจารย์เสนอให้รับได้ เพราะฉะนั้นทุกครั้งท่านต้องเริ่มต้น อันนี้ผมเข้าใจว่าเพราะอาจารย์เสนอให้รู้สึกว่ายังพูดคนเดียว รู้สึกว่าคนอื่นเขายังไม่ โดยส่วนใหญ่ยังไม่เล่นเวทีเดียวกัน เพราะฉะนั้นเมื่อมันไม่เข้าใจจะครบก็ต้องอธิบายใหม่ทุกครั้ง นี่เป็นความรู้สึกผมนะครับ เมื่อเป็นเช่นนี้ทฤษฎีของอาจารย์ ในทางรัฐศาสตร์ ผมว่ามันไม่กระโดดไปถึงสุดยอดคือ “ครบวงจร” ผมเพิ่งได้ศัพท์ใหม่สองวันนี้ รู้สึกว่ามันเท่หัด ผมก็สงสัยว่าเอ๊ะทำไมอาจารย์เสนอให้ต้องเริ่มต้นในบทความ, ปาฐกถาหรือหนังสือด้วยการให้คำจำกัดความ, มโนทัศน์และสภาพปัญหาสังคมไทยทุกทีเลยนะครับ และก็รู้สึกว่ามันมีความจำเป็นเหมือนกัน เพราะว่าไอ้สิ่งที่ท่านสกัดมานั้น บางทีเราไม่ค่อยนึกว่ามันจำเป็นที่จะต้องมีการตีความกันใหม่ เพราะฉะนั้นผมคิดว่าท่านพยายามที่จะวางบทบาทในการที่จะกำหนดทิศทางและก็พยายามผลักดันงานทางด้านสังคมศาสตร์ของเราให้เข้าไปสู่ทิศทางที่ถูกต้อง ในความเข้าใจของอาจารย์เสนอให้ นะครับ

ปัญหาที่สาม อะไรเป็นปัญหาหลักในการศึกษาทางด้านสังคมศาสตร์ ผมสรุปอย่างสั้น ๆ ว่าที่อาจารย์เสนอให้ให้ความสำคัญอย่างมากในการศึกษาและการค้นคว้าทางด้านสังคมศาสตร์ก็คือ การเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม ผมว่านี่เป็นประเด็นหัวใจที่อาจารย์เสนอให้ให้ความสนใจ และทุ่มเทพลังในการที่จะศึกษาค้นคว้า เพื่อที่จะตอบปัญหาเพื่อที่จะชี้ให้เห็นถึงปัญหาของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทย การที่ให้ความสนใจอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย ผมเข้าใจว่ามันสะท้อนถึงแนวคิดพื้นฐานของอาจารย์เสนอให้ด้วยนะ ในการวางเป้าหมายการศึกษาจากสภาพปัญหาที่สำคัญของสังคมไทย อันนี้ก็จะ เป็นลักษณะอีกอันหนึ่งที่ท่านจะกำหนด ที่ท่านใช้อยู่เรื่อย แล้วก็จะพูดพาดพิงถึงการค้นคว้าการวิจัยต่าง ๆ ของนักวิชาการปัจจุบันว่า ไม่ใช่เราไปกำหนดหัวข้อวิจัย กำหนดเป้าหมาย กำหนด

การศึกษาค้นคว้าจากความต้องการของคนอื่นหรือของเราเลย ๆ หรือจากทฤษฎีตะวันตก หรือจากมูลนิธอะไรก็ตามทำนองนี้ แต่ผมว่าอาจารย์เสนอให้เสนอว่าเราต้องเริ่มต้นจากความเป็นจริง จากปัญหาของสังคม แล้วก็กำหนดจากจุดนั้น ไม่ใช่ไปคิดเอาเองในสูญญากาศ เพราะฉะนั้นในขั้นแรก ผมจะตอบโดยรวม ๆ ผมคิดว่าพอจะพูดได้ว่าระเบียบวิธีการศึกษาสังคมไทยของอาจารย์เสนอให้ นั้น จะไม่เสนอทฤษฎีทางรัฐศาสตร์ที่หรุหร่าที่ซับซ้อน เพราะว่าสิ่งที่อาจารย์เสนอให้ต้องการมันเป็นปฏิสัมพันธ์กับสภาพทางวิชาการกับสภาพของสังคมที่ดำรงอยู่ในขณะนี้ว่าผมขออ้างคำพูดนะว่า “วงวิชาการของเรากำลังอยู่ระหว่างการแสวงหาความเป็นตัวของตัวเองในทางวิชาการ และปัญญาความคิดที่เป็นของเราเองเป็นสำคัญ” อันนี้เป็นเป้าหมายใหญ่ของการศึกษาในทัศนะของอาจารย์เสนอให้ ผมคิดว่างานทั้งหมดที่ออกมา มันจึงมุ่งที่ตอบปัญหาแล้วก็พูดง่าย ๆ ว่า ไปในทิศทางอย่างที่ผมเสนอมานี้ อันนี้เป็นประเด็นเกี่ยวกับวิธีการแล้วก็ปัญหาในการศึกษารวม ๆ กันไป ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ ผมคิดว่าผมอยากจะให้พวกเราได้คุยกัน และผมจะได้คุยต่อ ผมค่อยเพิ่มเติมต่อก็แล้วกัน เพราะรู้สึกว่าพูดมานาน เอาแค่นี้ก่อนนะครับ

นิธิ

ครับเชิญเลยนะครับ ตามที่จริงผมอยากจะเตือนไว้หน่อยนะครับว่าลำดับหัวข้อการพูดที่เราวางมาอย่างคร่าว ๆ มันคงแบ่งอย่างนี้ไม่ได้แน่ ๆ เพราะว่าเราต้องหยิบบางอย่างในเรื่องอื่น ๆ เข้ามาพูดในเรื่องเกี่ยวกับวิธีการด้วย ขอเชิญเลยครับ

*ดูเสนอให้ จามริก “สถานการณ์ของสังคมศาสตร์ระดับสากลและในสังคมไทย” *จุลสารไท่หัดศึกษา* ปีที่ 2 ฉบับที่ 3 - 4 (ตุลาคม 2527) หน้า 7-20.

อานันท์ :

ผมเห็นด้วยกับอาจารย์ธเนศที่ได้อธิบายไปล่วงหน้าแล้วในประเด็นเกี่ยวกับระเบียบวิธีการศึกษา แต่นั่นเป็นเพียงแต่กรอบที่กว้าง ๆ เกี่ยวกับวิธีการคิดของอาจารย์เสนห์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะหลังแล้วตอนที่สำคัญที่สุดในหนังสือเล่ม *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ ที่เพิ่งออกเล่มสุดท้ายนี้* ผมคิดว่าได้เป็นจุดสุดยอดของวิธีการคิดของอาจารย์เสนห์เท่าที่ติดตามตั้งแต่ต้น ซึ่งอาจารย์เสนห์ได้เริ่มต้นจากการที่พยายามจะศึกษาเกี่ยวกับความคิดต่าง ๆ ในตะวันตก ผมคิดว่าความสำเร็จของการคิดแบบวิธีการของอาจารย์เสนห์อย่างหนึ่ง คือว่าได้เข้าใจถึงพื้นฐานของความคิดตะวันตกอย่างลึกซึ้งพอสมควร โดยปกติ อย่างที่อาจารย์ธเนศได้ว่าไว้แล้ว นักวิชาการไทยส่วนใหญ่ที่ศึกษาความคิดตะวันตก มักจะศึกษาในสิ่งที่เขาไปค้นผลผลิตออกมาแล้ว แต่อาจารย์เสนห์นี่ตั้งแต่ตอนที่เริ่มต้น ซึ่งได้ทำการสอนเกี่ยวกับปรัชญาความคิดตะวันตกนี้ มันทำให้เห็นถึงพื้นฐานเบื้องหลังของความคิดต่าง ๆ เหล่านั้น และจากการที่เข้าใจสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น ในระยะต้นอาจารย์เสนห์จะศึกษาเฉพาะในแง่หนึ่ง แต่พอในตอนหลัง หลังจากที่ได้ผ่านประสบการณ์จำนวนหนึ่ง อาจารย์เสนห์ได้พัฒนาอย่างที่เรียกว่าเปลี่ยนแปลงไปมาก เพราะว่างานที่อาจารย์เสนห์พูดถึงตอนต้นเป็นแต่เพียงปรัชญา พอต่อมาได้ทำงานทั้งที่มันเกี่ยวข้องกับการศึกษาแล้วก็เข้ามามีส่วนร่วมในสมัยหลัง 14 ตุลา เป็นสมาชิกสภา แล้วก็เคยทำงานประสบการณ์ในฐานะเป็นข้าราชการของกระทรวงต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์ อะไรต่าง ๆ ตั้งแต่ต้น เท่าที่ได้เห็นในประวัตินี้แล้ว ผมคิดว่ามันมีส่วนช่วยทำให้อาจารย์เสนห์ เห็นความสำคัญที่จะต้องเข้าใจถึงว่าสังคมไทยมันมีลักษณะที่แตกต่างไปจากที่ได้มองดูจากปรัชญาความคิดตะวันตก ดังนั้นจำเป็นที่จะต้องเข้ามาให้ความสำคัญต่อ "บริบท"

ซึ่งเป็นคำคิดของอาจารย์เสนห์อีกอันหนึ่ง หมายถึงว่าสภาพทั่ว ๆ ไปในสังคมไทยที่เป็นเงื่อนไข ทำให้เกิดมีสภาพต่าง ๆ ที่มันอาจจะแตกต่างกันออกไป

แต่ที่ผมคิดว่ามีความสำคัญในหนังสือเล่มสุดท้าย* นี้ก็คือว่า ถึงแม้ว่าจะเป็นงานที่สืบเนื่องต่อเนื่องกันมา แต่สิ่งที่อาจารย์เสนห์ได้เอาเข้ามาใช้ในการศึกษานี้ นอกเหนือจากที่พูดถึงในแง่กว้าง ๆ ที่อาจารย์ธเนศพูดแล้ว ในแง่ที่ว่ามันเป็นประวัติศาสตร์ ผมคิดว่าในแง่ของการศึกษาประวัติศาสตร์ อย่างที่อาจารย์เสนห์ศึกษานี้มันแตกต่างจากประวัติศาสตร์ทั่ว ๆ ไปอย่างมากเลย แล้วก็แตกต่างจากประวัติศาสตร์ในความคิดของนักทฤษฎีอีกจำนวนหนึ่ง โดยทั่ว ๆ ไปในแนวการศึกษา ในด้านหนึ่งเรามักจะเน้นถึงเรื่องของประวัติศาสตร์ในระดับกว้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจำพวกที่เป็นแนวมาร์กซิสต์ก็เน้นในเรื่องของ Mode of Production ซึ่งเป็นการมองภาพของสังคมในระยะยาว ซึ่งยาวมากจนกระทั่งบางครั้งมันเป็นเรื่องที่ผิวเผิน เพราะมันไม่สอดคล้องกับสังคมที่เราจะพูดถึง เฉพาะเจาะจงในแง่หนึ่ง แต่สำหรับอาจารย์เสนห์ผมคิดว่าในหนังสือเล่มสุดท้ายได้นำเอาวิธีการคิดซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งคือ ที่ภาษาอังกฤษเราใช้คำว่า การใช้วิธีการแบบจัด Periodization เข้ามาช่วยในการที่จะขยายความลักษณะของ Mode ให้มันมีลักษณะที่แคบแล้วก็ให้เห็นถึงความต่อเนื่องของเหตุการณ์ที่มันผลักดันซึ่งกันและกัน แต่ไม่ใช่ในเหตุการณ์อย่างเดียวแต่หมายความถึงกลุ่มคนที่อยู่ในเหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น ซึ่งอาจจะมิตั้งสิ่งที่อาจารย์เสนห์คิดว่าเป็นเรื่องของสภาพจิตใจของคนที่อยู่ในขบวนการที่อยู่ในเหตุการณ์นั้น รวมถึงทั้งสิ่งที่คนที่อยู่ในขบวนการนั้นไม่ได้ตั้งใจจะทำ แต่มันเป็นผลที่เกิดขึ้นแล้วก็มีส่วนผลักดันให้คนเหล่านั้นต้องกระทำกันไปบางอย่างในทิศทางที่เขาอาจจะไม่ได้คิดไว้

* หมายถึง หนังสือ *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ* (2529)

แต่ต้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ผมคิดว่ามันมีความสำคัญในการที่จะช่วยทำให้เข้าใจถึงความเป็นจริงโดยที่ไม่ยึดทฤษฎีใหญ่ ๆ มาเป็นกรอบจนกระทั่งทำให้วิธีการคิดมันออกจะหยุดนิ่ง ในความหมายที่อาจารย์ธเนศพูดไว้คือ อาจารย์เสนอให้ในการศึกษาหรือในการนำเสนอตลอดเวลาที่บางที่อ่านแล้วสับสนอยู่บ้าง ตรงที่ว่าอาจารย์เสนอให้ไม่เพียงแต่นำเสนอแนวความคิดที่เป็นข้อสรุปอย่างเดียว แต่ตลอดเวลาจะวิพากษ์วิธีการที่มีอยู่เดิม ขณะเดียวกันก็จะอธิบายวิธีการที่กำลังคิดอยู่ในเรื่องนั้น ๆ ด้วย ทำให้สามอย่างมันผสมกัน คือว่า การนำเสนอข้อสรุปการวิเคราะห์ แล้วก็วิพากษ์ทฤษฎีที่ไม่สามารถจะศึกษาได้ แล้วก็นำเสนอแนวความคิดของท่านไปในขณะเดียวกันสามอย่างมันผสมกัน แต่ว่าไม่ขั้นนี้ผมคิดว่ามีความสำคัญที่จะต้องทำอย่างนั้น เพราะว่าคนที่อ่านถ้าเพื่อเราไปเขียนวิธีการต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นทั้งหมด บางทีพอถึงจุดที่เราต้องวิเคราะห์แล้วอาจจะไม่เข้าใจในจุดนั้น ๆ เพราะว่าหลาย ๆ อย่างไม่ใช่แต่เพียงว่าคิดในแง่มุมมองใหม่เท่านั้น แต่มันเป็นอีกวิธีการคิดหนึ่งเลยก็ได้ ในการที่จะพูดถึงในสิ่งเดียวกันนั้น ซึ่งในความคิดทั่ว ๆ ไป ถูกแนววิชาการหรืองานต่าง ๆ ทั่ว ๆ ไป ทำให้มันคิดไปอีกอย่างหนึ่งเสียแล้ว ดังนั้นถ้าเพื่อเราไม่ไปตอบโต้เสียแต่ตอนนั้น ก็จะ使人อ่านไขว้-เขวมากยิ่งขึ้น ดังนั้นผมคิดว่าการที่อาจารย์เสนอให้จับจุดต่าง ๆ เหล่านี้เข้ามาในการศึกษาจึงทำให้ได้ภาพต่าง ๆ ที่มันมีลักษณะที่เห็นถึงพลังของสังคมที่ดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่องมากกว่าที่จะเป็นการนำเอาข้อสรุปกว้าง ๆ แล้วก็พยายามที่จะมาหาปรากฏการณ์หรือหาลักษณะในสังคมไทยเพื่อที่จะไปพิสูจน์หรือขัดแย้งดังที่ได้เป็นวิธีการที่ดำเนินมาแต่ก่อน

ดังนั้นในจุดตรงนี้ผมคิดว่า ประการแรกคือผมคิดว่าอาจารย์เสนอให้ได้นำเอาวิธีการของ Periodization หมายความว่าพยายามจะดูบริบทในแง่ที่มันมีมิติทางการเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่หมายความว่าจัดยุคสมัยแบบรัชกาลที่ 1, 2, 3 แต่ว่าเป็นการจัดดูถึง

ว่ามันมีพลังในช่วงต่าง ๆ ในสังคมนี้แตกต่างกันอย่างไรบ้าง เพราะว่าถ้าหากเรามองดูสังคมในระยะที่มันกว้างเกินไป มันจะขาดการมองเห็นพลังที่เป็นลักษณะละเอียดอ่อนที่ซับซ้อนในช่วงนั้น ๆ ดังนั้นการที่แยกมาดูในส่วนที่มันย่อยลง อย่างเช่นว่าในการศึกษาในเล่มหลังนี้ อาจารย์เสนอให้จะแยกการมองออกมาเป็นสมัยต่าง ๆ มากทีเดียว ตั้งแต่ยุคของการเปลี่ยนแปลงในระยะแรก การสร้างรัฐชาติอะไรต่าง ๆ ยุควิกฤติ ปัญหาการสร้างสถาบัน จนกระทั่งปฏิวัติ 2475 มาเรื่อย ๆ แต่เป็นยุคระยะที่มันไม่ยาวนาน อาจจะสิบปีหรืออะไรทำนองนี้ เพื่อจะได้เห็นถึงความซับซ้อนภายในนั้นว่ามันมีกลุ่มคนที่สำคัญอย่างไร มีพลังที่สำคัญ แล้วก็มันมีการก่อตัวของพลังใหม่ ๆ หรือกลุ่มชนใหม่ ๆ ขึ้นมาในช่วงนั้นอย่างไรบ้าง และก็มันมีปฏิสัมพันธ์อะไรต่าง ๆ อย่างไม่เป็นวิธีการในความคิดของผม

แต่อีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญในวิธีการของอาจารย์เสนอให้ ก็คือว่าไม่ใช่แต่เพียงมองดูบริบทและก็ Periodization นั้น ๆ แต่ว่าได้นำเอาวิธีการที่เป็นลักษณะของภาษาวรรณคดีเข้ามาใช้ อาจารย์เสนอให้จะพูดอยู่เสมอว่าเราไม่อาจจะมองอะไรเป็นลักษณะที่เป็นขาว - ดำได้ คือพูดง่าย ๆ คือว่าอาจารย์เสนอให้ไม่ได้คิดวิธีการออกมาจากการอ่านงานทฤษฎีที่ศึกษาหรือให้ความคิดเห็นแบบภาษาวรรณคดี แต่ผมคิดว่าอาจารย์เสนอให้ได้รับความคิดเกี่ยวกับภาษาวรรณคดีขึ้นมาจากการศึกษาที่ได้รับความรู้เกี่ยวกับ

จากซ้ายไปขวา :

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, นิธิ เอียวศรีวงศ์

ข้องกับการมองดูหาแนวความคิด คือการศึกษาเรื่อง
ของอุดมการณ์อะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้อาจารย์เสนอ
ได้รู้ว่าการที่จะไปเป็นแบบผูกพันอยู่กับอุดมการณ์ใด
อุดมการณ์หนึ่ง มันจะทำให้เรามีลักษณะแบบสุดขั้ว
คือว่าไปติดอยู่กับอันใดอันหนึ่ง ดังนั้นจากการที่ได้
รับความคิดเห็นมาทำให้อาจารย์เสนอไม่เป็นแบบลัทธิ
คัมภีร์ คือผูกติดอยู่กับอุดมการณ์ในแง่มุมใดแง่มุม
หนึ่ง ซึ่งในการเขียนอาจารย์เสนอที่มักจะมีพูดถึงว่า
การที่เราเน้นเรื่องของการพัฒนาแบบการเน้นความ
เจริญ ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นเรื่องที่มันขัดแย้ง
หรือตรงกันข้ามเสมอไปกับการที่จะต้องเน้นพัฒนา
แบบการกระจาย ซึ่งในหลาย ๆ ครั้งเราก็จะคิดกันว่า
การพัฒนาแบบการเน้นถึงด้านเจริญอย่างเดียวมันเป็น
เรื่องที่ต้องเป็นเรื่อง trade off กับเรื่องของการพัฒนา
แบบการกระจาย ถ้าเมื่อเรามีความคิดแบบที่ สุดขั้ว
หรือแบบที่ผูกติดอยู่กับอุดมการณ์สักอย่างหนึ่ง เรา
จะมีลักษณะที่เน้นทางด้านอย่างนั้น การที่อาจารย์
เสนอหันมามองดูแบบวิภาษวิธีทำให้เรามองดูว่าความแตก
ต่างซึ่งบางคนอาจจะมองดูเป็นสิ่งตรงข้ามกัน จริง ๆ
แล้วมันเป็นสิ่งเดียวกันแต่มันอยู่คนละด้าน ซึ่งไม่
จำเป็นที่จะต้องไปด้วยกันไม่ได้ มันอาจจะไปด้วย
กันได้ แต่ไปด้วยกันภายในเงื่อนไขของสังคมหนึ่ง
นะครับ ดังนั้นปัญหาในการคิดของอาจารย์เสนอ
ก็เป็นอย่างที่ว่าอาจารย์เสนอได้มาแล้วคือว่า **ทฤษฎีอะไร
ก็แล้วแต่ ไม่สามารถดำเนินไปได้ถ้าหากว่ามันไม่**

ได้มองภายใต้บริบทของสังคม เช่นว่า ปัญหาไม่ได้
อยู่ที่ว่าเราเน้นเรื่องของการเจริญทางเศรษฐกิจ ปัญหา
มันอยู่ที่ว่าเราไม่ได้มองดูว่าความเจริญทางเศรษฐกิจที่
เราเน้นนั้นนะ มันเอามาใช้ในสังคมชนิดใด ภายใต้สังคม
ที่มีโครงสร้างที่ไม่เท่าเทียมกันอยู่แล้ว เอาความ
เจริญทางเศรษฐกิจเข้ามาใช้มันก็ต้องเป็นประโยชน์
ต่อคนที่มันเจริญอยู่แล้ว ยิ่งจะทำให้เกิดความเหลื่อม
ล้ำมากขึ้น นี่ต่างหากที่เป็นปัญหา ปัญหาไม่ได้อยู่ตรง
ที่ว่าเน้นเรื่องความเจริญ ปัญหาอยู่ที่ว่าเราไม่ได้เข้าใจ
ถึงโครงสร้างถึงฐานที่มันปรากฏอยู่ในสังคมนั้น พุด
ง่าย ๆ ก็คือว่าอาจารย์เสนอที่คิดว่า มันอยู่ที่เราสา-
มารรถที่จะพัฒนาวิธีการศึกษาของเราให้เข้าใจสังคมที่
เรากำลังทำอยู่นั้นก่อน ไม่ใช่เป็นการลอกเลียนแบบ
หรือนำเอาความคิดอะไรต่าง ๆ เข้ามาสวมใส่ทันที
ทันใด ปัญหาก็คือ จำเป็นที่จะต้องมีการผลักดันเพื่อ
ให้มีการพัฒนาวิธีการคิด ซึ่งเป็นผลหรือว่าสอดคล้อง
อยู่กับเงื่อนไขสภาวะสังคมที่เราศึกษานั้น
เอง ซึ่งอาจารย์เสนอได้สรุปซึ่งผมเห็นด้วยอย่างยิ่ง
ในตอนท้ายที่ว่า ก็คือพยายามพัฒนาวิธีการศึกษาที่
เป็นตัวของเราเองขึ้นมาจากเงื่อนไขของสังคมที่เรา
ศึกษาอยู่ มากกว่าที่จะนำเอาความคิดจากภายนอก
เข้ามาสวมใส่

ฉลาดชาย :

ผมคิดว่า ก็คงไม่มีอะไรขัดแย้งกันนะครับ
แต่ว่าเวลาเรานึกถึงอาจารย์เสนอ ก็ภาพหรือมติดอัน
หนึ่งก็ออกมาจากอาจารย์เสนอคือ ความเป็นนัก-
วิชาการ ซึ่งอันนี้ใคร ๆ ก็มองอย่างนั้นนะ แล้วบาง
ครั้งอาจจะมองเลยเถิดไปถึงกับว่าอาจารย์เสนอที่เป็น
นักวิชาการค่อนข้างลอย ๆ ด้วยเข้าไป ลูกศิษย์ลูกหา
บางคนก็บอกว่าอาจารย์เสนอที่นี่มีลักษณะ abstract

มาก เขียนอะไร อ่านแล้วไม่เข้าใจ พุคอะไรมีแต่เรื่อง
ปรัชญาทั้งนั้น ซึ่งความไม่สามารถเข้าใจอาจารย์เสนห์
อาจเป็นความสามารถพิเศษของอาจารย์เสนห์ ซึ่งใช้
ภาษาที่อ่านแล้วไม่เข้าใจในการเขียนและในขณะพูด
ด้วย ซึ่งผมว่ามันทำให้คนเกิดความรูสึกว่า เอ๊ะ อ่าน
ไม่รู้เรื่อง อะไรก็ไม่รู้ ซึ่งจริง ๆ แล้วถ้าอ่านอย่าง
ละเอียดละออผมคิดว่าอาจารย์เสนห์มีลักษณะไม่เป็น
อย่างที่ว่า แต่ตรงกันข้ามเสียด้วยซ้ำไป แต่เนื่องจาก
สไตล์การเขียนของอาจารย์เสนห์เป็นอย่างนั้น เช่น
ใช้คำว่า “บริบท” คำว่า “วัฒนธรรมทางความคิด”
“พื้นฐานทางความคิด” อะไรต่าง ๆ พวกนั้น นี่เป็น
ประเด็นหนึ่ง

อีกประเด็นหนึ่ง ผมก็อยากจะย้อนมาถึงเรื่องที่เรา
พูดถึงอาจารย์เสนห์ในวันนี้ว่า ลักษณะเด่นของ
อาจารย์คือ ความเป็นนักวิชาการ แต่ที่นี้คำว่า “วิชาการ”
ของอาจารย์เสนห์นี้อาจจะเป็นอย่างที่อาจารย์ธนศกับ
อาจารย์อานันท์ว่า ไม่ใช่วิชาการที่รับมาลอย ๆ แต่จะ
ต้องเป็นวิชาการที่เราเอามาตรวจสอบ เามาคัด-
แปลง เามาพัฒนาหรือค้นหาขึ้นมาภายในบริบทของ
สังคมไทย ซึ่งผมก็คิดว่าในงานของอาจารย์เสนห์
หลาย ๆ ชิ้นมันปรากฏออกมาค่อนข้างชัด เป้าหมาย
ของอาจารย์เสนห์ต้องการให้เกิดสิ่งๆ ที่เรียกว่า ความรู้
และคำที่อาจารย์เสนห์ใช้บ่อยที่สุดก็คือ องค์ความรู้
ทางวิชาการ

ที่นี้ในเรื่องของความรู้หรือองค์ความรู้ทางวิชา
การ ในปาฐกถานำเรื่อง แนวความคิดในการพัฒนา
เศรษฐกิจสังคมและการเมือง เมื่อปี 2529* อาจารย์
เสนห์ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า เราจะต้องแยกออกมาให้ชัดเจน
ระหว่างสิ่งที่เรียกว่า องค์ความรู้ทางวิชาการกับความ
เชื่อทางวิชาการ มันมีความรู้ทางวิชาการชุดหนึ่งกับ
ความเชื่อทางวิชาการอีกชุดหนึ่ง ที่นี้มันก็ทำให้ผม

ต้องมานั่งคิดว่าสิ่งที่อาจารย์เสนห์เรียกว่า องค์ความรู้
ทางวิชาการกับความเชื่อทางวิชาการมันคืออะไร
ผมก็เดา ๆ เอา ดูปะติดปะต่อจากที่อ่านว่าสิ่งที่อา-
จารย์เสนห์เรียกว่า องค์ความรู้ทางวิชาการจะต้องมี
ลักษณะที่ในภาษาฝรั่งใช้คำว่า Positive Science หรือ
แนวความรู้ที่ได้มาจากวิธีการทาง Positivism กับอีก
อันหนึ่งที่เป็นความเชื่อทางวิชาการอาจจะตรงกับคำ
ว่า Normative มีอยู่สองสามครั้งที่อาจารย์เสนห์พูด
ถึง Positive Economics กับ Normative Economics
ซึ่งผมก็คิดว่ามันคงจะตรงกัน คืออาจารย์เสนห์ใช้
ว่า อันหนึ่งเป็นความรู้ อันหนึ่งเป็นความเชื่อ เมื่อจะ
ต้องแยกกันออกมาแล้วระหว่างความรู้ซึ่งจะต้อง
มี ผมจะต้องโยงไปที่อาจารย์ธนศพูดว่า การจะได้
มาซึ่งความรู้จะต้องมีระเบียบวิธีการแบบนั้น แล้วจะ
ต้องมีเงื่อนไขอย่างนั้นอย่างนี้ เช่น สลัดตัวหลุดออก
มาจากความคิดตะวันตก สลัดตัวหลุดออกมาจาก
ระเบียบวิธีการที่ตายตัวอะไรต่าง ๆ ทำนองนี้

ในประเด็นที่สำคัญอีกอันหนึ่งที่ผมคิดว่าน่าจะ
พูดเอาไว้ในที่นี้คือว่า เมื่อมาถึงจุด ๆ หนึ่งที่มีการ
เผชิญหน้ากันระหว่างแนวความคิด ที่มันเป็นแฟชั่น
ในทางวิชาการเข้ามา ก็มักจะมีการถกเถียงกันว่า แนว
ความคิดอันนี้ถูก แนวความคิดอันนั้นผิดระเบียบวิธี
การ แบบนี้ถูกระเบียบวิธีการ ผมพบว่าอาจารย์เสนห์
อย่างน้อยสักสองครั้ง ไม่สนใจที่จะถกเถียงว่าอะไร
ถูกอะไรผิด อันหนึ่งที่ผมจำได้ก็คือ เมื่อสักสิบปีที่
แล้ว มีการพูดถึงพัฒนาการของวิทยาศาสตร์ว่า ต้อง
เป็นรัฐศาสตร์แบบปรัชญาการเมือง กับรัฐศาสตร์
แนวพฤติกรรมศาสตร์* แล้วก็เถียงกันอุตลุด สอง
ค่าย แต่ปรากฏว่า อาจารย์เสนห์บอกว่าอย่าไปเถียงกัน
เลยเสียเวลา การศึกษาทั้งสองแนวมีความสำคัญด้วย
กันทั้งคู่ ขอให้แต่ละฝ่ายรู้ซึ่งในแนวทางของตนก็แล้ว

* พิมพ์รวมอยู่ในเอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง *ทิศ
ทางเศรษฐกิจไทยในทศวรรษหน้า* (จัดโดยคณะเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529)

*ดู เสนห์ จามริก “รัฐศาสตร์ : ปรัชญา VS. พฤติ-
กรรมศึกษา “รัฐศาสตร์สาร” 1 : 2 (มกราคม-กุมภาพันธ์,
2516), หน้า 58 - 76

กัน ที่นี้มาปรากฏอีกครั้งหนึ่ง ในปาฐกถาเมื่อปี 2529 มีการพูดถึง positive กับ normative อาจารย์เสน่ห์ ก็บอกว่า ทั้งสองอย่างมันจะต้องประกอบกัน จริงอยู่แม้ว่าทั้งสองแบบมันจะมีจุดมุ่งหมายที่ต่างกัน แต่ประเด็นมันไม่อยู่ที่ว่า อะไรถูกอะไรผิด ไม่ใช่ positive ถูก normative ผิด แต่ทั้งสองแนวจะต้องประกอบกัน เพื่อเปิดให้เราเข้าไปสู่โลกทัศน์ของความเป็นจริง และเพื่อที่ว่า “วิชาการ” จะสามารถดำรงอยู่และเป็นไปเพื่อชีวิตและเพื่อสังคมอย่างแท้จริง และในจุดนี้ผมคิดว่าอาจารย์เสน่ห์สัมผัสกับความเป็นจริงมาก ๆ ตรงกันข้ามกับภาพบางภาพที่ถูกศึกษ์ถูกหาบอกว่า โอโหลอยบนอากาศ ซึ่งผมคิดว่าตรงนี้เป็นจุด ๆ หนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับที่อาจารย์ชเนสพูดว่า เมื่อพูดถึงวิชาการแล้ว วิชาการของอาจารย์เสน่ห์มันจะต้องลงมาในระดับที่เข้าใจได้ ไม่ซับซ้อน หวังผลเพื่อจะนำไปใช้เป็นพื้นฐานในการแก้ปัญหาสังคม

นครินทร์ :

ผมมีทั้งส่วนที่เสริมและส่วนที่แย้ง ในส่วนเสริมคือผมคิดว่าการศึกษาของอาจารย์เสน่ห์นั้น -อย่างที่อาจารย์ฉลาดชายพูด-ให้ความสนใจกับสิ่งที่อาจารย์เสน่ห์ใช้คำว่า สภาวะวิสัย ในสังคมการเมืองไทย เมื่อจะพูดถึงประชาธิปไตย เราจะทีกทักล่วงหน้าว่าต้องเป็นแบบโน้น แบบนี้ได้ อย่างรัฐธรรมนูญใหม่ครับ จะไปหมายความว่ารัฐ-ธรรมนูญจะต้องเป็นตัวจำกัดอำนาจผู้ปกครองเสมอไปก็ไม่ได้อีกเหมือนกัน เพราะรัฐธรรมนูญอาจจะเป็นทั้งตัวจำกัดอำนาจก็ได้ หรือเสริมอำนาจผู้ปกครองให้มากยิ่งขึ้นก็ได้ หรือพฤติกรรมของชนชั้นกลาง หรือกระฎุมพีนี้ก็จะเป็นไปทีกทักว่ากระฎุมพีต้องการอิสระจากผู้มีอำนาจไม่ได้ เพราะว่าในสภาวะวิสัยที่เป็นจริง กระฎุมพีก็อาจต้องการอยู่ใต้ผู้มีอำนาจอย่างนั้นก็ได้ นี่คือนสิ่งที่อาจารย์เสน่ห์สนใจกับสิ่งที่เป็นสภาวะวิสัย ซึ่งเป็นการค้นหาองค์ความรู้ที่เป็นอยู่ในบริบทของสังคมไทย

ที่นี้สิ่งที่ผมต้องการแย้งก็คือว่า ผมชักจะสงสัยอยู่เหมือนกันว่าเราจะเน้นจุดนี้จนกระทั่งมากเกินไปหรือไม่ ผมชักจะสงสัยว่าอาจารย์เสน่ห์นั้นก็มีการรอบความคิดอะไรบางอย่าง ไม่ได้สลัดออกจากตะวันตก อย่างที่อาจารย์ฉลาดชายพูดถึงเอาไว้เมื่อนั้น มันสลัดออกมาจริงหรือเปล่า ผมคิดว่าอย่างน้อยที่สุด ผมพยายามจะจับ ถ้าเรามองในกรอบใหญ่ ๆ นั้นมันมี concept อยู่สองสามตัวซึ่งอาจารย์เสน่ห์ก็รับมาจากตะวันตก แล้วก็ยังไม่ได้สลัดมันออกไป แล้วใช้กรอบอันนี้พิจารณาสังคมไทยในแนวกว้าง อันหนึ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ “สังคมข้าราชการ” ซึ่งผมคิดว่าที่อาจารย์เสน่ห์ที่มันเป็นยิ่งกว่า grand theory มันคลุมหมดเลย สังคมไทยเป็นสังคมข้าราชการ ตั้งแต่โบราณเรื่อยมา อันนี้เป็นกรอบที่ใช้อธิบายพัฒนาการของสังคมไทย สังคมไทยพัฒนาจากสังคมข้าราชการ ที่นี้จากสังคมข้าราชการนั้นในขบวนการที่สองที่เกิดขึ้น คือการพัฒนาให้ทันสมัย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยนั้น อาจารย์เสน่ห์ก็จะใช้กรอบอธิบายอีกกรอบหนึ่ง คือ ปัญหาของการสร้างสถาบัน แล้วอาจารย์เสน่ห์ก็เชื่อว่าวิกฤติ-การณ์ปัญหาการพัฒนาให้ทันสมัย และการสร้างสถาบันนั้นเป็นวิกฤติการณ์ที่เปลี่ยนแปลงสืบเนื่องกันมาเรื่อย ๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ร้ายยิ่งกว่านั้นข้อสรุปในหนังสือเล่มสุดท้ายของอาจารย์เสน่ห์* กลับพูดด้วยซ้ำไปว่า วิกฤติการณ์ปัญหาความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยก็ดี วิกฤติการณ์จากปัญหาของการสร้างสถาบันการเมืองก็ดี เป็นวิกฤติการณ์ที่ตกค้างจนถึงปัจจุบันนี้ พูดย่าง ๆ ว่าร้อยปีตั้งแต่เปิดประเทศมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ ขบวนการเปลี่ยนแปลงนั้น มันสืบเนื่องกันมาเป็นอันเดียวกัน ถ้าผมพูดอย่างนี้ก็แสดงว่าอีกนัยหนึ่งของวิธีการศึกษาของอาจารย์เสน่ห์นั้น ก็ติดอยู่กับกรอบอะไรบางอย่างที่มัน

*หมายถึงหนังสือ การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ

ใหญ่ ไม่ใช่เล็ก ๆ อย่างที่อาจารย์อานันท์ได้เสนอว่า เข้าไปสู่ช่วงเวลาเล็ก ๆ ผมซักจะสงสัยว่ามันจะจริงหรือเปล่า เพราะดูจากข้อสรุปแล้ว วิธีการศึกษาของอาจารย์เสนห์นั้นก็ติดอยู่กับกรอบใหญ่ ๆ ซึ่งพูดง่าย ๆ ว่า หนึ่งร้อยปีอธิบายด้วยกรอบนี้กรอบเดียวนี้ผมขอตั้งข้อแย้งไว้ว่าจะเท็จจริงอย่างไร

เฉลิมเกียรติ :

ผมอยากจะเสริมประเด็นนี้ด้วย ผมคิดว่าเมื่อดูงานของท่านอาจารย์เสนห์ ในแง่หนึ่งผมเห็นด้วยนะครับว่า งานของอาจารย์เสนห์ พยายามที่จะอยู่กับความเป็นจริงของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เห็นได้จากงานหลายชิ้น อย่างที่อาจารย์อานันท์ได้พูดถึงมา แต่ผมคิดว่าอาจารย์เสนห์ได้ทำงานอีกประเภทหนึ่งด้วย และผมคิดว่างานประเภทหลังนี้แหละเป็นงานที่ทำให้ท่านถูกมองว่าลอยอยู่หรือว่าเป็นเรื่องที่อ่านแล้วยุ่งยากมากที่จะเข้าใจ ผมกำลังพูดถึงงานทำนองที่เป็นพลังความคิดโดยตรง งานในเชิงปรัชญา อย่างเช่นงานที่อาจารย์เสนห์เขียนเรื่องพุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน* งานชิ้นนั้นได้รับการวิพากษ์วิจารณ์มาก ถ้ามีการคุยกันเมื่อไรจะต้องมีการตั้งคำถามกันมาก แล้วนอกเหนือจากงานชิ้นนั้น ในช่วงระยะหนึ่งที่ท่านอาจารย์เสนห์สนใจงานทางด้านนี้ อันหนึ่งที่ผมค่อนข้างรู้สึกประทับใจมากก็คือว่า ผมคิดว่าอันนี้แหละที่เป็นปรัชญาพื้นฐานเป็นทั้งพลังผลักดันงานทั้งหลายด้วย คืองานของอาจารย์เสนห์นี้ ผมคิดว่าท่านมีจุดหมายเสมอ ท่านพูดถึงความเป็นจริงก็จริง ท่านพูดถึงความเปลี่ยนแปลงก็จริง แต่ท่านมุ่งหวังความเปลี่ยนแปลงสู่บางสิ่ง

ด้วย ไม่ว่าจะเรียกว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปลดปล่อย หรือเสรีภาพ หรือเพื่ออะไรก็ตาม ผมคิดว่าจุดนี้เป็นจุดที่พวกเราน่าจะพูดถึงในแง่ของวิธีการศึกษาด้วยนะครับ

อานันท์ :

ผมอยากจะขอเสริมนิดหน่อยที่ว่าเมื่อกี้ที่อาจารย์เฉลิมเกียรติ พูดถึงเป้าหมายของอาจารย์เสนห์ ผมคิดว่ามีความสำคัญอยู่เพราะว่าอาจารย์เสนห์พยายามที่จะแย้งวิธีการคิดของนักวิชาการปัจจุบันนี้อยู่ที่ว่า เอาวิธีการเป็นเป้าหมาย ดังนั้นนักวิชาการที่อาจารย์เสนห์พูดถึงมักเป็นนักวิชาการที่รับใช้ระบบปัจจุบัน ที่เราเรียกว่านักวิชาการเพื่อวิชาการ หรืออะไรต่าง ๆ นี้ ดังนั้น อาจารย์เสนห์มักเน้นเสมอว่า การทำอะไรต้องมีเป้าหมายก่อนเพื่อน เป้าหมายนั้นสำคัญที่สุด ในฐานะที่อาจารย์เสนห์นี้มีแนวความคิดในลักษณะที่ผมคิดว่า เป็นนักวิชาการที่มีแนวความคิดเชิงศีลธรรมสูง ในลักษณะเดียวกับที่ James Scott ใช้คำว่า ระบบการผลิตแบบยังชีพนั้นเป็นระบบเศรษฐกิจแบบมีศีลธรรม แบบ moral economy of subsistence ผมคิดว่าอาจารย์เสนห์เป็นนักวิชาการแบบที่มีศีลธรรม ในแง่ที่ว่าให้ความสำคัญต่อการศึกษาในเชิงที่จะสามารถมองเห็นค่าของมนุษย์ ดังนั้นวิธีการคิดจะต้องเน้นถึง อุดมการณ์เป็นสิ่งสำคัญที่สุด อุดมการณ์ที่ว่านี้หมายถึงความพยายามที่จะใช้ปัญญาอันเพื่อคนส่วนใหญ่ ความคิดที่เป็นพื้นฐานของอาจารย์เสนห์ทำให้อาจารย์เสนห์ให้ความสำคัญต่อการเน้นเป้าหมายอันนี้มาก่อน ดังนั้นวิชาการที่ศึกษาไปนั้นต้องมารับใช้เป้าหมายอันนี้ มิใช่ให้ความสำคัญต่อเทคนิควิธีการเป็นใหญ่

ดังนั้นในจุดตรงนี้เองมันจึงนำมาสู่ที่ผมยังไม่กล้าพูดถึง คือเรื่องของการมองดูในแง่อุดมการณ์ของสิ่งที่เรากำลังมองถึงอยู่ เพราะว่าในความคิดที่อาจารย์ฉลาดชายพูดถึง positive science หรืออะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผมคิดว่าอาจารย์เสนห์

*ดู *Buddhism and Human Rights* (Preamble by Phra Rajavoramuni) papar No.12 Thai Khadi Research Institute, Thammasat University, 1982. และมีฉบับภาษาไทย รวมพิมพ์อยู่ในหนังสือ *ก้าวต่อไปของสังคมไทย* (จัดพิมพ์โดยกรรมการนักศึกษา คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523)

ในบทความที่พูดถึง พุทธศาสนาและสิทธิมนุษยชน พยายามที่จะโต้แย้งความคิดอันนี้ หมายถึงว่า อาจารย์เสนอให้มองถึงความคิดตะวันตกทั้งหลาย อุดม-การณื์ ปรัชญา ตั้งแต่เพลโต จนกระทั่งถึงรูสโซ ฮ็อบส์และล๊อค อะไรต่าง ๆ เหล่านี้ มองดูจากแนว เดียวคือเรื่องของกฎธรรมชาติ โดยกฎเกณฑ์ของ ธรรมชาติ ซึ่งเป็นอันต่อมาที่นักวิชาการสมัยใหม่ใช้ ว่ามันเป็นหลักวิชาการ อะไรที่เป็นวิชาการมันคือ กฎเกณฑ์ธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เราเห็นว่าเป็น “axiom” เป็นสิ่งที่เห็นจริงแล้ว จะต้องรู้ มนุษย์เราต้องเป็นอย่าง นั้น มนุษย์เราจะต้องแก่งแย่งกัน ดังนั้นต้องมีกฎสัญญา-ประชาคมขึ้นมา เพื่อปกป้องสิ่งเหล่านั้น แต่อาจารย์ เสนอให้คิดว่า สังคมอื่นไม่จำเป็นต้องคิดในแง่ที่นั้นเสมอ ไป และความคิดทางพุทธศาสนาที่อาจารย์เสนอให้มอง เห็น มีวิธีการหนึ่งซึ่งแตกต่างไปจากอันนั้นก็คือ มองเห็นความสำคัญว่าไม่ใช่ธรรมชาติ มนุษย์นั้น เห็นธรรมชาติในแง่ที่ว่า พุทธศาสนาให้ความสำคัญ ต่อมนุษย์เหนือธรรมชาติ ซึ่งแตกต่างจากความเป็น ธรรมชาติเฉย ๆ ตรงจุดตรงนี้ที่ว่า ในความเป็น มนุษย์นั้น แตกต่างจากธรรมชาติที่ว่า มนุษย์ไม่ได้แก่ง ยันกันอย่างเดียว แต่มนุษย์นั้นให้ความสำคัญต่อการ ช่วยเหลือกันด้วย และในบทความที่ว่าอ่านยาก นั้น ผมคิดว่าอาจารย์เสนอให้พยายามจะโต้แย้งว่าในวิธี การคิดอันอื่นที่มีอยู่เป็นแนวความคิดนั้น มันอยู่ที่ว่า ต้องให้ความสำคัญต่อมนุษย์เป็นศูนย์กลางของหลัก คิดในพุทธศาสนา หรือที่จริงแล้วนักวิชาการก็น่าจะ จะตอบสนองต่อวิธีการคิดแบบนี้ ซึ่งไม่จำเป็นจะ ต้องนำเอาความคิดตะวันตกอย่างเดียว ก็คือว่า ให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์หรือช่วยเหลือกัน ของมนุษย์เป็นหลักอุดมการณ์ ซึ่งวิธีการแบบ positive science ปัญหาของมันก็คือว่า มันมองดูความ สัมพันธ์ต่าง ๆ ในระนาบเดียวแบบเดียวกับธรรมชาติ หมายความว่า มิติของความสัมพันธ์มันเป็นแบบ เดียวกัน เวลาฝนตกมันต้องเกิดน้ำท่วม เกิดมีน้ำ มันมีระนาบเดียว แต่ในความสัมพันธ์ของมนุษย์มัน

มีหลายมิติ หลายระนาบ หลายระดับ

ในจุดนี้เองอาจารย์เสนอให้ปรับเข้ามาใช้วิธีการ คิดในแง่ที่ว่า ความสัมพันธ์ในความสัมพันธ์ ถ้าเพื่อ เรามองดูใน mode กว้าง ซึ่งผมแย้งกับอาจารย์นครินทร์ ผมไม่เห็นด้วยว่า ถึงแม้ว่าอาจารย์เสนอให้เห็น ว่าความต่อเนื่องตั้งแต่ต้นร้อยปีมาจนถึงปัจจุบันนี้มัน เป็นสังคมข้าราชการ อะไรเหล่านี้ก็ตาม อาจารย์เสนอให้ ไม่ได้หยาบยกเอาความคิดใหญ่อย่างนั้นมาใช้เป็นคำ อธิบาย อาจารย์เสนอให้หยาบยกเอาหลักการที่เป็นความคิด ใหญ่นั้นมาวิพากษ์ แล้วเสริมว่าการคิดอย่างนั้นมัน ชาติ dynamic อย่างไร เช่น ความคิดของ Jacobs ว่า ด้วยเรื่อง development ประเทศไทยทันสมัยแต่ไม่ พัฒนา ในความคิดที่ว่า สังคมไทยต่างจากสังคม feudal ที่ว่าสังคมตะวันตกเป็นแบบฟิวคัล มีความ สัมพันธ์แบบขัดแย้งกัน แต่สังคมไทยเป็นแบบอุปถัมภ์ มีความสัมพันธ์แบบสังคมข้าราชการ แต่ตรงนี้ อาจารย์เสนอให้ไม่ได้หยาบขึ้นมาอธิบาย หยาบขึ้นมาเพื่อ วิพากษ์ว่าวิธีการคิดเหล่านั้นมันทำให้ขาดการมองดูที่ เป็นจุด dynamic ของสังคมไทย เมื่อมองดูแล้ว ปรากฏว่าในสังคมไทยไม่ใช่มีแต่เฉพาะข้าราชการ เท่านั้นที่มันจะแก่งแย่งกัน แต่อันนั้นเป็นแต่เพียง พลังหลัก จะสังเกตว่าอาจารย์เสนอให้มองดูเป็น level เป็นระดับ คือว่ามีพลังหลัก แล้วก็พลังรอง คือ การก่อตัวของชนชั้นกลางที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นผลของ การไปติดต่อกับตะวันตก ตั้งแต่สัญญาเบาริ่งมา มันก็ ก่อให้เกิดชนชั้นกลาง แต่ชนชั้นกลางในช่วงนั้นยังไม่ มีบทบาทก็เพราะว่า ส่วนใหญ่เป็นคนต่างชาติ อันนี้ เป็นคำอธิบายที่อาจารย์เสนอให้พูดถึง ถ้าสังเกตพลัง หลักจริงมันมีข้าราชการ แต่มันมีพลังรอง ซึ่งหมายถึง การมองดูในมิติที่แตกต่างกันออกไป ที่จุดนี้ก็ทำ ให้การหยาบยกเอาความคิดหลัก ความคิดใหญ่มา วิพากษ์เสียก่อน เพื่อจะได้เห็นว่า การที่มองดูแต่เพียง ความคิดหลักนั้นไม่สามารถที่จะอธิบายสังคม ได้จนกว่าเราจะมองดูในระนาบอื่น ๆ ในมิติอื่น ๆ ที่มีพลังรอง ๆ ซึ่งมันอาจจะยังไม่แข็งกล้าในช่วง

จากซ้ายไปขวา :

ฉลาดชาย รมิตานนท์,

อานันท์ กาญจนพันธ์,

ลอเรน เกลิก

นั่น แต่มันก็มีการก่อตัวขึ้น แล้วมันก็เป็นพลังขัดแย้งต่อไปในอนาคต ซึ่งตลอดเวลาที่อาจารย์เสนอให้พูดในช่วงเวลาต่าง ๆ ก็จะถูกดึงพลังหลักพลังรองอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ถ้าเผื่อเราแกะดูให้ดี ก็คือวิธีการคิดแบบที่ผมบอกแล้ว คือว่าการมองดูหลายระนาบในขณะเดียวกัน ซึ่งจะทำได้ก็ต่อเมื่อมีความพยายามที่จะเข้าใจอุดมการณ์ภายใต้ระนาบนั้น เพราะถ้าเรามองแบบ positive science อย่างเดียวจะไม่สามารถมองจุดตรงนี้ได้ ดังนั้นผมมองว่าอาจารย์เสนอให้ดูวิธีการคิดอย่างนี้ จากการศึกษาเรื่องของอุดมการณ์ในตะวันตก

ในปัญหาที่เรามองเห็นมันมีอุดมการณ์ที่ซ่อนเร้นอยู่ภายใต้ปัญหานั้น ๆ ทั้งนั้น พุดง่าย ๆ ก็คือการที่ข้าราชการแบบนักวิชาการมาเสนอแนวพัฒนาแบบนั้นอย่างนั้น ไม่ได้เสนอบนความว่างเปล่า มันเสนอภายใต้อุดมการณ์บางอย่าง ซึ่งนักวิชาการคนนั้นอาจารย์เสนอให้ก็บอกว่าจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจก็ตามมันเป็นอุดมการณ์ ซึ่งอุดมการณ์เหล่านั้น ปัญหาของมันคือว่า พยายามจะทำให้เป็นเสมือนหนึ่งอุดมการณ์เดียวเท่านั้น อันนี้ก็ปัญหา ดังนั้นผมคิดว่า ความสามารถในแง่ของวิธีการศึกษาก็คือการพยายามที่จะมองดูว่า สิ่งที่เรามองเห็นนั้นมันอาจจะไม่ใช่อย่างนั้น ขึ้นอยู่กับว่าอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังนั้นมันทำให้สิ่งเหล่านั้นเป็นอย่างไร สิ่งที่เรามองเห็นเบื้องหน้ามันอาจไม่แตกต่างกันเลย คือ วิธีการคิด

นั่นจะเป็นอย่างที่อาจารย์ฉลาดชายพูดเมื่อ ก็คือเป็น normative จะเป็น positive จะเป็นวิธีอะไร อาจารย์เสนอให้ไม่สนใจ เพราะว่ามันไม่สำคัญตรงนั้น สำคัญอยู่ที่ว่าเป้าหมายในการเอาไปใช้มันเป็นอย่างไร มันมีอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังเป็นอย่างไรต่างหาก และเป้าหมายอุดมการณ์เหล่านั้นจะรู้ได้ก็โดยผ่านวิธีการคิดหรือการศึกษาทางประวัติศาสตร์ เพราะมันคือผลสรุปรวมของความเป็นมาทางสังคม พุดง่าย ๆ อุดมการณ์ในช่วงหนึ่ง ที่เราใช้คำว่ามันคือการตกผลึกของประวัติศาสตร์ในช่วงใดช่วงหนึ่ง ดังนั้นมันคืออุดมการณ์ที่ออกมา อันนี้เป็นสิ่งที่สำคัญ คือถ้าเผื่อคนไม่สามารถเห็นตรงจุดนี้ได้ นี้ จะไม่สามารถมองดูปัญหาหลายมิติในขณะเดียวกันได้ ซึ่งผมคิดว่าเป็นความสามารถอันหนึ่งที่ปรากฏออกมาที่ผมได้เห็นในงานชิ้นสุดท้าย*

สามารถ :

สวัสดีครับ ผมอยากให้อ่านข้อสังเกตว่างานของอาจารย์เสนอเป็นงานที่ราบเรียบ ไม่ค่อยมี thesis อะไรขึ้นมาเท่าไร เวลาที่นำเสนอส่วนใหญ่จะเป็นข้อเสนอเก่า ๆ ที่มีอยู่แล้ว อย่างยกตัวอย่างเรื่องความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาที่อาจารย์พูดในหนังสือเล่มการเมือง

*หมายถึง การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ (2529)

กับการศึกษาของไทยนี้ ไม่ใช่ประเด็นใหม่ เพราะฉะนั้น อาจารย์ก็เสียเวลากับการเอาข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งบางทีก็น่าสังเกตว่าสามารถจะใช้ reference ทั้งสองสำนัก ทั้งด้าน conflict theory หรือว่า structural functional พร้อมกันได้เลยในงานชิ้นเดียวกัน ซึ่งผมคิดว่ามันก็นับสนับสนุนความคิดที่ว่าอาจารย์เสนห์ไม่ค่อยจะอยากสังกัด ไม่ได้มอง reference โดยใช้สำนักความคิด เข้าไปจำแนกว่า ถ้าฉันจะคิดแนวนี้ ฉันจะต้องแยกเอาพวกนี้ทิ้งไป แต่ใช้ปนกันเลย ซึ่งในแง่นี้ก็ค่อนข้างจะไปขัดแย้งกับความคิดของอาจารย์เหมือนกัน อาจารย์เสนห์เคยตั้งข้อสังเกตไว้เรื่องการศึกษารุ่นหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษยศาสตร์ อาจารย์บอกว่า ระหว่าง fact กับคุณค่านี้ ไม่ควรแยกกัน* ที่นี้ถ้าเกิดว่าอาจารย์จะยืนยันในจุดนั้น มันจะต้องสะท้อนออกมาในรูปของการคัดแยก reference นี้ด้วยว่า มันไม่สามารถจะใช้ด้วยกันได้ เมื่ออาจารย์เอามาใช้ปนกันนี้ ก็ในข้อเสนอนี้ที่อาจารย์บอกว่า fact กับคุณค่าแยกกันไม่ได้นี้ ไม่ได้ถูกนำมาใช้ในการปฏิบัติจริงของอาจารย์ การที่อาจารย์ไม่สังกัดความคิดอะไรเลย เป็นไปได้ที่เดียวว่าการเขียนค่อนข้างราบเรียบ จะไม่มีข้อเสนออะไรขึ้นมาได้เลย เนื่องจากไม่อยากจะตั้งประเด็นที่มองด้านเดียวมากเกินไปหรืออะไรก็แล้วแต่ จะออกในรูปนั้นอย่างหนังสือเล่มการเมืองกับการศึกษาของไทย นี้ ผมไม่เห็นประเด็นอะไรเด่น ในสามหัวข้อที่อาจารย์เสนอ เหมือนกับต่ออยู่สามบทความ ข้อสังเกตนี้อาจจะเป็นเพราะว่าอาจารย์ไม่ต้องการที่จะยึดในกรอบใดกรอบหนึ่ง อันนี้เป็นข้อสรุปที่ผมเห็น อาจจะถูกค้านหรือสนับสนุนอาจารย์ทั้งหลายที่พูดมาบ้าง

ฉลาดชาย :

ผมคิดว่ามีสองประเด็นที่จะต้องพูดในตอนนี้นี้ ประเด็นแรกจะตั้งเป็นข้อสังเกตเอาไว้เพื่อการพูดในช่วงต่อไปว่า อะไรคือเบื้องหลังความประสพกในการศึกษาหาความรู้ หรืออะไรคือวัตถุประสงค์สูงสุดของวิชาการ หรือว่าวัตถุประสงค์ที่สูงสุดของสังคมคืออะไร ผมคิดว่าอาจารย์อานันท์ได้พูดเอาไว้แล้วว่า อาจารย์เสนห์มองว่าอะไรเป็นจุดสุดท้าย ไม่ว่าจะใช้อะไรเป็นวิธีการก็ตาม ผมคิดว่าอาจารย์เสนห์ท้ายที่สุดแล้วเป็นนักมนุษยนิยม ในครั้งสุดท้ายนี้อาจารย์เสนห์บอกว่าจะต้องเน้นที่คุณค่าของคน ไม่ว่าจะพูดถึงระบบข้าราชการ ไม่ว่าจะพูดถึงอะไรก็ตามแต่ แต่ท้ายที่สุดแล้วงานหลาย ๆ ชิ้นของอาจารย์เสนห์มันต้องสนองตอบต่อความเป็นมนุษย์ของคน ไม่ว่าจะพูดถึงสิทธิมนุษยชน พุทธศาสนาหรืออะไรก็แล้วแต่ มันจะไปลงที่จุดนั้น และผมคิดว่าเราคงจะได้พูดถึงรายละเอียดในเรื่องนี้อีกทีหนึ่งในตอนหลัง

ตอนนี้เพื่อให้สัมพันธ์กับหัวข้อที่อาจารย์ธนศนำเอาไว้ และสอดคล้องกับที่อาจารย์สามารถพูดถึงเอาไว้ว่า จริงอยู่อาจารย์เสนห์จะไม่ติดอยู่กับแนวความคิดหรือสำนักความคิดใดสำนักหนึ่ง แต่ในขณะที่เดียวกันอาจารย์เสนห์ดูเหมือนจะให้ความสำคัญต่อแนวความคิดเหมือนกัน หรือให้ความสำคัญต่อสิ่งที่เรียกว่า “ทฤษฎีในทางสังคมศาสตร์” เหมือนกัน แต่มีข้อแม้ว่าทฤษฎีในทางสังคมศาสตร์นั้นอาจารย์เสนห์ หลายครั้งหลายกาลเทศะ บอกว่าเราจะต้องมองดูว่าทฤษฎีนั้น มันอยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงมากน้อยแค่ไหน แล้วก็อย่าไปยึดติดกับทฤษฎี แต่ต้อง

*ดู “บทบาทของวิชามนุษยศาสตร์ต่อสังคมและมนุษยชาติ” วารสารมนุษยศาสตร์ 11 : 2 (มกราคม - มิถุนายน, 2526), หน้า 22 - 30

ใช้ทฤษฎีในฐานะที่เป็นเครื่องมือ เป็นตัวชี้แนวทางเท่านั้นเอง ผมอยากจะอ่านข้อความบางข้อความที่อาจารย์เสนอที่เขียนทิ้งเอาไว้ว่า โดยเฉพาะในเรื่องของการศึกษาเรื่องท้องถิ่น ทฤษฎีและวิธีการศึกษาเรื่องท้องถิ่น อาจารย์เสนอที่เขียนไว้ว่า “การศึกษาเรื่องท้องถิ่นในเชิงวางรากฐาน จะต้องเป็นการวางรากฐานขึ้นมาจากประสบการณ์ชีวิตของคนในชุมชนและท้องถิ่น เป็นการศึกษาที่ไม่ใช่ นำความรู้หรือทฤษฎีอะไรก็ตามที่คิดว่าสำคัญ ลงไปครอบกับชุมชนท้องถิ่น แต่ต้องอาศัยฐานของประสบการณ์ชีวิตจริง ๆ เป็นฐานของการสร้างทฤษฎี เมื่อเป็นดังนี้ ทักษะในการสัมมนาครั้งนี้ประเด็นสำคัญจึงมีน้อยดังต่อไปนี้ ทฤษฎีต้องมีความหมายในเชิงประยุกต์ใช้ในความหมายหนึ่ง เราจะต้องไม่ปล่อยให้ทฤษฎีนั้นเป็นตัวอธิบายสังขรณ์ทั้งหมดอย่างสมบูรณ์ อย่างมากที่สุดเราอาจอาศัยทฤษฎีเป็นเครื่องมือ ซึ่งประเด็นและปัญหาในแง่ของการศึกษามากกว่า ทฤษฎีที่แท้จริงนั้นเป็นผลเกิดจากฐานของประสบการณ์ ฐานของการศึกษา และวิจัยในเชิงประจักษ์” อันนี้ผมคิดว่ามันก็มาขัดแย้งกับบางครั้งเหมือนกัน ที่อาจารย์เสนอที่พูดว่า ไม่สนใจว่าจะ normative หรือ positive แต่ถ้าเอาตามประโยคที่ผมคัดลอกหรือพูดมานี้ มัน positive แน่ ๆ มันเป็น empiricism มันไม่ใช่ normative

* ปาฐกถาในการสัมมนา เรื่อง “ทฤษฎีและวิธีการศึกษาเรื่องท้องถิ่น” จัดโดยสมาคมประวัติศาสตร์ และสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 5 ธันวาคม 2528 พิมพ์ในทิศทางแผนแม่บทการพัฒนาสังคมเพื่อการพึ่งตนเองกับงานพัฒนาภาคเอกชน (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 53-63

บางครั้งอาจารย์เสนอที่อาจจะบอกว่าฉันไม่สนใจอันโน้นอันนี้ อย่างมาเถียงกัน แต่ในขณะที่เดียวกัน อาจารย์เสนอที่ในหลายที่พูดออกมาว่ามันจะต้องเป็นวิธีการศึกษาหรือสรุปร่วมของความรู้ที่ปุมมาจากฐานหรือประสบการณ์ของความเป็นจริง

นิตี :

ผมขอแย้งก่อนได้ไหม ผมไม่ทราบว่าคุณแย้งหรือเสริมใคร ผมจะทำทั้งสองอย่าง แต่ว่าจะแย้งใคร จะเสริมใคร ผมงง ๆ อยู่เหมือนกันว่าคุณจะไรกันไปแล้ว อันแรกสุดผมรู้สึกว่าคุณคิดว่าอาจารย์เสนอเป็นคนที่คุณคิดว่าก่อนข้าง practical นี้ผมคิดว่า โดยพื้นฐานจริง ๆ แล้วเป็นอย่างนั้นมาก ๆ ที่เดียว ไม่ว่าจะมองบางบทความที่คุณคล้าย ๆ กับว่าเป็นปรัชญาแท้ ๆ หรืออะไรก็ตามแต่ เพราะดูไปจริง ๆ แล้วในงานของอาจารย์เสนอที่เกือบทั้งหมดนั้น มันมีเป้าหมายอยู่ลึก ๆ แต่ก็เห็นได้ชัดอยู่ว่า การศึกษาทั้งหมดเหล่านั้นกระทำให้ขึ้นเพื่อจะช่วยให้ในการ formulate นโยบายหรือวิพากษ์นโยบายที่ถูก formulate แล้วอย่างผิด ๆ เพราะฉะนั้นผมมีความรู้สึกว่าในงานทั่วไปไม่นับงานแปลแล้ว เกือบจะทุกอันมีลักษณะมีเป้าหมายอันนี้อยู่ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาศาสนา การเมือง หรือเศรษฐกิจอะไรก็แล้วแต่ เพราะฉะนั้นผมรู้สึกว่าคุณในความเห็นผม การกล่าวถึงอาจารย์เสนอที่ในบางครั้งบอกปรัชญาในด้านทฤษฎีล่อย ๆ นั้น ผมไม่เห็นในงานใดงานหนึ่งที่ปราศจากความต้องการเบื้องหลังอันนี้

อันที่สองผมไม่ทราบเหมือนกันว่าจะเรียกทฤษฎีจะเรียก methodology ผมไม่รู้เรื่องเหล่านี้ แต่ผมรู้สึกว่าคุณวิมันฝรั่ง วิธีที่อาจารย์เสนอที่ใช้ในการอธิบายอะไรบางอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่อาจารย์เสนอที่พูดเรื่องสังคมข้าราชการจะเป็นจาก Jacobs หรือจาก Riggs อะไรก็ตามแต่ ผมรู้สึกว่ามีใช้เพียง

การเอาสิ่งเหล่านี้มาวิพากษ์เสียแล้ว ผมว่ามันมากกว่าวิพากษ์ ไม่แต่เพียงอาจารย์เสนห์หยิบเอาสิ่งเหล่านี้มาวิพากษ์ให้เห็นว่ามันใช้ไม่ได้ ข้อขัดแย้งของอาจารย์เสนห์ที่มีต่อ Jacobs มีอยู่นิดเดียวเท่านั้นเอง ในงานชิ้นใดชิ้นหนึ่งผมจำไม่ได้ที่ท่านแย้งว่า ท่านคิดว่า Jacobs พูดประหนึ่งว่า สังคมราชการนั้น ไม่มีทางเปลี่ยนแปลงไปไหนได้ มันจะก่อให้เกิดความทันสมัยอย่างไรก็แล้วแต่ มันก็จะคงตัวอย่างนั้น อาจารย์เสนห์คิดว่ามันสามารถจะเปลี่ยนแปลงได้ เท่านั้นเองที่แย้ง* เพราะฉะนั้นอาจารย์เสนห์ก็เอา model อันนี้ เอาเรื่องสังคมข้าราชการมาใช้สำหรับอธิบายความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยในระยะร้อยปีที่อาจารย์นครินทร์ว่า แต่ผมคิดว่าการกระทำอันนั้นไม่ได้ทำให้งานของอาจารย์เสนห์ขาดความละเอียดอ่อนอย่างอาจารย์อานันท์ว่า เพราะว่ามันเป็นความพยายามของอาจารย์เสนห์ที่จะนำเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่นำมาจากตะวันตกหรือจากไหนก็แล้วแต่ เพื่ออธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคม ผมคิดว่าอาจารย์เสนห์ไม่สนใจว่า model ที่เอามาใช้นั้นมันสัมพันธ์อยู่กับอุดมการณ์ หรือสัมพันธ์อยู่กับทฤษฎีใหญ่ ๆ อันใดอันหนึ่ง ท่านเลือกหาสิ่งซึ่งท่านเชื่อว่าจะสามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยได้ดีที่สุด ด้วย

เหตุตั้งนั้นสังคมข้าราชการนับตั้งแต่โบราณ ที่จริงไม่ใช่ร้อยปีด้วยซ้ำไป อาจารย์เสนห์เอาตั้งแต่อยุธยาเลยด้วยซ้ำว่าเป็นสังคมข้าราชการทั้งหมด อธิบายให้เห็นถึงสังคมข้าราชการนั้นมันถูกทำให้เข้มข้นขึ้นหรือถูกทำให้เจือจางลงก็แล้วแต่ ในความเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ตั้งแต่เปิดประตูประเทศมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ แต่ในขณะที่เดียวกันปัญหาที่เกิดขึ้นในเรื่องการใช้สังคมแบบข้าราชการ ผมคิดว่าค่อนข้างสำคัญมากในงานของอาจารย์เสนห์ เกือบจะทุกชิ้นที่จะใช้เรื่องนี้เป็นตัวอธิบายความเป็นข้าราชการจะเป็นตัวกำหนดของทุกสิ่งทุกอย่าง พลังอื่น ๆ ที่มี เป็นเบี้ยล่าง ต่างเป็นเบี้ยล่างของสังคมราชการและก็แฝงตัวอยู่ในสังคมราชการ ผมคิดว่าปัญหามันเกิดขึ้นหลังจากผลของการปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์แล้วมากกว่า เมื่อมันเกิดกลุ่มคนอีกพวกหนึ่งที่ลุกขึ้นยืนต่อสู้กับราชการเป็นบางครั้ง ผมจำได้ว่าอาจารย์เสนห์ในบทความหนึ่ง* เคยยกตัวอย่างการให้สัมภาษณ์ของนายก-สมาคมธนาคาร แล้วชี้ให้เห็นว่าเป็นตัวอย่างของกลุ่มคนอีกพวกหนึ่งที่ไม่อยู่ในสังคมราชการและลุกขึ้นมายืนชดกับราชการ รู้สึกจะเป็นช่วงหนึ่งหรือสองปีก่อนปี 2516 เป็นต้น ผมว่าปัญหาเรื่องการใช้สังคมราชการในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยนั้น ผมว่าอาจารย์เสนห์จะเจอปัญหาเดียวกันกับคนที่ใช้สังคมราชการในการอธิบายในโลกตะวันตกด้วยเหมือนกัน คือหมายความว่าฝรั่งที่ใช้เรื่องอย่างนี้อธิบายสังคมไทย ก็จะเจอปัญหาเดียวกัน คือว่าอธิบายความเปลี่ยนแปลงในช่วงหลังจากปี 2508

*ดู "Question of Stability and Security in Thailand" in M.Rajaretnam and Lim So Jeand (ed), *Trend in Thailand* (Singapore: Singapore University Press, 1973), pp 87 - 96. แปลเป็นภาษาไทยรวมพิมพ์อยู่ใน *ปัญหาและอนาคตของเมืองไทย* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2529)

*ดู *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ*, อ่างแล้ว

มาแล้วนี่ ค่อนข้างยาก เพราะว่าขาดความละเอียดอ่อนที่อาจารย์อานันท์พูดถึง คือหมายความว่าไม่สามารถจะอธิบายถึงการเกิดขึ้นของไอ้พวกที่มันอยู่นอกสังคมราชการได้อย่างกระจ่างชัดนัก เพราะฉะนั้นผมคิดตามความเข้าใจ ผมคิดว่ามันมีปัญหาคือว่า เห็นด้วยว่าก็ไม่ใช่เป็นของไทยแท้ ๆ ก็นำเอาของตะวันตกมาใช้มันแหละ แต่เอามาใช้ก็เลือก แล้วพบว่ามันอธิบายได้ดีที่สุด แต่ว่าในท่ามกลางการอธิบายที่ดีที่สุดมาถึงระยะหลัง ๆ ก็ระยะความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยหลังจากประมาณ 2503 เป็นต้นมา มันอธิบายได้ยากขึ้น แต่อาจารย์เสนห์ก็ไม่สามารถหา model อันมาแทนที่ตรงนี้ได้ นะครับ

อันที่สามเรื่องเกี่ยวกับความขัดแย้งที่อาจารย์ฉลาดชายพูดถึงเมื่อคืน ผมว่ายังไม่เห็นว่าอาจารย์เสนห์ไม่เคยปฏิเสธแม้ในบทความเรื่องรัฐศาสตร์ระหว่างปรัชญาการเมืองกับพฤติกรรมศาสตร์ทำนองอย่างนี้ ท่านก็พยายามชี้ให้เห็นว่าความคิดปรัชญาทางการเมืองต่าง ๆ มันก็ต้องได้มาจากข้อเท็จจริงซึ่งสามารถพิสูจน์ได้โดยวิธีทางการศึกษาแบบพฤติกรรมศาสตร์ด้วย เป็นเพียงตัวข้อเท็จจริงเฉย ๆ นั้น ไม่สามารถที่จะให้คำอธิบายอะไรได้มากนัก ก็จึงจำเป็นที่ต้องมีการประมวลข้อเท็จจริงเหล่านั้นขึ้นมาเป็นทฤษฎี ซึ่งอาจารย์ฉลาดชายจะเรียกว่าเป็น normative เพราะฉะนั้นในทัศนะของอาจารย์เสนห์ ผมเข้าใจว่าท่านเห็นว่ามันเป็นของที่เกี่ยวคู่กันและกัน มากกว่าที่ว่าท่านขัดตัวท่านเอง ผมมีความเห็นว่าท่านไม่ขัดตัวท่านเอง

ฉลาดชาย :

เดิมนิดหนึ่งนะครับ คือ ผมไม่ได้ตั้งใจจะพูดว่าขัดแย้งในตัวเอง แต่ผมตั้งใจจะบอกว่าในขณะที่อาจารย์เสนห์ไม่ปฏิเสธว่า normative science หรือว่าวิธีศึกษาปรัชญาการเมืองมีความสำคัญ แล้วก็ทางพฤติกรรมศาสตร์ ซึ่งมันเป็น empiricism มีความสำคัญเหมือนกัน ในขณะเดียวกันบ่อยครั้งเหมือนกันที่เราจะพบว่าอาจารย์เสนห์เห็นว่า การจะได้มาซึ่งความรู้มันต้องมาจากฐานของความเป็นจริงในเชิงประจักษ์นะครับ

ทศพร :

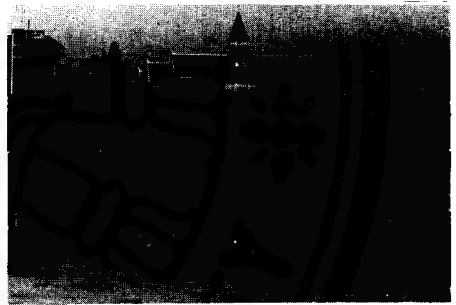
ผมรู้สึกว่าเป็นคนนอกนะครับ นอกในเชิงที่ว่าผมรู้สึกอาจารย์เสนห์จากงานเขียนแล้วก็หาโอกาสไปฟังการอภิปรายต่าง ๆ ที่ได้ฟังอาจารย์เสนห์พูด เพราะฉะนั้นที่ผมจะพูดถึงอาจารย์เสนห์ได้ ก็คือว่าเป็นภาพพจน์ที่ผมมีต่ออาจารย์ แต่ถ้าผมพูดในเชิงนี้มันก็น่าจะเป็นว่า ผมจะพูดถึงอาจารย์ในแง่บุคคลมากกว่าที่เรากำลังจะพูดอยู่ในหัวข้อว่า วิธีการหรือการทำงานของอาจารย์เสนห์ แต่ผมคิดว่าถ้าเราจะมองอาจารย์เสนห์ในเชิงที่เป็นบุคคล ผมว่าบางทีอาจจะเป็นการอธิบายว่าทำไมอาจารย์จึงทำอย่างนั้นหรือคิดอย่างนั้น

ผมมองว่าอย่างนี้นะครับ ในภาพของอาจารย์นี้ เรากำลังพูดอยู่เหมือนกันว่าเป้าหมายของอาจารย์ในการนำเสนอความคิดหรือว่าที่จะพูดที่จะแสดงออก ส่งข่าวสารไปที่ใคร ผมคิดว่าจะเป็นอย่างไรรก็ตาม แต่ น่าจะออกมาจากสิ่งหนึ่งในตัวอาจารย์คือความเป็นครูของอาจารย์ และผมก็ยังมองด้วยว่าความเป็นครูของอาจารย์นี้ ก็เป็นครูอย่างในลักษณะที่ผมมีภาพพจน์อีกอันหนึ่งต่ออาจารย์เสนห์คือว่าความเป็นนักวิชาการไท คำว่า “นักวิชาการไท” ในที่นี้เป็นศัพท์ คือคำว่า “ไท” เป็นศัพท์ในเชิงของความหมาย

สมัยใหม่ของคนรุ่นใหม่ที่มีอยู่ในพวกที่วังกำลังแสวงหาหรือบางทีผมใช้คำแทนว่าเป็นชาวพุทธรุ่นใหม่ นะครับ แสวงหาความเป็นไท คือความเป็นตัวของตัวเองในสภาพที่ยังเหยียงทางวัฒนธรรมในปัจจุบัน นะครับ นี่ก็คือคำว่า “ไท” ทำไมผมมองอย่างนั้น ก็มีเหตุอยู่สองประการ อันนี้ก็เป็น การเสริมความเห็นที่มีต่ออาจารย์เสนาห์โดยทั่วไป คือ เรื่องที่อาจารย์ไม่ค่อยยึดสำนักใดสำนักหนึ่ง มันก็ทำให้งานของอาจารย์วิธีการคิด การนำเสนอออกมาในลักษณะที่เรียกว่า “ราบเรียบ” เราใช้คำนั้น นะครับ ผมมองเห็นว่าจะไม่มีลักษณะชวนทะเลาะ แต่ในขณะเดียวกัน มันเสริมทำให้ของความเป็นครูของอาจารย์ด้วย ก็คือในเวลาที่มีการอภิปรายและมีการถกเถียงกัน อาจารย์จะฟัง ให้เขาพูดขึ้นมาเสร็จแล้วอาจารย์ก็จะยกมือแสดงความเห็น ซึ่งเป็นการสรุปความเห็นที่เขาถกเถียงกันอยู่ แล้วให้ปัญหาแล้วก็สอน นะครับ ตอนนั้นประมาณปี 2520 ก็หลังช่วงปี 2519 ซึ่งก็เป็นช่วงที่คนกำลังกลับมาหาตัวเองกันอยู่อีกทีหนึ่ง หลังจากทีกระโดดโลดเต้นอยู่ในสังคมนอกสักพักใหญ่ มันก็เป็นช่วงที่คนพยายามมองหาพลังของตัวเอง และอาจารย์ก็ได้ให้ข้อคิดและแนวคิดลักษณะที่เป็นผู้ใหญ่ มองเห็นโลกมามาก อันนี้เองที่มันเสริมความรู้ลึกของผมที่ว่าอาจารย์เป็นคนไทย อย่างคุณปู่ คุณย่าของผม ซึ่งเป็นคนชนบท ในลักษณะที่ว่าเขารู้โลกจริง ๆ นะครับ แต่เขาใช้ชีวิตราบเรียบและก็ฉลาดและก็รู้ทัน แต่เวลาพูดจามองเหมือนไม่น่าใส่ใจ แต่มองให้ดี ๆ เอะครับว่าเขาแหลมมาก ผมเองมีความเห็นด้วยว่าอาจารย์นั้นไม่ได้อยู่ในสภาพที่ลอยตัวเลยนะครับ ในทางตรงกันข้ามเสียอีกกลับรู้สึกที่อาจารย์ดึงคนลงมาสู่โลกของความเป็นจริง และในโลกเป็นจริงของอาจารย์ก็คือ โลกของความเป็นไท ที่เราควรจะต้องคิดเห็นได้อย่างที่เราควรจะทำได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาแนวความคิดอื่นจนเกินไป นะครับ ถูกแล้วครับในความไม่ลอย บางทีมันทำให้เห็นว่าไม่มีสิ่งใหม่ในเชิงความคิดอย่างในเรื่องพุทธศาสนา

กับสิทธิมนุษยชน อ่านแล้วก็สำหรับคนที่อ่านหนังสือพุทธศาสนามามาก ๆ แล้วก็ไม่เห็นว่ามีอะไรใหม่ แต่ผมคิดว่าสิ่งที่น่าสนใจและทำให้อาจารย์เสนาห์เป็นที่สนใจของเราคือ ในเชิงจุดยืนและมุมมอง

พูดถึงอาจารย์เสนาห์ในเชิงบุคคลก็คือว่า อาจารย์เป็นชาวพุทธคนหนึ่ง และก็ปฏิบัติตัวดำรงตนอยู่อย่างนั้น เวลาเราเห็น เราารู้ได้ว่าภาพของอาจารย์เป็นภาพของคนสมถะ และก็มุ่งทำคุณประโยชน์ไม่ว่าอาจารย์จะไปทีกลุ่มไหน คนนั้นถ้ารู้จักแสวงหาประโยชน์ก็จะได้ประโยชน์จากอาจารย์ และในขณะเดียวกันก็คือความเป็นพุทธของอาจารย์ แสดงออกโดยการดำรงชีวิตแล้ว นั่นแหละครับที่จะพูด ขอบคุณมากครับ

ฉลาดชาย :

ผมขออนุญาตเดิมนิดหนึ่ง เดี่ยวมันจะผ่านไป คือว่าประเด็นที่อาจารย์ทศพรยกขึ้นมาผมว่าสำคัญนะครับ เพราะมันไปสอดคล้องกับที่อาจารย์นครินทร์พูดถึงคือ ตะวันตกหรือไทย ความจริงอาจารย์เสนาห์พูดอยู่เสมอว่า วิชาการสังคมศาสตร์ต้องเป็นสังคมศาสตร์ที่เป็นไท อาจารย์เสนาห์ย้ำว่า ไม่ใช่แบบไทย ๆ นะ แต่ว่าเป็นไท สังคมศาสตร์ที่เป็นไท*ซึ่งมันก็อาจจะใช้ความคิดที่เป็นของตะวันตกเข้ามาก็ได้ ซึ่งอาจารย์นิธิว่าไว้แล้ว

*ดู คำอภิปรายของเสนาห์ จามริก ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัฒนาการทางรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์กับสังคมไทย (จัดพิมพ์โดยภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2529)

นิธิ :

ขอโทษนะครับ อาจารย์เนศจะขอเป็นคนพูด หลังจากที่ไม่มีการพูดแล้ว ผมยังมีอยู่ คือเผอิญผมว่ามันอาจจะไม่เกี่ยวกับเรื่องวิธีการโดยตรงนะครับ แต่พอพูดถึงเรื่องไทยเรื่องฝรั่งทำนองนี้ ผมรู้สึกว่ามันน่าจะพูดกันตรงไปตรงมาดีกว่า ผมว่าอาจารย์เสน่ห์เป็นฝรั่งในทัศนะผม ผมว่าเป็นฝรั่ง จริง ๆ แล้วในงานอาจารย์เสน่ห์ส่วนใหญ่ก็อ้างฝรั่ง เป็นจำนวนมากมาย นี่ปัญหาที่ว่าที่มันน่ากลัวและก็อาจารย์เสน่ห์ก็ได้มองเห็นแล้ว ผมว่าพวกเราทุกคนก็เป็นฝรั่งค่อนข้างมาก เพราะว่ามันคิดอะไรก็เป็นฝรั่ง ถูกสอนจากตำราฝรั่ง ถึงแม้เขียนภาษาไทยก็เป็นตำราฝรั่งอยู่นั่นเอง อยู่ตลอดเวลา และผมคิดว่าอาจารย์เสน่ห์เป็นคนหนึ่งที่นี่ผมเดาเอาเองว่า—ท่านเข้าใจว่าท่านเป็นฝรั่ง ท่านไม่ปฏิเสธสิ่งนั้นแม้การหันกลับเข้ามาสู่พุทธศาสนา

งานทั้งหมดของอาจารย์เสน่ห์ที่เข้ามาเกี่ยวกับศาสนา มีอยู่สองอันเท่านั้นเอง เท่าที่ผมได้อ่านมา อันที่หนึ่งก็คือท่านบวชและก็ไม่ทราบว่ามีใครให้ท่านเทศน์ ท่านก็ต้องเทศน์เป็นธรรมดา ท่านเทศน์ศาสนา เทศน์เกี่ยวกับJacobsมันก็ไม่ได้ ต้องเทศน์เรื่องศาสนาพุทธ อีกอันหนึ่งก็คือ เรื่องสิทธิมนุษยชนที่ว่า ผมจำได้ว่าในฐานะผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา ท่านถูกเชิญให้ไปพูดที่คณะศิลปศาสตร์ เพื่อจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องว่า สถาบันแห่งนี้ให้การสนับสนุนการวิจัยอย่างไร* ทำอย่างไรจึงจะได้เงินจากสถาบันแห่งนี้ต่าง ๆ นานา มีตอนหนึ่งท่านพูดอันหนึ่งซึ่งผมว่าน่าสนใจมากคือ ท่านบอกว่าจริง ๆ แล้วนักวิชาการพูดกับชาวบ้านไม่รู้เรื่อง และท่านก็บอกว่าคำว่า “ไม่รู้เรื่อง” นี้ไม่ใช่เพราะว่าใช้ภาษาที่ต่างกัน ซึ่งจะแก้ไขได้ด้วยรายการภาษาไทยวันละคำ

* ดูเสน่ห์ จามริก “การบรรยายเรื่องขอบเขตการให้ทุนของสถาบันไทยคดีศึกษา” *จุลสารไทยคดีศึกษา* ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (มิถุนายน 2527) หน้า 13 - 49

แต่เป็นเพราะเราถูกสอนหนังสือมาหรือเราเรียนหนังสือมาเป็นฝรั่งไปหมดแล้ว เราจึงไม่สามารถพูดกับชาวบ้านด้วย “ภาษา” เดียวกัน ภาษาในเครื่องหมายคำพูดนะ ท่านก็เลยยกว่าเหมือนกับเรากำลังพูดภาษาคริสต์ ในขณะที่ชาวบ้านพูดภาษาพุทธ และ ณ ที่ตรงนั้นเอง ท่านก็บอกเพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องหันกลับไปให้ความสนใจพุทธศาสนา ผมคิดว่าความสนใจพุทธศาสนาของอาจารย์เสน่ห์นั้นเป็นความสนใจของผู้ล้าสมัยคิดทั้งหลาย ที่เราท่างเห็นจากประชาชนวัฒนธรรมไทยมาเป็นเวลานาน แล้วอยากจะหันกลับมาทำอะไรที่เป็นรากฐานของเรา ไม่ใช่แบบฝรั่งเข้าหา แต่เป็นแบบคนไทยเข้าหา ผมยังไม่เห็นด้วยกับอาจารย์ทศพรเท่าไร ที่มองอาจารย์เสน่ห์เป็นตาแก่ที่อยู่ในหมู่บ้านและมี wisdom เก่า ๆ เก็บเอาไว้ ผมคิดว่าเป็น wisdom เก่า ๆ ของคนอังกฤษอะไรก็แล้วแต่มากกว่า แล้วพวกเราที่เป็นนะครับ ไม่ได้ตำหนิท่าน แล้วเราก็มีปัญหาอย่างนี้มากทีเดียวครับ

อานันท์ :

ผมมีอีกนิดหน่อย อาจจะเสริมตรงนี้ที่ว่า คือผมเห็นด้วยกับอาจารย์นิธินะครับว่า อาจารย์เสน่ห์คิดแบบฝรั่งนะ แต่ว่าเฉพาะวิธีคิดนะครับ ในวิธีคิด ไม่ใช่คำตอบ อาจารย์เสน่ห์แยกตรงนี้อยู่เสมอว่า อะไรมันเป็นสิ่งที่เป็นอุดมการณ์และถือเป็นคำตอบแล้ว อะไรที่เป็นเพียงแต่คิด อาจารย์เสน่ห์นี้ได้วิธีคิดแบบฝรั่งคือหมายความว่ามองเห็นว่าใช้สิ่งที่ได้มานั้นเป็นเพียงวิธีคิดเท่านั้น ไม่ใช่คำตอบ ฉะนั้นเราต้องถามคำถามต่อไป อันนี้ไม่ใช่ปัญหาของนักวิชาการในปัจจุบันนี้ เพราะว่าสังคมที่เป็นอยู่ตอนนี้ เราได้แยกตัวเราเองจากสภาพสังคมมาก คือ หมายความว่าชาวบ้านเขาสามารถอธิบายสิ่งต่าง ๆ ของเขาได้ จากประสบการณ์ เพราะเขาอยู่ในสิ่งนั้นเอง แต่เรานี้ถูกแยกออกมาอยู่ในรั้วมหาวิทยาลัยและที่อื่น ๆ ที่มันแยกตัวออกมา เพราะฉะนั้นเราไม่มีทางที่จะไปอธิบายสิ่งต่าง ๆ เหล่า

นั่นด้วย เพราะเราไม่มีประสบการณ์ต่าง ๆ เลย ดังนั้น สิ่งที่เราจะทำได้ก็คือว่า เราต้องมีวิธีคิดอันหนึ่งที่เราจะสามารถสื่อสารกันเอง และผมคิดว่าอาจารย์เสนห์พยายามจะสื่อสารกับนักวิชาการ เพื่อให้เข้าใจถึงว่าวิธีที่จะเข้าใจสังคมไทยเราจะทำได้อย่างไร ดังนั้นตรงจุดนี้ผมจึงคิดว่ามันสำคัญที่อาจารย์เสนห์เลือกสรรวิธีการคิดต่าง ๆ ออกมา แต่ไม่ได้หมายความว่าเลือกสรรออกมาใช้เป็นคำตอบที่อธิบายสังคมไทย แต่เลือกสรรมาเพื่อจะหาว่าอะไรคือวิธีการที่จะได้มาซึ่งคำตอบ เช่นเดียวกับที่อาจารย์เสนห์เฝ้ามองดูว่าพุทธ-ศาสนา แต่บางคนอาจจะมองดูพุทธศาสนาในเชิงสถาบัน เป็นคำตอบให้กับสังคม อาจารย์เสนห์ดูพุทธ-ศาสนาไม่ใช่ในแง่ที่ว่าท่านดูพุทธศาสนาในแง่ที่ว่ามันเป็นวิธี เป็นการทำที่จะให้การศึกษาเรียนรู้ชีวิต เป็นศาสตร์ของการดำเนินชีวิตนะครับ

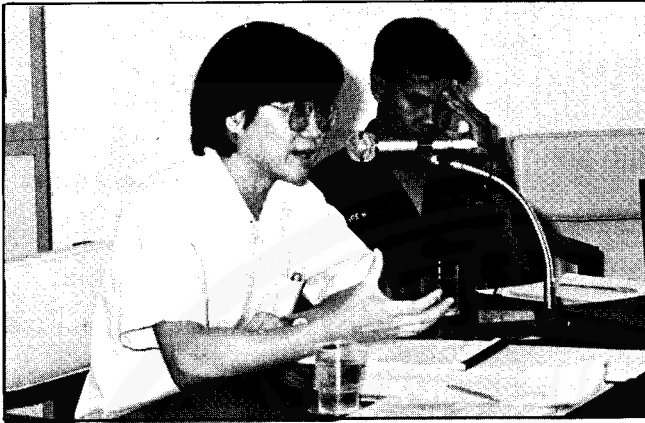
ตรงจุดนี้มันสำคัญที่ว่านักวิชาการที่เป็นแบบตะวันตกของอาจารย์เสนห์คือ ตรงที่ว่าเป็นคนที่ตั้งคำถาม ซึ่งมันต่างจากในระบอบสังคมไทยที่ต้องยอมรับแต่คำตอบ ซึ่งตรงจุดนี้ที่ผมคิดว่าถ้าเผื่อจะบอกว่ามันเป็นตะวันตกก็เป็นตะวันตกกันตรงจุดนี้ ซึ่งผมคิดว่ามันเป็นส่วนดีที่ว่า มันจำเป็นต้องยอมรับที่ว่าสังคมเรามันเปลี่ยน แยกออกจากประสบการณ์อันเดิม ดังนั้นจึงจำเป็นต้องหาอะไรต่าง ๆ เข้ามาเชื่อมตรงจุดนี้ เราจำเป็นต้องใช้วิธีการอย่างนี้เข้ามาเพื่อเติม เพื่อที่จะได้มาซึ่งความเข้าใจในสิ่งที่เราห่างเหินออกมาแล้วมากกว่า

ธเนศ :

ผมจำได้ตอนสมัยที่อาจารย์เสนห์บวช พวกเขาเคยกังวลกันมากตอนนั้น กลัวว่าท่านจะไปวิพากษ์วิจารณ์วัด เพราะว่าจะต้องเข้าไปศึกษาธรรม มีการปลูกลา-วิสัยกับท่านเจ้าคุณวัดเทพศิรินทร์เป็นประจำ แต่ความจริงปรากฏว่ามันเกิดผลดี การที่อาจารย์เสนห์บวชเป็นการเปลี่ยนแปลงอะไรบางอย่างในชีวิต มันก็คงมีส่วนในการที่จะมากำหนดหรือช่วยอาจจะไม่ถึงกำหนด แต่ว่าช่วยในการสร้างหรือสรรแนวความคิดต่าง ๆ ซึ่งประเด็นนี้ผมคิดว่าอาจจะตอบกลับไปที่อาจารย์นครินทร์และอาจารย์เฉลิม-เกียรติที่ตั้งข้อสังเกตไว้ตั้งแต่เมื่อครั้งชั่วโมงที่ผ่านมา

อาจารย์นครินทร์บอกว่าอาจารย์เสนห์ก็ไม่ได้เริ่มจากความเป็นจริงของสังคมไทยทั้งหมด แต่ก็มีการรอบและแนวความคิดตะวันตกอยู่มาก เช่น แนวคิดเกี่ยวกับสังคมนิยม พัฒนาให้ทันสมัย และปัญหาการสร้างสถาบัน เป็นต้น นี่เป็นแนวคิดของตะวันตกแล้วท่านก็อ้างชัด ๆ ในนั้นเลยว่า เอามาจากใครบ้าง ซึ่งผมว่าคงไม่ต้องพูดมาก เพราะอาจารย์นิธิก็พูดไปเยอะแล้วว่าเอามาใช้อย่างไหน เพราะอะไรอย่างไร ผมก็จะเพิ่มและก็จะตอบที่อาจารย์เฉลิมเกียรติพูดด้วยว่า เวลาพูดถึงความเป็นจริงนี้ พูดถึงเป้าหมายของอาจารย์เสนห์ เป้าหมายจริง ๆ คืออะไร มันไม่ลอย ๆ นะครับ แล้วก็คงไม่ใช่ความเป็นจริงทั้งหมด อย่างที่เราเข้าใจ เพราะนี่ก็ยังเป็นนามธรรมอยู่มาก ประเด็นนี้ผมคิดว่าควรเอาไปประสานกับสภาพชีวิตที่เป็นจริงของอาจารย์เสนห์ ผมว่าเราก็คงต้องยอมรับ ผมว่าอาจารย์เสนห์ก็คิดนะครับในเดือนไปของนักวิชาการ ปัญญาชนในสังคมไทย ซึ่งมันก็อยู่ในกระบวนการที่กำลังเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบันนี้ ซึ่งก็คือถูกทำให้เป็นตะวันตก จะมากหรือน้อยก็ตาม และอาจารย์เสนห์ก็คงหลุดออกไปไม่ได้จากกระแสการเปลี่ยนแปลงอันเป็นสภาพเป็นจริงของสังคมนี้ แต่ว่าการมีสำนักหรือความตระหนักถึงความขัดแย้งที่เป็นฐานของความเป็นจริงอันนี้ ตรงนี้ที่ผมว่า

จากซ้ายไปขวา :

ธนศ อภรณ์สุวรรณ,
สามารถ ศรีจันทน์

ทำให้การใช้ทฤษฎีกรอบของตะวันตก มันมีความเป็น dynamic มากขึ้น ก็คือพยายามเอามาผสมผสานหรือตอบคำถามที่เร่งด่วนที่จำเป็นในสังคม เพราะฉะนั้น ผมคิดว่าความเป็นนักวิชาการ ความเป็นปัญญาชนของ อาจารย์เสนห์ พุดง่าย ๆ ว่า ติดอยู่ในกลุ่มที่มีสถานภาพที่มีความรับรู้สูง การเรียนจบจากต่างประเทศ ทำงานในกระทรวงซึ่งถือว่าเป็นยอดของระบบราชการไทย เช่นกระทรวงการต่างประเทศ จนมาถึง ธรรมศาสตร์ ผมว่าอันนี้คือความเป็นจริงที่หล่อหลอมชีวิตของอาจารย์เสนห์ และในการแสดงออกต่าง ๆ เพราะฉะนั้นผมเข้าใจว่าถ้าหากจะถามว่าเป้าหมายของอาจารย์เสนห์ การเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่ออะไร นะครับ ก็พอจะหาคำตอบได้ เพราะว่าในบทความหลายชิ้น โดยเฉพาะถ้าหากพูดถึงการศึกษา พูดถึง บทบาทมหาวิทยาลัย บทบาทของนักวิชาการ ซึ่งเราจะพูดกันต่อไปนะครับ ผมว่ามันชัดเจน ผมว่าท่านพูดชัดมากกว่าเราทำอะไร ตรงนี้ทำได้อย่างไร แต่ว่าเสร็จแล้วผมว่าหลายคนก็จะบอกว่า ก็ทำได้เฉพาะเงื่อนไขของอาจารย์นั่นแหละ อย่างเรา ๆ มันก็ทำไม่ได้ ผมจำได้บทสัมภาษณ์ในวารสารธรรมศาสตร์*ไป

สัมภาษณ์แล้วอาจารย์เสนห์ยังเคยทำว่าที่คนบอกว่าผมทำได้เพราะว่าผมอยู่ในฐานะแบบนี้ บอกว่า มาแลกกันมัยละ ให้อาจารย์มาเป็นแบบผมตอนนี้อายุเท่านี้ด้วยนะ ผมกลับไปเอาใหม่อายุเท่านี้ ท่านยินดีนะ ซึ่งอันนี้เป็นคำพูดที่คนใช้เรื่อย เพราะว่าท่านได้ว่าเราทำได้ในเงื่อนไขที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ ผมว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจเหมือนกัน เพราะท่านไม่ได้เสนอให้ปฏิวัติ สังคมนี้อะไร ท่านบอกว่าเราต้องทำจากที่เราอยู่นี้ เป็นอาจารย์ก็ทำอย่างนี้ จากตรงนี้ ไม่ใช่รอให้เป็น คณบดีก่อนเป็นอธิการบดีก่อน ท่านบอกว่า ไม่มีทางเลยครับถ้าคุณทำจากตรงนั้นคุณฟังเลย ก็คือเข้าไปในสูตรของสังคมนิยมที่อาจารย์เสนห์บอกว่าระบบราชการมันให้อำนาจ มันให้ผลประโยชน์ ถ้าหากว่าเราไปติดกับของมันนะครับ คุณก็เสร็จเลย คุณก็ไปไม่ได้ เพราะเข้าไปอยู่ในระบบใหญ่แล้วในโครงสร้างอำนาจ ในสัมพันธภาพ อำนาจต่าง ๆ นั้น มันจะดึงให้เราไปปรับใช้ระบบไปสู่นโยบายของรัฐ ซึ่งมันแยกออกจากความเป็นจริงของสังคมไทย เพราะฉะนั้นข้อจำกัดอันนี้ก็มี แต่ว่าในขณะที่เดียวกันผมว่าอาจารย์เสนห์ก็มีความสำนึกที่พยายามที่จะแหกออกไป ในความเป็นจริงเท่าที่ผมว่า เท่าที่ชีวิตคนหนึ่ง ๆ จะทำได้จะมองเห็นได้

*ดู “มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กับการอุดมศึกษาในสังคมไทย” สัมภาษณ์โดย ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และคณะวารสารธรรมศาสตร์ 13 : 1 (มีนาคม, 2527), หน้า 10 - 33.

พอพูดถึงตรงนี้ผมก็คิดว่า แนวคิดสำคัญ ๆ ที่อาจารย์เสนห์เอามาใช้นั้น ผมคิดว่ามันไปในรูปแบบที่อาจารย์นิธิว่ามากกว่า ไม่ได้วิพากษ์ แต่เอามาใช้ ใช้

อย่างมีเป้าหมาย อย่างรับใช้การเปลี่ยนแปลงสังคมของอาจารย์เสน่ห์ เพราะฉะนั้นสังคมนุรักษ์ ซึ่งในผลงานเล่มล่าสุด* นี้ ท่านเลิกใช้คำ “ราชการ” ท่านเปลี่ยนมาใช้เป็น “สังคมนุรักษ์” ซึ่งผมว่ามันเพราะขึ้นเยอะเลย ผมว่ามันให้ความรู้สึกมากกว่าคำว่า ราชการนะครับ และตรงนี้ที่ผมว่ามันอาจจะตอบคำถามของอาจารย์ได้ดีกว่า สังคมนุรักษ์นั้น model อาจจะตัน มันอธิบายไม่ได้ แต่ถ้าหากว่าทำให้มันเป็นนุรักษ์ได้ ไม่แน่มันอาจจะขยายต่อ อธิบายได้ เพราะว่าในเล่มสุดท้ายนี้ผมว่าอาจารย์เสน่ห์ก็พยายามจะอธิบายต่อไปให้ครอบคลุมถึงกลุ่มชนชั้นที่อยู่นอกระบบราชการด้วยนะครับ แต่ว่าอาจารย์เสน่ห์ก็มองว่าคนพวกนี้ก็ยังพยายามอิงหรือไม่ก็พยายามทำตัวเป็นข้าราชการ เพื่อที่จะได้เข้าขึ้นมาตามโครงสร้างอำนาจรัฐที่มันดำรงอยู่ในในรูปแบบสังคมนุรักษ์

ผมว่าในประเด็นต่อไป เราน่าจะหยิบยกมาพูดให้มากขึ้น คือว่าไอ้โครงสร้างอำนาจรัฐในสังคมนุรักษ์นี้ มันเป็นอย่างไรมาก่อนแล้ว ปัญหาเรื่องอำนาจสัมพันธ์ภาพของอำนาจมันสำคัญอย่างมาก ๆ อย่างที่อาจารย์เสน่ห์ว่าไว้หรือไม่ คืออาจารย์มองเห็นว่าปัญหาเรื่องอำนาจ สถานภาพ มันอธิบายการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย และทิศทางที่จะเกิดขึ้นหรือปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ด้วยอย่างมาก อีกปัญหาหนึ่งคือปัญหาชนชั้นนำ ซึ่งอยู่ในสังคมนุรักษ์ สังเกตว่าอันนี้ก็ไปสะท้อนลักษณะอย่างที่เราจะพูดกันคือเห็นว่าอาจารย์เสน่ห์มาจากสถานภาพไหน กลุ่มไหน คิดแบบไหน มีชีวิตแบบไหน อะไรต่าง ๆ ทั้งหมดเลยนะครับ ท่านไม่พยายามที่จะอธิบายเรื่องชนชั้นมวลชนอะไรต่าง ๆ คือไม่ปฏิเสธ แต่ว่าก็คงตระหนักถึงความจำกัดของเราว่า เราทำดีที่สุด ในเงื่อนไขที่เราในฐานะของคนที่อยู่ในสถานภาพนี้และคนส่วนนี้ควร

จะทำอะไร ควรจะใช้พลัง ควรจะใช้ความสามารถอย่างไร ปัญหาในชนชั้นนำผมว่าน่าอภิปรายกันต่อ

ประเด็นที่สองในแนวคิดสำคัญ ๆ ที่อาจารย์นครินทร์ว่าเอาความคิดแบบตะวันตกมาใช้ ซึ่งผมว่ามันจริง แต่ว่าความพยายามที่จะแหกตะวันตก แล้วก็ผสมความเป็นไทยเข้ามา ผมว่ามันแสดงออกในมโนทัศน์อันที่สองในธรรมชาติของมนุษย์และคุณค่าของมนุษย์ อันนี้เป็นรากฐานปรัชญาตะวันตกหรือเออร์เชินด์ แล้วก็มาจากสำนักทฤษฎีสัญญาประชาคม ทฤษฎีกฎธรรมชาติทั้งหลาย ไม่มีข้อโต้แย้งเลย ผมว่ามาจากของรูสโซ ล็อก และก็ฮอบส์ แต่ว่าในขณะที่เดียวกันผมว่า อาจารย์เสน่ห์ก็ทำในสิ่งที่กล้าหาญมากคือว่า ผสานพุทธศาสนาเข้ากับทฤษฎีสัญญาประชาคม ซึ่งทำให้ไปที่ไหนคนก็วิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก ผมว่าเป็นการประนีประนอมสองความคิดสองทฤษฎี สองสำนัก เข้าไป การประนีประนอมที่เราคงได้พูดถึงต่อในปัญหาเรื่องการเปลี่ยนแปลงในสังคมและทิศทางต่าง ๆ

ปัญหาที่สาม แนวคิดที่สามคือ ปัญหาการสร้างสถาบันและการพัฒนาให้ทันสมัยอย่างที่อาจารย์นครินทร์ว่านี่นะครับ ที่ผมว่ามันเป็นทั้งตะวันตกและในขณะที่เดียวกันก็มีความพยายามที่จะเป็นไทย ก็แสดงออกในตรงนี้ ถ้าดูจากรูปแบบปัญหาการสร้างสถาบันผมว่าอาจารย์เสน่ห์เอาแนวคิดของรัฐศาสตร์ ซึ่งเป็นพวกสำนักเสรีนิยม ว่าไปแล้วไม่ใช่พวกที่วิพากษ์วิจารณ์สังคมเลย เป็น main stream ของอเมริกัน เช่น Robert Dahl, Rustow ซึ่งนักรัฐศาสตร์รุ่นใหม่ไม่สนใจกันแล้วใช่ไหมครับ แต่อาจารย์เสน่ห์ให้มาตลอด สม่่าเสมอด้วย ไม่สนใจเลยว่ไอ้หมอนั้นจะล้ำสมัยแค่ไหน ก็เพราะว่าท่านไม่ห่วงเลยว่าท่านเอามันมาใช้อย่างไร ปัญหาอยู่ที่ว่าท่านเอามาใช้กับอะไรเท่านั้นเอง ใครเป็นคนเขียนก็โอเค acknowledge เข้าไปแล้วก็จบเท่านั้น มันมีความหมายอยู่ตรงนั้นเท่านั้นเอง ที่นี้สถาบันต่าง ๆ นี้ก็เอามาทำให้เป็นไทย เห็นเลยว่า ท่านเน้นว่ามันเป็นความล้มเหลวอย่างหนึ่งของนักรัฐศาสตร์ เวลาสร้างโมเดล

*การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ (2529).

หรือเอามาอธิบายประชาธิปไตย มักมองแต่รูปแบบ อาจารย์เสนอว่าไม่ได้ เราต้องมองที่กระบวนการ และก็เงื่อนไขที่เป็นจริงที่มันเกิดอันนั้น และผมก็คิดว่าทำนองที่สกัดออกมาว่ากระบวนการสร้างประชาธิปไตยในยุโรปตะวันตกนั้นมันเป็นอย่างไร สรุปออกมาเป็นสามขั้นตอน ผมพบว่าทฤษฎีสถาบันของอาจารย์เสนอให้ใช้ได้หลายที่ ใช้ได้มาก ผมจะยกตัวอย่างสองอัน เช่นการสร้างสถาบันเศรษฐกิจการเมืองสังคม เพื่อไปสู่ความเป็นประชาธิปไตย มีกระบวนการเมืองสามขั้นตอน อันนี้เอามาจาก Rustow และ Dahl ขั้นตอนหนึ่งเรียกว่าขั้นตอนต่อสูระหว่างผู้นำ ตอนนี้ก็คือผู้นำแย่งอำนาจกันไป อันนี้อธิบายได้ในยุโรปทั้งในเมืองไทยด้วยนะครับ ที่อาจารย์เสนอให้คิดว่าน่าจะใช้ได้ เพราะในขั้นนี้ไม่มีกฎหมาย อำนาจเป็นใหญ่ พอมาถึงขั้นที่สองก็บอกว่าขั้นนี้เรียกว่าขั้นตัดสินใจ ผู้นำคงจะเหนื่อยทุกทีด่าว่ากันไปหลายยก พอมาถึงขั้นการวางกฎหมาย เรายอมรับมีขั้นตอนเป็นทฤษฎีที่รองรับความเป็นประชาธิปไตยที่จะเกิดขึ้น แล้วก็มีมาถึงขั้นที่สาม ขั้นประชาธิปไตยสมบูรณ์ ขั้นเต็มรูปของประชาธิปไตย ขั้นนี้ละครับที่อาจารย์เสนอให้บอกว่า คราวนี้มวลประชาชนจึงเข้าร่วมในการสร้างประชาธิปไตยได้ เดี๋ยวลองไปดูด้วยกันว่าของเราอยู่ขั้นไหน แต่ว่าข้อวิพากษ์ก็คือว่า อาจารย์เสนอให้บอกว่านักรัฐศาสตร์เราไม่ได้มองความเป็นจริงจากขั้นตอนกระบวนการต่าง ๆ เหล่านี้ เราเอาขั้นสุดท้ายของเขาเลย เราเอามาใช้ เราพยายามที่จะเรียกร่องประชาชนหรือเรียกร่องกลุ่มการเมืองหรืออะไรต่าง ๆ ซึ่งท่านก็บอกว่ามันไม่มีทาง มันเป็นไปได้ ก็คือเกิดช่องว่างในฝ่ายชนชั้นนำและนักวิชาการต่าง ๆ

แนวคิดทำนองเดียวกัน ผมก็ไปพบอีกครั้งในทฤษฎีเมื่อตอนท่านใช้พุทธศาสนาอธิบายเสรีภาพนะครับ ขั้นแรกคือ ต้องมีความรักในเสรีภาพเสียก่อน ต่อมาคือ ต้องเข้าใจความซับซ้อนในระบบค่านิยมที่จะใช้ความรู้ ใช้เสรีภาพอย่างสร้างสรรค์คือ

คล้าย ๆ ขั้นที่สองทางการเมือง เริ่มมีกฎหมายตกลงกันได้ แล้วขั้นที่สามในการแสวงหาเสรีภาพแบบพุทธก็คือเป็นขั้นหลุดพ้น เข้าไปสู่ความก้าวหน้าหรือความยุติธรรม หรือความเป็นเสรีภาพอย่างแท้จริงอะไรต่าง ๆ อันนี้ก็เป็นที่ผมคิดว่าโดยพื้นฐานมาจากตะวันตก แต่ว่าในทางปฏิบัติในการร่างแนวคิดมาใช้ ผมคิดว่าอาจารย์เสนอให้พยายามที่จะใส่เนื้อหาใส่อิทธิพลความคิดแบบของไทย โดยเฉพาะความคิดแบบพุทธ ซึ่งได้มาช่วงสิบปีหลังนี้ ซึ่งผมว่ามีบทบาทในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงการเข้าใจของสังคมไทยอย่างมาก ก็คงจะมีเท่านั้นในช่วงนี้

นครินทร์ :

ผมเสริมอาจารย์นิดเดียว ผมเข้าใจว่าที่เราพูดเรื่องตะวันตกเรื่องไทย และความเป็นจริงทางสังคมของอาจารย์เสนอ ผมเข้าใจว่าอาจารย์เสนอให้มีคำตอบให้อยู่แล้วก็คือ ความเป็นสังคมศาสตร์และความรู้ที่เป็นสากลของมนุษย์ ไม่มีพรหมแดนของชาติ เป็นความรู้ที่เราจะเข้าใจได้ ไม่ใช่ว่าความรู้ที่เราจะเรียนจาก Jacobs หรือ Weber แล้วมันใช้ไม่ได้กับสังคมไทย ความรู้เป็นเรื่องสากล ส่วนความรู้สังคมศาสตร์ไทยสิ่งที่ผมคิดว่าอาจารย์เสนอที่คำนึงมากที่สุดคือ เราต้องเข้าใจสภาวะวิสัยหรือความเป็นจริงที่อยู่ที่นี่ เพราะฉะนั้นมันไม่ใช่เรื่องที่เป็นชาตินิยมหรือนิยมฝรั่ง ผมก็คิดว่าท่านมีคำตอบอยู่ในส่วนนี้เหมือนกัน แต่อย่างไรก็ตามถ้าเราวิพากษ์ในถึงที่สุด ผมก็ยังสงสัยอยู่ดีว่าวิธีคิดของท่านก็ยังเป็นตะวันตกอยู่ดี

อานันท์ :

ในหัวข้อการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยในทัศนะของอาจารย์เสนห์นี้ อย่างที่ผมได้กล่าวในตอนต้นคือ ผมคิดว่าในหนังสือเล่มสุดท้าย* อาจารย์เสนห์ได้ให้คำอธิบายหรือวิธีการศึกษาอย่างชัดที่สุดเท่าที่เคยอ่านงานของอาจารย์เสนห์มา เพราะว่าจากที่อาจารย์เสนห์เคยพูดถึงว่าวิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์มีความสำคัญนั้น แต่ผมไม่เคยเห็นอาจารย์เสนห์ศึกษางานที่เป็นประวัติศาสตร์จนกระทั่งเล่มสุดท้ายนี้ ซึ่งก็แต่เมื่อศึกษาแล้วนั้นได้พบว่าในวิธีการศึกษาที่อาจารย์เสนห์ได้เสนอออกมาทำให้เราได้เข้าใจว่าอาจารย์เสนห์ได้มองถึงพลังต่าง ๆ ในสังคมไทยที่ก่อให้เกิดผลักดันอย่างไรบ้าง ในวิธีการคิดที่จะเสนอการผลักดัน อาจารย์เสนห์ได้ทำอย่างชัดเจน ในแง่ที่ว่าไม่ได้พยายามนำเอาวิธีคิดอะไรต่าง ๆ มาใช้อย่างทันที อย่างเช่นว่าในเรื่องสำคัญที่อาจารย์เสนห์มองเห็นในการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลง

อาจารย์เสนห์คิดว่าในการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงความสำคัญที่สุดที่ต้องศึกษาคือเรื่องความสัมพันธ์ในเรื่องของอำนาจ ในเรื่องความสัมพันธ์ของอำนาจนี้ ซึ่งผมคิดว่าก็เป็นการแปลงมาจากวิธีที่แท้จริงแล้วก็เป็น concept ทางด้านทฤษฎีทางมาร์กซิสต์ ความสัมพันธ์ทางด้านอำนาจ แต่ว่าด้านหนึ่งอาจจะมองว่ามันเป็นวิธีคิดแบบรัฐศาสตร์ธรรมดา แต่เท่าที่ผมมองเป็นวิธีคิดแบบมาร์กซิสต์ในแง่ที่ว่ามันคือเรื่องของความสัมพันธ์ทางชนชั้น อาจารย์เสนห์ไม่ได้เอาความคิดทางมาร์กซิสต์มาใช้ตรง ๆ อย่างนั้น เอามาใช้ในบริบทที่มันสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในแง่ที่ว่า ในสถานะที่เรื่องของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ยังไม่เด่นชัด ความสัมพันธ์ที่สำคัญคือเรื่องของอำนาจทางการเมือง และในจุดนั้นเองอาจารย์เสนห์ได้ดึงเรื่องของความสัมพันธ์ทางอำนาจจากภาพในกลุ่มชนที่มีอำนาจ และอาจารย์เสนห์คิดว่าในสังคม

ไทยช่วงตั้งแต่ รัชกาลที่ 4 มาจนกระทั่งถึงช่วงหลัง 2475 จนกระทั่งถึงสมัยจอมพลสฤษดิ์ปฏิวัติคือ 2501 ในช่วงนี้ สำคัญที่สุดก็คือว่า พลังหลักที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นพลังของการต่อสู้กันในกลุ่มที่มีอำนาจในสังคม ซึ่งก็เป็นกลุ่มคนที่เราพูดกันไปแล้วในเรื่องของสังคมข้าราชการ คือหมายความว่าคนกลุ่มนั้นที่มีความสัมพันธ์ของอำนาจแต่ที่สำคัญคือว่าสังคมราชการนั้น ไม่ได้อยู่นิ่งอยู่เฉย ๆ สังคมไทยนั้น เนื่องจากสังคมราชการมันแข็งตัวแล้วก็กำหนดบทบาททั้งหมด ดังนั้นจุดที่มันจะเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในลักษณะนี้อาจารย์เสนห์มองเห็นว่า คือความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก จุดตรงนี้ก็คือว่า ยกเอาสัญญาเบาริ่ง มาเป็นกำลังผลักดัน คืออำนาจของอาณานิคมที่มีตอนนั้นมาผลักดันทำให้มันเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในกลุ่มคนที่มีอำนาจอยู่ก็คือกลุ่มหนึ่งต้องการรักษาอำนาจไว้อย่างเดิม แต่อีกพวกหนึ่งคือผู้นำใหม่ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2428 ที่เรียกร้องให้ รัชกาลที่ 5 เปลี่ยนแปลงแนวการปกครองซึ่งเป็นผลของการสะท้อนความคิดของแรงกดดันแบบตะวันตก ซึ่งมาทำให้เกิดการต่อสู้กันในผู้มีอำนาจที่มีอยู่ ดังนั้นก็คือว่าการต่อสู้ถึงแม้จะมีพลังหลักคือราชการก็ตาม แต่ตัวแปรที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอันแรกคือ พลังจากภายนอก

ตอนแรกพลังจากภายนอกนี้ก็มีวิธีการที่อาจารย์เสนห์ว่า เนื่องจากมีการคิดแบบที่ผมบอกว่ามีความต่อเนื่อง และพลังจากภายนอกนี้มันไม่ได้เกิดขึ้นล้วน ๆ แต่นำมาซึ่งพลังต่อมา ซึ่งก่อตัวก่อรูปขึ้นในสังคมไทย ลักษณะที่อาจารย์เสนห์เรียกว่าการก่อตัวของชนชั้นกลาง ซึ่งผลกระทบมาจากความสัมพันธ์จากภายนอก ทำให้เกิดกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ในเรื่องธุรกิจขึ้นมา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนต่างชาติ แต่ในช่วงนั้นชนกลุ่มนี้ยังไม่มีพลังเป็นพลังหลัก แต่เป็นพลังรอง ถึงแม้เป็นพลังรองก็ตาม แต่ในแง่ที่มันมีลักษณะทางชนชั้นทางเศรษฐกิจที่แตกต่างจากพลังหลัก จึงทำให้มีการผลักดันในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งออกมา

*หมายถึง การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ (2529)

ในลักษณะของการต่อสู้กับแนวความคิดเดิม คือต้องการมีอิสระ ซึ่งก็แสดงออกต่อ ๆ มา การเรียกร้องอะไรต่าง ๆ ที่อาจารย์เสนาห์พยายามจะยกตัวอย่างขึ้นมาคือถึงแม้ว่าพลังรองนี้มี แต่อาจารย์เสนาห์บอกว่า พลังรองอันนี้ในตัวของมันเองไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแต่มันอาจจะก่อให้เกิดพลังทำให้ตัวหลักเปลี่ยนแปลง คือหมายความว่ามีการต่อสู้ในตัวเอง ซึ่งก็นำมาซึ่งที่อาจารย์เสนาห์เรียกว่าวิกฤติการณ์ ซึ่งก่อให้เกิดการปฏิวัติ 2475 การเปลี่ยนแปลง 2475 ซึ่งก็เป็นพลังของความคิดแบบชนชั้นกลางบวกกับสภาวะการเปลี่ยนแปลงอื่นจากภายนอก คือสภาวะการเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจอะไรต่าง ๆ ทำนองนี้

ดังนั้นพลังที่อาจารย์เสนาห์มองก็มีอยู่สามอย่าง คือหนึ่งก็คือว่าพลังหลักก็เป็นตัวระบอบราชการ อันที่สองก็คือว่าการก่อตัวของกลุ่มชนชั้นใหม่ซึ่งเป็นผลมาจากความสัมพันธ์เนื่องมาจากภายนอก อันที่สามก็คือเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงในสถานะอื่นที่ไม่ได้อยู่ภายใต้การต่อสู้ของพลังหลักในสังคม ดังนั้นในสามประเด็นนี้หรือสามปัจจัยนี้ คือสิ่งที่อาจารย์เสนาห์มองดูในการที่จะพยายามเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยทั้งหมด แต่อย่างไรก็ตามพลังจากภายนอกนั้นมันไม่ใช่เป็นตัวที่ทำไปในขณะที่จะทำให้คนภายในกลุ่มที่มีอำนาจอยู่นี้ดำเนินไปอย่างที่ว่าเองคิดอย่างเดียว เพราะเมื่อไปรับเอาความคิดจากตะวันตกมาแล้ว ก็พยายามที่จะเอามาเสริมสร้างสำหรับตัวเอง จึงก่อให้เกิดลักษณะช่วงก่อนหน้า 2475 เกิดการรวมศูนย์ และสิ่งที่พัฒนาขึ้นมาจากการไปรับมาจากตะวันตกอีกอย่าง นอกเหนือจากชนชั้นกลางแล้วคือการรับเอาเรื่องของการรวมศูนย์อันหนึ่ง อีกอันหนึ่งคือการเสริมสร้างสถาบันทหารที่แข็งแกร่ง ซึ่งในจุดนี้ที่ผมคิดว่าเป็นแนวการเสนอถึงพลังที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคมที่สำคัญอีกอันหนึ่ง เพราะว่าโดยปกติคนทั่ว ๆ ไปมันมักจะพูดถึงการรวมศูนย์อำนาจ แต่ไม่ได้พูดถึงว่า

ในขบวนการรวมศูนย์อำนาจรัฐบาลกลางได้ตั้งสถาบันทหาร ซึ่งแต่ก่อนนั้นมันไม่ได้เป็นสถาบันแต่มันเป็นอะไรก็ไม่รู้ที่มันชั่วคราว การเกิดของสถาบันทหารที่เป็นอาชีพจนกระทั่งทหารนี้เองรวมถึงชนชั้นกลางก็กลายมาเป็นพลังการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ชนชั้นในระบบราชการไม่ได้ตั้งใจจะให้มันเป็นตั้งใจจะให้มันรักษารัฐอำนาจ แต่ปรากฏว่ามันเปลี่ยนไปเป็นคนที่รวมตัวกันระหว่างชนชั้นกลางซึ่งเป็นพลเรือน ควบคุมทหาร จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง 2475 ตรงจุดนี้ผมคิดว่าเป็นการวิเคราะห์เรื่องกลุ่มชนในสังคมที่แยกแยะเห็นความละเอียดสลับซับซ้อนที่พูดในตอนต้น เพราะถ้าไม่คิดจุดต่าง ๆ เหล่านี้มา ก็จะไม่เห็นภาพพลังของการเปลี่ยนแปลงในช่วง 2475 ดังนั้นตัวการในการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ มันจึงเป็นเรื่องของการเกิดขึ้นของกลุ่มชนชั้นกลางกับกลุ่มทหารที่ได้รับการสร้างขึ้นมาจากความสัมพันธ์กับต่างประเทศในช่วงนั้น

แล้วหลังจากนั้นมา จุดที่เปลี่ยนแปลงอีกอันหนึ่งที่อาจารย์เสนอให้มองก็คือการเปลี่ยนแปลงหลังจากจอมพลสฤษดิ์ปฏิวัติแล้ว มีปัจจัยที่สำคัญเพิ่มขึ้นมากก็คือการติดต่อกับต่างประเทศ ได้รับเอาสิ่งที่ต่างจากในตอนช่วงแรกในแง่ที่ว่าเป็นการรับเอาเฉพาะเรื่อง รับเอามาในรูปของชนชั้นกลาง เกิดขึ้นในช่วงหลังจากจอมพลสฤษดิ์ มันเป็นการรับเอามาจากความคิดที่ต้องการจะเปิดตลาดที่เสรี ซึ่งมีผลอย่างสำคัญในการที่ทำให้กลุ่มชนชั้นกลางซึ่งแต่ก่อนเคยถูกจำกัดตัวอยู่ไม่มีบทบาทมากนัก เพราะว่าเป็นชนต่างชาติให้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น ในการที่จะมาตัดสินใจปัญหาเศรษฐกิจ เพราะว่าถูกต่างชาติกำหนดให้มีการพัฒนาในรูปแบบที่เป็นทุนนิยมมากขึ้น ก็ทำให้กลุ่มนี้เข้ามามีบทบาทในการที่จะแบ่งปันอำนาจกับกลุ่มชนที่เสริมมาจากการปฏิวัติเดิมส่วนหนึ่ง แต่จากการปฏิวัติเดิมอันแรกก่อให้เกิดการขัดแย้งกันมาก ดังนั้นก็ทำให้มีการต่อสู้กันแล้วก็ในการต่อสู้อันนั้นโดยที่ไม่ทันได้คิด หมายถึงว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามไม่ได้คิดว่าการที่ตนเองต้องการปราบปรามศัตรูทางการเมืองนี้ ทำให้จำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอำนาจของกลุ่มชนกลุ่มใหม่ในกลุ่มทหารนั่นเอง ซึ่งก็เป็นจอมพลสฤษดิ์ซึ่งเข้ามาช่วยในการปราบปราม ทำให้กลุ่มนี้เกิดมา กลุ่มนี้เกิดแตกต่างจากกลุ่มแรกที่ว่าป็นกลุ่มที่ไม่ได้รับบทเรียนจากการศึกษาต่างประเทศเหมือนกับกลุ่มจอมพลป. ที่ไปเรียนต่างประเทศ กลุ่มนี้มันมาในการศึกษาภายใน ซึ่งตรงจุดนี้ที่เรามองเห็นก็คือว่า อาจารย์เสนอให้ไม่ได้มองในแง่ของอุดมการณ์ เศรษฐกิจจะใช้อย่างนี้ แต่มองหลาย ๆ อย่าง ตรงจุดนี้ การแยกทหารกลุ่มจอมพลป. กลุ่มจอมพลสฤษดิ์จากในแง่ที่ว่ามิประสบความสำเร็จจากการเรียนแตกต่างกัน มันก็ทำให้เข้าใจถึงพลังผลักดันที่เปลี่ยนแปลงในจุดแรก ดังนั้นการเกิดทหารไม่เพียงพอที่จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงในช่วงจอมพลสฤษดิ์ แต่จะต้องเข้าใจทหารในช่วงนั้น เข้ามาในลักษณะที่ไม่ได้มีลักษณะ

ความคิดแบบเดิม แต่รับเอาวิธีการที่ด้านหนึ่งเป็นวิธีการทุนนิยมที่ต้องไปรวมกับชนชั้นกลางในการแบ่งอำนาจทางเศรษฐกิจ แต่ในแง่อำนาจทางการเมืองนั้นกลับไปใช้วิธีการแบบเดิม เพราะว่าการกลุ่มชนชั้นใหม่ที่เกิดขึ้นมานั้นอาจารย์เสนอให้ชี้ให้เห็นว่ามันต่างจากกลุ่มแรกที่ว่าต่อสู้ขึ้นมา ซึ่งก็ไม่เหมือนกับต่างประเทศ ซึ่งกลุ่มชนชั้นนำหลังที่เกิดจากการสร้างชาติ ส่วนใหญ่เกิดจากการต่อต้านอาณานิคม แต่ของพวกจอมพล ป. ได้มาจากการเปลี่ยนแปลงประชาธิปไตยโดยอ้างอำนาจประชาธิปไตยเพื่อสร้างสิทธิชอบธรรมในการปกครอง แต่กลุ่มสุดท้ายจอมพลสฤษดิ์นี้ ตั้งขึ้นมาไม่ได้ล้มประชาธิปไตยจึงอ้างไม่ได้ อ้างต่อต้านอาณานิคมก็ไม่ได้ ดังนั้นสิ่งที่ใช้อ้างในการที่จะสร้างความชอบธรรมให้เกิดขึ้นมาคือการทำต้องไปรวมกับชนชั้นกลางอื่น ๆ เข้าไปรวมแย่งอำนาจกันด้านหนึ่ง ร่วมแบ่งอำนาจกันอีกด้านหนึ่ง การที่จะเข้าไปอิงสถาบันนั้น ในจุดนี้อาจารย์เสนอให้คิดถึงเอาภาพบทบาทของสถาบันกษัตริย์ขึ้นมาพูดถึงเล็กน้อยในการที่เป็น actor ตัวหนึ่งในระบบการเมืองของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งคนมักจะทิ้งไปในช่วงหลัง คือมักไม่ค่อยพูดถึง ในช่วง 2475 จนกระทั่งถึงช่วงจอมพล ป. ว่าไม่มีบทบาท แต่มาเพิ่มมากในตรงจุดนี้ ดังนั้นอันนี้ก็เป็นอีกอันหนึ่งที่อาจารย์เสนอให้คิดถึงเอาตัวกลุ่มทางการเมืองที่สำคัญต่าง ๆ เข้ามาแสดงให้เห็นถึงพลังในการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ซึ่งหนังสือเล่ม *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ* นี้ ก็พูดถึงพลังมาจนกระทั่งถึงจุดนี้เท่านั้น มาพูดถึงอีกนิดหน่อยหลังจากสมัย 14 ตุลาคม 2516 มาแล้ว ก็คือว่า อาจารย์เสนอให้มองเห็นว่ามียุคคนใหม่ที่เกิดขึ้นมา คือเป็นกลุ่มที่พยายามจะใช้ปัญญาความคิดอย่างเดียว คือ **ปัญญาชน** ซึ่งแสดงออกมาในรูปของพลังของนักศึกษาด้านหนึ่งกับทางวิชาการพวกที่ไม่ได้เป็นพวกราชการ อันนี้ก็หมายถึงว่าได้มองเห็นพลังต่าง ๆ ในสังคมจากกลุ่มต่าง ๆ โดยที่ไม่ได้มองเห็นฐานเศรษฐกิจว่าเป็นอย่างไร

นครินทร์ :

ผมอยากจะพูดต่อจากอาจารย์อานันท์ ผมคิดว่า การอธิบายการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยของอาจารย์ เสน่ห์นี้ ถ้าในแง่ของการใช้หลักฐานหรือข้อมูล ผมคิดว่ามันมีอะไรที่ขาดตกบกพร่อง ซึ่งถ้าพูดมากคง เสียเวลา ผมจะยกตัวอย่างสักสองสามตัวอย่างที่คิดว่า เป็นข้อขาดตกบกพร่อง ตัวอย่างแรกอย่างเช่น การบอกว่าเจตนาของการเปลี่ยนไปสู่ระบอบใหม่ ของ รัชกาลที่ 7 กับของคณะราษฎรนี้ตรงกัน ข้อเท็จจริงน่าจะพิสูจน์มากกว่านี้ไม่ควรจะพูดลอย ๆ หรือการที่อาจารย์เสน่ห์เคยปาฐกถาพูดทำนองเชื่อ ว่า รัชกาลที่ 7 ไม่ได้เขียนพระราชบัญญัติไว้ก่อนแต่ได้ โครงเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดี* อันนี้เป็นตัวอย่าง ที่สองในการใช้ข้อมูลรายละเอียด ซึ่งก็ต้องวิจารณ์ กันต่อไปให้มาก ตัวอย่างที่สามได้แก่ การใช้ข้อมูล อธิบายการสร้างระบบนิติธรรมของระบอบปฎิวัติ คืออธิบายว่ากฎอัยการศึกประกาศคณะปฏิวัติ ได้ มีความศักดิ์สิทธิ์เท่าเทียมกับกฎหมายรัฐธรรมนูญ ผมคิดว่า การใช้ข้อมูลในส่วนนี้ต้องวิจารณ์กันต่อไป

อย่างไรก็ตามจุดเด่นของการอธิบายอย่าง ที่ อาจารย์อานันท์พูดก็คือ ให้วิธีคิดหรือประมวลคำอธิบาย เสียใหม่ ผมคิดว่านี่เป็นลักษณะเด่นของการอธิบาย ของอาจารย์เสน่ห์ ผมคิดว่าจุดเด่นของอาจารย์เสน่ห์ นั้นต้องการจะอธิบายถึงปัญหาว่าทำไมการสร้างสถา- บันทางการเมืองของเราจึงมีปัญหา มีวิกฤติการณ์ อย่างสืบเนื่องมาเรื่อย ๆ และทำไมการสร้างสถาบันจึง ไม่ประสบความสำเร็จเสียที ทำไมจึงมีปัญหาเรื่อยมา ในร้อยปีที่ผ่านมา ซึ่งอาจารย์เสน่ห์ได้ให้แง่คิดไว้ ว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นเราต้องพิจารณาอยู่สองอย่าง ว่าถ้ามีการเปลี่ยนแปลงภายในกลุ่มชนชั้นเดิมเมื่อไร

แล้ว จะทำภายในกรอบสัมพันธภาพแบบเก่า แต่ถ้า เมื่อไรก็ตามถ้ามีชนกลุ่มใหม่เกิดขึ้น แนวโน้มการ เปลี่ยนแปลงจะเป็นไปในลักษณะที่ว่าจะต้องเปลี่ยน แปลงสัมพันธภาพทางอำนาจเสียใหม่ ซึ่งอาจารย์ เสน่ห์ก็ให้ข้อสังเกตว่าการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่เป็นการกระทำภายในสัมพันธภาพกรอบ อำนาจเดิม แต่ปฏิวัติ 2475 เป็นตัวอย่างอันเดียว นะครับ-ถ้าผมเข้าใจไม่ผิด-ที่อาจารย์เสน่ห์จะ พูดว่าเป็นการเปลี่ยนสัมพันธภาพอำนาจเสียใหม่ กรณี 14 ตุลาด้วยซ้ำไปที่อาจารย์เสน่ห์จะพูดว่าไม่มี การเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพอำนาจ ด้วยเหตุผลก็คือ ว่าขบวนการของนิสิตนักศึกษามีพลังที่แท้จริง เป็น พลังทางความคิด พลังทางมโนธรรม พลังทางปัญญา ไม่ใช่พลังที่จะไปเป็นผู้เสวยอำนาจอะไรต่าง ๆ เพราะฉะนั้นข้อจำกัดของ 14 ตุลาคมมันไม่ได้เปลี่ยน แปลงสัมพันธภาพทางอำนาจที่แท้จริง

ทีนี้คำตอบที่อาจารย์เสน่ห์พยายามอธิบายว่า ทำไมปัญหาการสร้างสถาบัน ปัญหาหลักของการ เมืองไทยในการเปลี่ยนแปลงคือการสร้างสถาบันที่ ไม่ประสบความสำเร็จ มีวิกฤติการณ์ขึ้นมาแล้ว ก็ จะ พบว่าเป็นเรื่องของการที่ชนชั้นนำนั้นตั้งแต่ชั้นแรก เลยที่ไม่สามารถจะสร้างกติกา ไม่สามารถที่จะตกลง อะไรกันได้ ท้ายสุดไม่มีความไว้วางใจอะไรกันเลยที่จะ อยู่รวมกันในกลุ่มที่อาจารย์อานันท์เรียกว่าพลังหลัก นี้่นะครับ ในสังคมนานาชาติในกลุ่มพลังหลักนี้ ความไม่ไว้วางใจแม้กระทั่งในสายพลเรือนด้วยกัน หรือระหว่างพลเรือนกับทหารนั้นมีปัญหาอยู่ตลอดเวลา และผลที่เห็นตามมาก็คือ ไม่สามารถจะสร้าง กติกากฎระเบียบอะไรที่ไว้วางใจซึ่งกันและกันได้ ดังนั้นจึงไม่มีทางที่จะกระจายระเบียบหรือระบอบ ประชาธิปไตยนั้นไปสู่ส่วนข้างล่างได้

ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นที่หลังคือปี 2490 เรื่อยมา อาจารย์เสน่ห์ได้ให้แง่คิดที่เพิ่มเติมมา อีกก็คือว่า หลังจาก พ.ศ.2490 เรื่อยมาจนถึงปัจจุ- บัน นอกจากเรื่องของระบบของการเมืองซึ่งใช้

*หมายถึงปาฐกถาเรื่อง “ปรีดี พนมยงค์ในกระแสการ พัฒนาการเมืองไทย” พิมพ์ใน *ปริทัศน์ปริทัศน์ ปาฐกถาชุดปรีดี พนมยงค์อนุสรณ์* (สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, 2526) หน้า 1-35.

พลังอำนาจแล้ว ยังมีการสร้างความชอบธรรม สร้างระบบนิติธรรมให้กับระบอบปฏิวัติด้วยอีก ด้วยการมีนักกฎหมายอะไรต่าง ๆ ก็ตามที่ได้ให้ความชอบธรรมต่อประกาศคณะปฏิวัตินั้นว่า เปรียบเสมือนเท่าเทียมกับรัฐธรรมนูญ ทำนองอย่างนี้ ซึ่งอาจารย์เสนห์ได้อธิบายไว้ส่วนหนึ่ง อาจารย์เสนห์ยังให้แง่คิดด้วยว่าถ้าประกาศคณะปฏิวัติต่าง ๆ นั้น เกิดมาเพื่อเฉพาะกิจในระยะเวลาหนึ่ง เมื่อมีรัฐธรรมนูญมา มันก็ควรจะหมดไปโดยปริยาย ไม่ควรจะตั้งมาออกกฎหมายแก้กันอีก อันนี้คือปัญหาที่เกิดขึ้นหลังจาก 2490 และหลัง 2500 ซึ่งมีเรื่องมาจากกระทั่งถึงทุกวันนี้ อันนี้ผมก็ขอเสริมนะครับ

ชเนต :

ที่อาจารย์นครินทร์พูดถึงว่าการใช้ประกาศคณะปฏิวัติอธิบายการเมืองไทย อาจารย์เสนห์มีข้อบกพร่องไข่ม้อยตรงนี้ บกพร่องอย่างไร

นครินทร์ :

คือต้องอ่านหลักฐานที่ใช้ นะครับ ผมคิดว่าในการอธิบายในแง่วิธีคิดผมว่าผมเห็นด้วยนะครับ แต่ในสิ่งที่อาจารย์เสนห์ให้รายละเอียด ผมไม่แน่ใจในการอธิบาย ถ้าดูจากเอกสารที่ใช้อ้างถึงหนังสือของอาจารย์วิษณุ เครืองาม ผมคิดว่ามันเป็นเพียงเอกสารแวดล้อมเท่านั้นเอง ผมคิดว่าในการตัดสินใจในช่วง 2490 เรื่อยมาถึง 2500 ซึ่งเป็นช่วงที่ประกาศคณะปฏิวัตินั้นมันจะไม่มี ความหมายมาก่อน และจะค่อย ๆ มาเท่าเทียมกันหรือได้รับการยอมรับว่าเป็นกฎหมายสูงสุดได้อย่างไร มันเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านที่ที่น่าสนใจทีเดียวที่ทำให้มันนักกฎหมายไทยจึงให้การยอมรับแบบไม่มีการโต้แย้งและยังให้การสนับสนุนด้วยซ้ำไป การให้คำอธิบายเพราะว่าเป็นรัฐธิปไตยแล้วทำอะไรก็ได้ อะไรอย่างนี้ดูมันง่ายไม่มีการปูพื้นฐานทางความคิดความเชื่อของพวกนักกฎหมายไว้ให้เห็นก่อน ซึ่งช่วงนี้เป็นช่วงสิบปีที่นักกฎหมาย

จะให้การยอมรับประกาศคณะปฏิวัติเท่าเทียมหรือว่าเป็นกฎระเบียบอย่างหนึ่ง ผมคิดว่าการใช้เอกสารของอาจารย์เสนห์ยังเป็นเอกสารที่แวดล้อมอยู่ นี่เป็นตัวอย่างที่ผมคิดว่าการใช้ข้อมูลรายละเอียดต่าง ๆ น่าจะมีการประเมินกันต่อไป ในแง่ของคำอธิบายผมเห็นด้วย แต่ในแง่หลักฐานอ้างอิงคงต้องวิจารณ์กันต่อไป

ชเนต :

ผมเดิมนิดหนึ่งนะครับ ตรงนี้ไม่แน่เดี่ยวคุณสุรสีห์อาจจะเดิมนิดก็ได้ เรื่องทางด้านกฎหมายนี้ ผมเข้าใจว่าที่อาจารย์เสนห์ให้ความสำคัญต่อประกาศคณะปฏิวัตินะครับ ก็ตรงที่ว่านักกฎหมายโดยเฉพาะในโรงเรียนกฎหมายที่เราใช้อยู่ตอนนี้ สอนกันว่าประกาศคณะปฏิวัตินั้นไม่มีความหมาย เวลาจะเรียนกฎหมายรัฐธรรมนูญก็บอกว่าเรียนไม่ได้ ไม่มีรัฐธรรมนูญต่อเนื่อง บางช่วงก็มีบางช่วงที่ไม่มี ช่วงที่มีก็ไม่ว่าใช้ได้หรือเปล่า เพราะฉะนั้นการเรียนเรื่องรัฐธรรมนูญจึงไม่มีความหมาย นั่นคือปัญหาที่ท่านตั้งคำถามตัวใหญ่ว่าจริงหรือเปล่าไหม้ย แล้วท่านก็เสนอว่าประกาศคณะปฏิวัตินี้แหละมันทำหน้าที่ในบริบทของสังคมไทยที่อธิบายการเมืองไทยได้ดี อาจจะต้องดูว่าตั้งแต่หลัง 2490 มาเรื่อย เพราะถ้าไปหาจากรัฐธรรมนูญก็มีปัญหาอย่างที่ว่าอาจารย์ว่าไข่ม้อย มันมีบ้างไม่มีบ้าง แล้วนักกฎหมายโดยส่วนใหญ่ก็จะจะมีวิธีการศึกษาแบบดูจากตัวบทกฎหมายว่ามันอธิบายอะไร ก็พบว่ามันไม่มีความหมาย แล้วก็จบ คือไม่ได้ไปหาว่าทำไม ดังนั้นสิ่งที่อาจารย์เสนห์พยายามโยงกลับเข้ามาก็คือว่า มันต้องมีชิ มีอย่างไรก็เริ่มไปรื้อฟื้นถึงฐานะจริง ๆ ของกฎหมายรัฐธรรมนูญในเมืองไทย ท่านตั้งคำถามอันหนึ่งว่า เมื่อเทียบกับตะวันตกแล้วกฎหมายรัฐธรรมนูญของเรามันเป็นต้นกำเนิดหรือเป็นผลสรุปของเสรีภาพสิทธิทางการเมืองต่าง ๆ ซึ่งจากตัวอย่างที่ออกมาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ผมว่าที่อาจารย์เสนห์ยกข้อความมาอธิบายว่า รัชกาลที่ 5 อธิบายว่า

ตะวันตกมีระบอบมีรัฐธรรมนูญเพราะว่าประชาชนเค้าอยากได้ เลยบีบบังคับเอาจากผู้ปกครอง แต่ของเราประชาชนไม่ได้เรียกร้องเอา กษัตริย์ของเราให้เอง ก็ควรจะมึลสิทธิ์กำหนดว่าให้อย่างไร ผมว่าประเด็นนี้ที่อาจารย์เสนอห้ยกขึ้นมาก็คือว่าตั้งแต่บัดโน้นจนถึงบัดนี้ กฎหมายรัฐธรรมนูญของเราก็คือสิ่งนี้แหละ คือว่าชนชั้นนำต้องการอะไร แต่ว่าไม่ใช่เป็นเครื่องวัดว่าอำนาจอยู่ที่ใครหรืออะไร เพราะนั่นพูดอย่างไรก็ได้ แต่เขาไม่ทำใช้มั้ยกريب เพราะฉะนั้นความสำคัญอยู่ตรงที่ว่าเอามาทำอะไร เพราะเริ่มต้นของเราคือเอามารองรับความเป็นจริงของอำนาจที่มีอยู่ตอนนั้นเท่านั้นเอง เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าเราไม่ศึกษาประกาศคณะปฏิวัติเข้าไปด้วย เราจะไม่เข้าใจกฎหมายและกระบวนการทางกฎหมายกับการเมืองไทย นี่ผมคิดว่าทั้งในแง่ความคิดและทั้งในแง่ของการที่อาจารย์เอามาใช้ ผมคิดว่ามีความเหมาะสมและสอดคล้องกับความเป็นจริง และประเด็นนี้ผมว่าทำลายความเป็นจริงมาก พอยกประเด็นนี้ขึ้นมาแล้วเท่ากับเป็นการวิพากษ์กระบวนการยุติธรรมของเรา ในหนังสือ “การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ” นั้นผมว่ามีข้อคิดเห็น ซึ่งชวนให้คิดอย่างมากเลยสำหรับนักกฎหมายของเรา

ในอีกประเด็นหนึ่งคือทำไมเมื่อเหตุการณ์ 14 ตุลาเกิดขึ้น จึงไม่เปลี่ยนสัมพันธภาพทางอำนาจ ถ้ามองในแนวการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงสังคมแบบของอาจารย์เสนห์ ซึ่งใช้รูปแบบสังคมนิยมกับโครงสร้างอำนาจอย่างที่อาจารย์พูดมาแล้วนั้น ก็อธิบายได้ทันทีเลยว่าการที่ 14 ตุลาไม่สามารถไปเปลี่ยนโครงสร้างของอำนาจเพราะว่ากลุ่มคนที่นำการเคลื่อนไหวและผลักดันการเคลื่อนไหวเป็นฐานตั้งแต่ต้นจนจบเลยนั้นเป็นคนนอกกระบวนการ และเป็นนอกระบบราชการแบบที่เรียกว่าไม่ต้องการแม้แต่จะใช้อำนาจนั้นเข้าไปอิงหรือเข้าไปสานุกับโครงสร้างอำนาจเก่าเพื่อที่จะสร้างสัมพันธภาพอันใหม่เหมือนกับที่เกิดขึ้นเมื่อหลัง 2475 หรือหลัง 2490

หรือหลังอะไรมาก็ตามทุกครั้งที่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในระดับหนึ่ง การโยงเข้ามาของกลุ่มใหม่ – กลุ่มเก่านั้น จะทำได้ระดับหนึ่ง แต่ขบวนการ 14 ตุลานั้น ตั้งแต่เริ่มต้นถึงจุดหนึ่ง มันพยายามที่จะไปบั่นทอน-จะโดยจงใจหรือไม่ก็ตาม-ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นถ้าผมจำไม่ผิด ผมว่าอาจารย์เสนห์จะให้คำอธิบายอันหนึ่งว่าทำไมการเริ่มต้น 14 ตุลาจึงรุนแรง แล้วลงท้ายที่รุนแรง คือระบบราชการทั้งหมดเลยตั้งแต่ในแง่ของข้าราชการพลเรือนก็ตี ระบบกฎหมาย ระบบทหาร ทั้งหมดนี้ไม่ต้องสงวนท่าทีหรือไม่ต้องสงวนกำลังหรือความเมตตาต่อกับคนกลุ่มนี้เลย เป็นกลุ่มนอกคอก เป็นกลุ่มที่ไม่มี-พูดง่าย ๆ คือ-ความข้องแวะ อาจจะมีโดยส่วนตัวสำหรับคนบางคน ลูกกับพ่อ เท่านั้นเอง ในแง่ของสถานภาพทางสังคมของกลุ่มชนแล้วมันเป็นการแบ่งซึ่งแตกคอกการเมืองไทยในรอบร้อยปีที่ผ่านมา เพราะฉะนั้นผลที่คนกลุ่มนี้ได้หรือขบวนการกลุ่มนี้ได้ก็คือความรุนแรงอย่างที่เรียกว่า โหดร้ายที่สุดในประวัติศาสตร์การเมืองไทย วิธีการนี้ในการอธิบายสอดคล้องกับโครงสร้างอำนาจของค่านิยมของวิธีการปฏิบัติ แล้ววิธีการอธิบายนี้ผมว่ามันมีพลัง ผมว่าอย่างน้อยที่สุด เมื่อเราคำนึ่งถึงการเปลี่ยนแปลงหรือความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองหลัง 14 ตุลาคมหลายครั้งซึ่งรุนแรง เริ่มต้นด้วยความรุนแรงอย่างไรก็ตามแต่ ถ้าทำโดยคนอยู่ในระบอบราชการนั้นนะ มันสามารถที่จะถอดสลักความรุนแรงคลี่คลาย ประนีประนอม แล้วก็ลงเอยด้วยการประนีประนอมกัน อันนี้ผมว่าให้วิธีการมอง ให้ข้อสรุปอะไรบางอย่างเกี่ยวกับสังคมไทยได้

สรุปสั้น ๆ :

ผมเสริมอาจารย์เสนห์ คือว่า เรื่องประกาศคำปฏิวัตินี้ พอมิคำประกาศคณะปฏิวัติขึ้นมาก็ต้องยกเลิกรัฐธรรมนูญ นี่ก็เป็นวิธีการของการใช้อำนาจของคณะปฏิวัติ และฝ่ายที่เป็นนักกฎหมายอาชีพก็ไม่มี

ทางทึกลึกลง เพราะว่ามันเป็นข้อกำหนดของเราที่เราจะต้องทำ และก็รวมทั้งกฎหมายต่าง ๆ ที่เป็นคำสั่งคณะปฏิวัติ ให้ถือว่าเป็นกฎหมาย เราไม่มีสิทธิ เราก็ต้องทำตาม และก็ในการศึกษาผมเห็นด้วยที่จะต้องศึกษาประกาศคณะปฏิวัติ เพราะมันชี้ให้เห็นอะไรหลายอย่างว่าโครงสร้างการใช้อำนาจเป็นอย่างไร

ฉลาดชาย :

ผมคิดว่าเมื่อพูดถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในทัศนะของอาจารย์เสน่ห์ก็ยังมีอีกประเด็นหนึ่ง ซึ่งอาจจะไปต่อเนื่องกับเรื่องของอนาคตไทยในหัวข้อที่สี่ แต่ว่าอันนี้เป็นข้อสังเกตส่วนตัว ผมคิดว่า จากที่ได้คุยกับอาจารย์เสน่ห์ แล้วก็ไม่ใช่เป็นการฟังในเวลาที่ท่านพูดในปาฐกถาหรืออะไรก็แล้วแต่ หรือไม่ได้พบในข้อเขียน ผมก็คิดว่าในระยะหลัง ๆ นั้นะครับ ถ้าเราจับเหตุการณ์บางเหตุการณ์ได้ว่า เมื่อมีระบอบรัฐสภาเกิดขึ้นแล้ว มีการเลือกตั้ง มีพรรคการเมืองเกิดขึ้น และบ่อยครั้งเหมือนกันที่มีการขู่เชิญจากทางฝ่ายทหารหรือผู้มีอำนาจจะทำการรัฐประหาร ก็มีปฏิกิริยาในหมู่นักวิชาการขึ้นมา เช่น เขียนลงในหนังสือพิมพ์ อะไรต่ออะไรบ้าง ในเชิงด้านการปฏิวัติหรือรัฐประหาร อาจารย์เสน่ห์กลับไม่แสดงออกในเชิงนั้น กลับมองดูว่า จะพูดในหมู่คนที่พอจะนั่งฟังกันได้ว่า ไปด้านทำไมปล่อยให้ทำ ๆ แล้วจะได้ฟังไป เช่นเดียวกันกับเรื่องของพรรคการเมืองเหมือนกัน อาจารย์เสน่ห์ในระยะหลังรู้สึกว่าจะ—ก็คงจะเป็นอย่างนั้นมานานแล้ว—เสื่อมศรัทธาต่อพรรคการเมือง จริงอยู่แม้ว่าในวันเลือกตั้งครั้งสุดท้าย แม้ว่าอาจารย์เสน่ห์กระตือรือร้นไปใช้สิทธิ แต่ประเด็นอยู่ตรงที่ว่าอาจารย์เสน่ห์ไม่ค่อยเห็นความสำคัญว่าสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยอย่างที่ว่า มันจะ work

ในระยะหลัง ๆ ผมคิดว่าอาจารย์เสน่ห์มองเห็นว่าพลังที่จะมีการที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคม

ในขั้นสุดท้ายน่าจะอยู่ที่ชนบท ซึ่งอันนี้มันก็ไปสอดคล้องกับความคิดกับการพัฒนาชนบทที่อาจารย์เสน่ห์เข้าไปมีส่วนอยู่บ้างในช่วงหนึ่ง แล้วก็การเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นในการสัมมนาหรือการจัดอภิปรายเชิงปฏิบัติการทางด้านการพัฒนาชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับหน่วยงานที่ไม่ใช่หน่วยงานของรัฐ เช่นพวก NGO อะไรต่าง ๆ พวกนี้ ความหวังของอาจารย์เสน่ห์ คืออยากจะเข้ามาทำงานคลุกคลีกับชนบท แต่ไม่ได้หมายความว่า จะออกไปทำงานในลักษณะนักพัฒนา แต่อยากจะเห็นการเกิดขึ้นของศูนย์ที่มันไม่ใช่ของราชการ เป็นการรวมตัวของนักวิชาการ แล้วก็คนในภาคเอกชนที่สนใจในเรื่องปัญหาการพัฒนาในชนบท จัดตั้งขึ้นมาเพื่อที่จะทั้งแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในระหว่างนักวิชาการด้วยกันเอง แล้วก็แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน และต้องการที่จะเรียนรู้ว่าชาวบ้านเขาต้องการอะไร และก็ศักยภาพของชาวบ้านนั้นมียังไง ซึ่งอาจารย์เสน่ห์ในระยะหลังค่อนข้างจะเชื่อมั่นในเรื่องของศักยภาพของคนในชนบทที่จะดูแลตัวเอง ที่จะตัดสินใจปัญหาของตัวเอง เพราะฉะนั้นถ้าหากไปมองในแง่แล้ว ผมคิดว่าถ้าไปสัมพันธ์กับที่อาจารย์เสน่ห์พูดถึงในตอนท้ายสุดที่แล้วว่า อาจารย์เสน่ห์มีขั้นตอนในการมองปัญหาสามระดับในการมองพัฒนาการทางสังคมเศรษฐกิจและการเมือง และขั้นสุดท้ายก็คือขั้นที่จะบรรลุสังคมที่อาจารย์เสน่ห์อยากเห็น ผมเชื่อว่าอาจารย์เสน่ห์หวังว่าพลังขั้นสุดท้ายของการจะเปลี่ยนแปลงสังคมขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจ และการเข้ามาบทบาทของมวลชนต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมทั้งหมด ดังนั้นถ้าจะมองตามหรือถ้าหากจะรับตามที่อาจารย์เสน่ห์เสนอว่าอาจารย์เสน่ห์มองอย่างนั้นจริง ๆ แล้ว ผมก็เห็นว่าที่อาจารย์อานันท์เสนอก็มีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์ที่อาจารย์เสน่ห์ชี้ว่า มีพลังจากภายนอกเข้ามาตั้งแต่สมัยเบาริ่ง และขณะเดียวกันขั้นตอนที่สองก็คือ การต่อสู้แย่งชิงอำนาจกันระหว่างชนชั้นนำหรือกลุ่มผู้นำต่าง ๆ

แล้วก็ในตอนสุดท้ายความคิดของอาจารย์เสน่ห์
ซึ่งมาสัมพันธ์กัน ความคิดในเรื่องการพัฒนา
ชนบท ผมคิดว่าอาจารย์เสน่ห์หวังว่าพลังที่แท้จริง
นั้น ที่ควรจะมีต่อไปก็คือ ประชาชนในชนบท

นิธิ :

ผมมีคำถามนิดหน่อยคือ ในบรรดาท่านที่หนึ่ง
ทั้งหมดที่ที่ผมเป็นคนท้ายสุดที่เข้ามานับถืออาจารย์
เสน่ห์ จามริก เพราะฉะนั้นก็อาจจะอ่านงานของท่าน
ไม่เข้าใจดีนักก็ได้ ที่นี้อาจจะถามว่า เมื่อเวลาพูดถึง
การเปลี่ยนแปลงสังคมไทยแล้วผมคิดว่าอาจารย์
เสน่ห์ให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง
เมืองสูงมาก คำตอบอันหนึ่งก็คือว่า ท่านเป็นนักรัฐ
ศาสตร์นี้ แต่ขณะเดียวกันก็อยากจะเตือนว่าท่าน
ก็พยายามย้ำอยู่เสมอว่าท่านไม่ได้เป็นนักอะไร คือ
ท่านไม่ต้องการที่จะเห็นเรื่องของการเน้นมากจนเกิน
ไปในแขนงวิชาแขนงหนึ่ง ปัญหาผมคือมีว่า เพื่อจะ
เข้าใจความเปลี่ยนแปลงสังคมไทย มันเพียงพอหรือ
ไม่ในการที่จะจะเฟื่องประเดี๋ยวไปที่การเมืองอย่างมาก ๆ
เช่นนั้น ผมไม่ทราบว่าจะพูดในเรื่องนี้ได้หรือไม่ในแง่
เชิงวิพากษ์อาจารย์เสน่ห์ด้วย

อานันท์ :

เท่าที่ผมอ่านดู ผมก็เห็นว่าอาจารย์เสน่ห์
ให้ความสำคัญต่อเรื่องทางการเมือง แต่ผมคิดว่าใน
ช่วงนี้การให้ความสำคัญต่อเรื่องทางการเมืองมีความ
สำคัญในเรื่องของการพัฒนามาก เพราะว่าในปัจจุบัน
นี้ แนวคิดในเรื่องการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนามัน
มีกระแสที่สำคัญอยู่สองด้าน ถ้าเป็นกระแสทางฝ่าย
ราชการ จะให้ความสำคัญว่าเรื่องของพัฒนาเป็น
เรื่องของเทคนิควิธีการ ดังนั้นจึงเป็นปัญหาที่ว่าต้อง
เชี่ยวชาญทางใดทางหนึ่ง ต้องเสนอเทคนิค เสนอรูป
แบบ เสนอ model ของการพัฒนา เป็นแนวทางราชการ
และอีกแนวหนึ่ง ซึ่งเป็นแนวของในวงการพัฒนา
เอกชน ก็จะเสนอรูปแบบว่า การพัฒนาการเปลี่ยน
แปลงนั้น มันอยู่ที่ชาวบ้าน ดังนั้นต้องเข้าไปสู่ชาว
บ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน อะไรต่าง ๆ เข้าไปดูชนบท
เป็นเรื่องที่ว่าเขารู้กันเอง เขาทำได้เองในหมู่บ้าน
แต่ผมคิดว่าอาจารย์เสน่ห์มองถึงความแตกต่างสอง
อันนี้ แต่ไม่ได้มองสองอันนี้เป็นเรื่องขาคับคัม แต่
อาจารย์เสน่ห์มองเห็นว่าปัญหาเรื่องการพัฒนาไม่ใช่
ปัญหาของเทคนิควิธีการ ขณะเดียวกันไม่ใช่ปัญหาของ
การที่ว่าใครรู้หรือใครไม่รู้ หรือใครเป็นตัวเปลี่ยนแปลง
แต่ปัญหานั้นเป็นปัญหาความสัมพันธ์ทาง
อำนาจ ซึ่งในส่วนที่อาจารย์เสน่ห์คิดนั้นเป็นเรื่องทางการเมือง
แต่ที่จริงความสำคัญหรืออำนาจในความหมาย
ที่อาจารย์เสน่ห์คิด หรือที่แสดงออกมาในหนังสือนี้
หมายถึงอำนาจซึ่งเกี่ยวข้องกับทั้งการเมืองเศรษฐกิจ
สังคม แต่จริง ๆ แล้วก็คือกลุ่มคนที่กุมอำนาจ ซึ่ง
ผมบอกแล้วว่าถึงแม้ว่าอาจารย์เสน่ห์จะพยายามปรับมา
ในแง่ที่พูดว่าเป็น power elite อะไรต่าง ๆ แต่ก็ไม่ได้
หลีกเลี่ยงในแง่ที่ว่าก็คือความสัมพันธ์ในเชิงชนชั้น
อยู่นั่นเองในขั้นสุดท้าย ดังนั้นผมคิดว่าจุดตรงนี้สอดคล้อง
คลึงกับสภาวะการณ์ตรงนี้ที่ว่า ถ้าหากว่าเรารู้ว่า
ปัญหาการพัฒนาหรือการที่จะพัฒนาต่อไปนี้เป็นปัญหา
เรื่องเทคนิค หรือเป็นปัญหาเรื่องของชาวบ้านอย่าง
เดียวแล้วละก็ เราไม่อาจจะแก้ปัญหาการพัฒนานั้น

ได้ เพราะปัญหาที่เราที่อยู่ตอนนี้ก็คือ ปัญหาการต่อสู้ทางการเมืองในการที่จะดูว่าใครจะมีอำนาจการตัดสินใจ อาจารย์เสนอให้ได้พูดถึงเรื่องของอำนาจการตัดสินใจว่ามีความสำคัญในการที่จะรู้ว่า การพัฒนาไปทางไหน ดังนั้นการต่อสู้เรื่องการพัฒนาปัจจุบันนี้ไม่ใช่เรื่องของปัญหาที่ว่านั้นไปแล้ว แต่เป็นเรื่องของการที่จะต้องมี การต่อสู้ทางการเมือง

ดังนั้นการที่ให้ความสำคัญต่อประเด็นทางการเมือง ผมคิดว่าเล็ก ๆ แล้วอาจจะจะเป็นความคิดของอาจารย์เสนอที่ว่าต้องการให้คนมองดูว่า ถ้าเผื่อเราจะต่อสู้หรือเปลี่ยนแปลงตอนนี้ประเด็นที่สำคัญจะต้องเป็นการต่อสู้ทางการเมือง ไม่ใช่ปัญหาวัฒนธรรม ไม่ใช่ปัญหาเทคนิค แต่เป็นปัญหาทางการเมือง คนด้อยพัฒนาหรือไม่ด้อยพัฒนา มันไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น แต่เกี่ยวข้องกับคนนั้นไม่มีอำนาจการตัดสินใจ เขาไม่มีอำนาจทางการเมือง เพราะฉะนั้นในจุดนี้อาจารย์เสนอ พยายามผลักดันเรื่องที่ว่านี้ออกมา อันนี้เป็นความคิดเห็นของผมที่ว่าทำไมอาจารย์เสนอ จึงให้ความสำคัญต่อประเด็นทางการเมืองอย่างนี้ แล้วประเด็นทางการเมืองในความคิดอาจารย์เสนอที่ไม่ได้แยกไปจากประเด็นทางเศรษฐกิจมันเป็น class

concept อาจารย์เสนอให้มาใช้คำอย่างอื่นทำให้มันปน ถ้าเผื่อคุณเิน ๆ แล้วก็อาจจะเหมือนว่าไม่เป็น อย่างนั้น แต่ในความคิดของอาจารย์เสนอผมคิดเล็ก ๆ แล้วอาจารย์เสนอมองดู concept นั้นเป็นลักษณะ totality คือ อำนาจทางการเมืองเป็น totality เพราะอาจารย์เสนอที่จะพูดอยู่ตลอดเวลาว่าเราไม่อาจที่จะแยกอะไรต่าง ๆ มาดูเป็นเรื่อง ๆ แยก ๆ กันได้ แต่มันมีความสัมพันธ์กันทั้งหมด เป็นแบบรวม ๆ ของปัญหาก็คือเรื่องของชนชั้น แต่ว่าอาจารย์เสนอที่พูดถึงการเมืองเป็นที่รวม แทนที่จะพูดถึงชนชั้นเป็นที่รวม

นกรินทร์ :

อาจจะคงเป็นเพราะยังงั้นจะครับว่า ต้องสนใจการเมืองเพราะการเมืองเป็นตัวกำหนดการจ่ายแจกทรัพยากรในสังคมเราอยู่แล้วใช่ไหมครับ ว่าใครจะได้อะไร เท่าไร อย่างไร อาจารย์เสนอที่ทุ่มเทในงานศึกษานั้น พยายามจะตอบคำถามว่า การที่จะมีกติกากำหนดการจ่ายแจกอะไรต่าง ๆ ในสังคมนั้นก็ต้องมาจากชนชั้นนำก่อนเป็นที่ตั้ง คืออาจารย์เสนอที่ก็จะสรุปว่าปัญหาจริง ๆ นั้นก็คือว่า ในหมู่ชนชั้นนำนั้นไม่สามารถที่จะสร้างกติกา สร้างระเบียบภายในหมู่ชนชั้นนำด้วยตนเองได้ ทุกอย่างนั้นก็เป็นเรื่องของการใช้พลังอำนาจ ผมคิดว่าถ้าเราพิจารณา ลงไปละเอียดแล้ว คำว่า “สังคมราชการ” ซึ่งต่อมาจะเปลี่ยนเป็น “สังคมนายทุน” นี้ อาจารย์เสนอ พยายามจะชี้ด้วยซ้ำไปว่า คนที่มีพลังอย่างเด็ดขาดจริง ๆ คือ พลังของทหาร ท่านกล่าวได้ชัดเจนที่สุด แล้วการประนีประนอมกับพลังฝ่ายทหารเป็นเรื่องปัจจัยสำคัญอย่างมากที่สุดเลยของสังคมไทยสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการประนีประนอมเรื่องอาจารย์ปริดี ก็ดี เรื่องคณะราษฎรก็ดีนั้น ถ้ามองกันอย่างภาวะวิสัยแล้ว อาจารย์ปริดีก็ดี คณะราษฎรก็ดี ไม่ได้มีอำนาจอย่างแท้จริงในสังคมการเมืองไทยสมัยใหม่ เป็นเรื่องของพลังทางทหารทั้งสิ้น

ที่นี้ผมมีข้อสงสัยว่าทำไม การมีกติกาของชนชั้นนำนั้น จึงเป็นเรื่องจำเป็นหรือเป็นเงื่อนไขอันดับแรกของการพัฒนาทางการเมือง เหมือนกับว่า (ถ้าผมเข้าใจอาจารย์เสนห์ไม่ผิดนั้น) ถ้าชนชั้นนำไม่มีกติกาก็ไม่มีการพัฒนาทางการเมือง มันก็จะมีปัญหาความลักลั่นมีความขัดแย้งกันอย่างนี้ตลอดไป เป็นวิกฤตการณ์ทั้งในแง่ของความชอบธรรม ของระบบ เป็นวิกฤตการณ์ในแง่ของประสิทธิภาพด้วยที่ไม่สามารถจะจัดการให้มีความเท่าเทียมกัน หรือไม่มีการกระจายทรัพยากร ไม่มีการเปิดให้มวลชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ผมค่อนข้างจะคิดว่าเกณฑ์ที่อาจารย์เสนห์ให้พิจารณาว่าอะไรเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ชนชั้นนำสร้างกติกาค้นมาได้ นั่นค่อนข้างจะเป็นเรื่องของขันติธรรม เรื่องของความอดทน ซึ่งกันและกัน ความไว้วางซึ่งกันและกันภายในหมู่ชนชั้นนำ เป็นเรื่องคล้ายๆ เป็นศีลธรรม เป็นปรัชญา หรือเป็นจิตใจ เป็นอะไรสักอย่างหนึ่งในหมู่ชนชั้นนำว่า ถ้าชนชั้นนำเองนั้นไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ไม่มีขันติธรรมซึ่งกันและกัน เขาก็พร้อมที่จะล้มกระดานกันเองกันได้โดยง่าย มันก็ไม่มีทางที่จะก้าวไปสู่ขั้นตอนที่อาจารย์รณรงค์พูดถึงคือขั้นตอนที่จะเปิดให้คนเข้ามามีส่วนร่วมเลยนะครับ

สุรรัตน์ :

พอดีสนใจในเรื่องเกี่ยวข้องกับ การเปลี่ยนแปลงสังคมในทศวรรษที่อาจารย์เสนห์มองต่อแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจไทย ก็มีความคิดเห็นตั้งแต่แรกเลยนะว่า วิธีการศึกษาในการมองปัญหาในทุก ๆ ด้านของอาจารย์เสนห์ จะไม่ยึดติดในแนวคิดอันใดอันหนึ่ง เพื่อพยายามที่จะอธิบายไปโดยตรง แต่ว่าท่านสามารถที่จะมองเห็นถึงแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ในการอธิบายปัญหา แล้วหยิบเอามาใช้ได้ อย่างเช่นแนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจไทย ท่านก็มองวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์แบบ Neo-classic หรือว่าเป็นแนวคิด เป็นกระแสของ

แนวการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจในปัจจุบันก็ตามที่จะเน้นความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ แล้วก็เน้นถึงเทคนิควิธีการต่าง ๆ ที่จะไปสู่การจำเริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจนั้น ๆ ในขณะเดียวกันท่านก็มองเห็นว่าเป็นแนวทางที่ไม่ถูกต้อง แนวทางที่ถูกต้องก็คือแนวทางที่จะทำอย่างไรที่จะทำให้ทรัพยากรของประเทศเราถูกนำไปใช้อย่างเหมาะสม และสามารถที่จะกระจายการแบ่งปันผลิตผลหรือการแบ่งปันทรัพยากรนั้นลงสู่ประชาชนให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เป้าหมายที่สำคัญคืออยู่ที่ประชาชนและสังคม

แต่ขณะเดียวกันท่านไม่ได้พูดในเชิงที่ว่าแนวคิดในการที่จะพัฒนาเศรษฐกิจแบบ จำเริญทางเศรษฐกิจเป็นแนวทางที่ผิด คือหมายความว่า เราก็ต้องคิดถึงเรื่องการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ คิดถึงการส่งออก คิดถึงการที่จะทำให้กระแสการเงินของเรา มีระดับที่ดีที่คล่องตัวหรืออะไรต่ออะไร หรือว่าเทคนิควิธีการต่าง ๆ ในการพัฒนานั้นควรจะเป็นอย่างไร แต่ในขณะเดียวกัน ก็ควรจะเน้นในการที่จะทำอย่างไรที่จะกระจายทรัพยากรเหล่านั้นลงสู่ประชาชนวงการต่าง ๆ ได้ คือหมายความว่าสามารถที่จะมองว่ามันไม่ได้แยกออกมาอย่างขาวดำ อย่างทศนะที่ว่า อันหนึ่งผิดอันหนึ่งต้องถูก หรืออะไรอย่างนี้ ควรจะเน้นไปในด้านใดด้านหนึ่ง ซึ่งตรงนี้คิดว่าเป็นประเด็นของนักวิชาการราชการมาก คือว่าพยายามที่จะพูดออกมา เช่น แผน 3 แผน 4 ควรจะเน้นเรื่องการจำเริญทางเศรษฐกิจ แล้วก็แผน 5 จะมานั้นเรื่องการกระจายรายได้ พยายามเน้นเรื่องความเป็นธรรม โดยเฉพาะภาคชนบท คิดว่าเป็นทศนะของการมองปัญหาพัฒนาการเศรษฐกิจที่ค่อนข้างแย่ ที่แยกไปโดยชัด ๆ ดูได้จากแผนพัฒนานี้เป็นต้น แต่ทศนะของท่านไม่เป็นเช่นนั้น คิดว่านี่เป็นสิ่งที่สำคัญในการมองปัญหาเศรษฐกิจไทยเหมือนกัน

บทเทศ :

ผมจะพูดรวม ๆ นะครับ คำถามมีว่า ถ้าเมือง การเมืองในแบบที่อาจารย์เสนอ ผมจะวิเคราะห์ ปัญหาสังคมไทย การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยได้ ไหม ผมคิดว่าถ้าตอบในวิธีคิดและวิธีการศึกษาของ อาจารย์เสนอ ผมว่าได้คำตอบว่ามันก็มองได้ แต่ว่า นักรัฐศาสตร์ทั่วไปจะไม่เข้าใจตรงกัน คือผมเข้าใจ ว่าอาจารย์เสนอให้ให้ความหมายของการเมืองไทยต่าง จากนักรัฐศาสตร์อื่น ๆ ตรงนี้แหละที่ผมว่ามันลำบาก

นิธิ :

ผมขอแทรกนิดเดียว ผมว่านัยยะของคำถามมี ว่า การที่เราเน้น การที่อาจารย์เสนอเน้นการเมือง นั้น เนื่องจากเหตุผลที่อาจารย์เสนอให้ใช้ model สังคม ราชูปถัมภ์ สังคมราชการ ในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงหรือไม่ เข้าใจไหมครับ ไม่ใช่ว่าเป็นเพราะว่า อาจารย์เสนอ เลือกอะไรทำนองนั้น แต่เพราะ เหตุผลของการที่อาจารย์ใช้อันนี้ทำให้อาจารย์หลีกเลี่ยง ไม่พ้นในการที่จะเน้นกลุ่มชนชั้นนำ การแบ่งสรร อำนาจหรือสัมพันธ์ภาพทางอำนาจของกลุ่มชนชั้น นำ ตัว model ที่ใช้เป็นตัวบังคับหรือมันเกิดจากการ เลือก

บทเทศ :

ถ้ามองในแง่ที่ผมว่า รูปแบบสังคมราชูปถัมภ์ และรายละเอียดที่อยู่ในนั้น โครงสร้างอำนาจ ลักษณะ ชนชั้นต่าง ๆ มันค่อนข้างจะกำหนด ผมเชื่อว่าถึง จุดนี้ วิธีมองก็สอดคล้องกับรูปแบบอันนี้ แต่ผม ว่าประเด็นปัญหาสำหรับอาจารย์เสนอในการเมือง การเมืองไทย ก็มีทั้งการตั้งคำถามไปด้วยในตัวเอง ในขณะที่มองทั้งในรูปแบบสังคมราชูปถัมภ์ ผมก็พบว่าในบางครั้งก็มีความพยายามเหมือนกันที่จะขยาย หรือที่จะเพิ่มความลึกซึ้งหรือความเป็นจริงของรูปแบบนั้นขึ้นมา ซึ่งผมว่าอาจารย์เสนอทำได้ เพราะว่า

ไม่ได้เริ่มต้นด้วยรูปแบบที่ตายตัว คือไม่เป็นกรอบ ทฤษฎีอะไรเลย เพราะฉะนั้นผมว่ายังจะขยับขยายได้ เยอะ

ที่นี้ปัญหาและประเด็นที่ผมคิดว่าน่าสนใจ คือว่าพอเริ่มจากการมองสังคมราชูปถัมภ์อันนี้ สิ่ง หนึ่งซึ่งเมื่อก็อาจารย์อานันท์พูดขึ้นมาบ้าง ก็ว่า การมองมีลักษณะเหมือนกับใช้ทัศนคติทางชนชั้นใช้ ไหมครับ ผมว่าอาจารย์เสนอให้คำอธิบายลักษณะชน ชั้นและกลุ่มผู้นำโดยบอกว่าตามความเข้าใจของ อาจารย์เสนอ ผู้นำไทยอธิบายด้วยทัศนคติชนชั้นไม่ ได้ เพราะว่าทัศนคติชนชั้น มันต้องไปมองจากการ ที่กลุ่มหนึ่งมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินอย่างไร แต่ไว้ใน ผู้นำไทย โดยทั่วไปแล้วและที่สำคัญคือว่า กรรมสิทธิ์ ทรัพย์สิน มันมาทีหลัง มาพร้อมกับอำนาจและตำแหน่งในระบอบราชการ เพราะฉะนั้นอาจารย์เสนอจึง ให้ความสำคัญกับการเป็นกลุ่มอำนาจ มากกว่าชนชั้น ปกครอง เพราะฉะนั้นเวลาพูดถึงกลุ่มผู้นำชนชั้นนำ ต่าง ๆ จะต่างจากชนชั้นในความหมายทางสังคมวิทยา ทั่ว ๆ ไป ซึ่งอันนี้อาจารย์เสนอบอกว่า แนวคิด อย่างนี้ จึงจะมองเห็นความต่อเนื่องของระบบสังคม ไทยก่อนและหลัง การเปลี่ยนแปลง 2475 อันนี้เป็น ประเด็นหนึ่ง

ที่นี้พอมาถึงประเด็นที่สอง ที่อาจารย์นครินทร์ พูดถึงสัมพันธ์ภาพทางอำนาจอันเป็นประเด็นสำคัญ ในการเมืองในทัศนะของอาจารย์เสนอแล้ว ผม คิดว่าคงจะต้องเพิ่มอีกนิดหนึ่ง เพราะผมรู้สึก ว่า อาจารย์เสนอที่เพิ่มอะไรบางอย่างเข้าไปเหมือนกันเวลา พูดถึงอำนาจ ว่าไปแล้ว ผมเข้าใจว่าอาจารย์เสนอ พบว่ามันมีความเป็นจริงอันหนึ่งเกิดขึ้นมาคือว่า อำนาจนี้ถึงมันจะมากอย่างไรก็ตาม มันไม่มีวันที่จะ สมบูรณ์ ผมว่าทำนรับความมีลักษณะสัมพันธ์ของ อำนาจ แม้กระทั่งในกลุ่มที่เรียกว่ามีอำนาจมาก ไม่ ว่าจะเป็นระบบทหาร เผด็จการอย่างไรก็ตาม เพราะ ฉะนั้นถึงจุดหนึ่ง ผมว่าอาจารย์เสนอจะให้การอธิบาย เพิ่มเติมว่า ขอบ้างคำพูด ก็คือว่า “พลังความสามารถ

ของกลุ่มอำนาจในการแสวงและเปลี่ยนแปลงตลอดจนการรักษาอำนาจทางการเมืองนั้น เป็นเพียงซีกเดียวของปัญหาผู้นำทางการเมืองไทยในปัจจุบัน* และสภาพอันนี้ผมว่าเพิ่มมากขึ้นและเห็นมากขึ้นหลัง 2500 มาแล้ว ในสภาพที่ว่าผู้นำไม่สามารถที่จะรักษาอำนาจ ไม่ว่าจะได้อำนาจด้วยอำนาจเด็ดขาด อย่างไรก็ตาม แต่ว่าปัญหามันจะมาอยู่ที่ว่าการแจกแจงอำนาจทั้งในและนอกระบบราชการ จะทำให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญของกลุ่มผู้นำอื่น ๆ มากขึ้น เช่น กลุ่มผู้นำท้องถิ่น กลุ่มผู้นำที่เป็นชนชั้นนายทุน กรรมกร ชาวนา ปัญญาชน นักศึกษาต่าง ๆ ก็จะมาเข้ามาแย่งอำนาจกัน เพราะฉะนั้น ในประเด็นเรื่องอำนาจทางการเมืองนี้ พอถึงจุด ๆ นี้แล้วผมคิดว่า ความสำคัญของมันในทัศนะของอาจารย์เสน่ห์จึงอยู่ที่ว่าอำนาจทางการเมืองโดยแท้จริงแล้วไม่ได้จำกัดอยู่แต่ในมือของกลุ่มอำนาจเดียวโดยเด็ดขาด เช่น ถ้าหากในสมัยเผด็จการ นักวิชาการหรือนักอะไรต่าง ๆ จะวิจารณ์ว่าทหารเป็นคนสร้างระบอบเผด็จการ ผมว่าอาจารย์เสน่ห์ก็จะตอบว่า ขณะเดียวกันก็จะมีพลเรือนอยู่จำนวนมากเข้าไปช่วยเสริมสร้าง ไม่ว่าจะในแง่ของด้านกฎหมาย ทางด้านการศึกษา ทางด้านการพัฒนาทุกอย่างเลย นักวิชาการ และข้าราชการพลเรือนได้ดิบได้ดีกันในระบบปฏิวัติทั้งนั้น อันนี้ก็เป็นการเป็นจริง ดูตัวเลขของบรรดาคณะรัฐมนตรีในสมัยที่จอมพลถนอม ปฏิวัติตนเองปี 2514 เป็นต้นมา โควต้าอัตราส่วนของ ครม.ซึ่งมาจากฝ่ายพลเรือนมากกว่าฝ่ายทหาร และหลังจากนั้นมาเรื่อย ๆ ทั้ง ๆ ที่อยู่ในระบอบที่เป็นเผด็จการทหาร เพราะฉะนั้นอันนี้ผมว่าก็เป็นการขยายรูปแบบของสังคมนาราชาอุปถัมภ์อีกแบบหนึ่ง

อีกประเด็นหนึ่งผมเห็นด้วยกับที่อาจารย์

นครินทร์บอกว่า ถ้าอย่างนั้นเวลาพูดถึงการเปลี่ยนแปลงอาจารย์เสน่ห์นั้นอะไรใหม่หรรษา โอเค นี่เป็นชนชั้นนำ หรือชนชั้นนำจะนึกคิดได้อย่างไร การให้มิตินี้มีความสำคัญทางด้านจิตใจ ทางด้านจริยธรรมนั้นมันเป็นคำตอบอีกอันหนึ่ง ซึ่งในผลงานในด้านศาสนาเกิดความเหลื่อมล้ำต่ำสูงอย่างมาก อันนี้อันนะ “ข้อเรียกร้องทางจิตใจจะเป็นสิ่งสังวรณที่สำคัญสำหรับ อภิสัทธา และผู้มั่งมีทั้งหลาย ที่จะต้องริเริ่มการต่าง ๆ ขึ้น ตามแนวทางของเหตุผล และความก้าวหน้า ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะไปหยุดยั้งความไม่เสมอภาคที่เกิดขึ้น เพื่อหยุดยั้งความไม่เสมอภาคให้เกิดขึ้นโดยสันติวิธี”* ก็คือทำนองว่าการเปลี่ยนแปลงที่จะสันติมันต้องเริ่มต้นจากผู้นำ ซึ่งมีจริยธรรม มองเห็น และมีการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจ อันนี้ก็อีกมิติหนึ่งของชนชั้นนำ อำนาจและการเปลี่ยนแปลงในทัศนะของอาจารย์เสน่ห์

นิธิ :

ผมขอวิพากษ์อาจารย์เสน่ห์ในเรื่องนี้ตรง ๆ ดีกว่า อันนี้ก็ต้องเริ่มต้นด้วยการออกตัวก่อนว่าผมอาจจะอ่านอาจารย์เสน่ห์ ไม่เข้าใจจริงก็ได้ ผมคิดว่ามันเริ่มต้นที่อาจารย์เสน่ห์พูดถึงเมื่อกี้ คือผมไม่ค่อยเห็นด้วยว่าอาจารย์เสน่ห์ใช้ความคิดในเรื่องเกี่ยวกับชนชั้นในการวิเคราะห์สังคมไทย ผมรู้สึกท่านจะพูดชัดเจนด้วยซ้ำไปว่ามันไม่สามารถประยุกต์ใช้ได้กับการเข้าใจสังคมไทย ท่านบอกว่าท่านเห็นว่า การจะเข้าใจความเปลี่ยนแปลงสังคมไทยนั้น ควรจะมองจากกลุ่มสถานภาพมากกว่าเรื่องของชนชั้น และท่านรู้สึกจะอ้างงานของเคทท์สกีที่บอกว่า เฉพาะในกรณีที่มีมันเกิดความเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจ

*ดูเสน่ห์ จามริก *ปัญหาผู้นำทางการเมืองไทย* (เอกสารวิชาการ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2522) หน้า 9.

*ดูเสน่ห์ จามริก “ข้อคิดบางประการว่าด้วยการปกป้องและส่งเสริมสิทธิมนุษยชน” *วารสารกฎหมายจุฬาลงกรณ์* ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 (2524).

อย่างรุนแรงและรวดเร็วเท่านั้นที่สถานภาพทางชนชั้นจะสามารถประยุกต์ใช้ได้ดีในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ ทั้งหมด เหล่านี้ผมว่าก็ฟังดีอยู่หรือ

แต่ว่าที่ผมสงสัยคือว่าทั้งหมดนี้มันเกิดขึ้นจากการที่อาจารย์เสน่ห์ จะพยายามอธิบายความเปลี่ยนแปลงสังคมไทยจากกรอบโครงของสังคมนิยมหรือเปล่า เพราะจากกรอบโครงสังคมนิยมนั้นไม่สามารถจะใช้เรื่องชนชั้นมาวิเคราะห์ได้ต่างหาก ต้องใช้กลุ่มสถานภาพวิเคราะห์ต่างหากเดา ทีนี้ก็เลยทำให้เกิดความสงสัย แต่ว่าในฐานะที่เป็นนักเรียนประวัติศาสตร์นี้ ผมว่าสิ่งที่อาจารย์เสน่ห์เขียนมาก็น่าสนใจอย่างยิ่ง และก็นักเรียนประวัติศาสตร์อย่างผม บางทีอ่านรู้เรื่องบ้างไม่รู้เรื่องบ้าง จะทำให้เกิดปัญหาว่าผมคิดว่าจะอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยซึ่งบีบบังคับโดยตัวของมันเอง ในการที่จะพิจารณาด้วยกรอบโครงของสังคมนิยมด้วยการวิเคราะห์จากกลุ่มสถานภาพ ให้เราเพิ่งเล็งความเปลี่ยนแปลงไปอยู่ที่ชนชั้นนำหมด ผมสงสัยว่ามันมีความเปลี่ยนแปลงในชนบทที่มีการเปลี่ยนแปลงอะไรหลายอย่างที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองของเราในระยะร้อยปีที่ผ่านมา ซึ่งกรอบโครงอันนี้ไม่สามารถจะครอบคลุมได้ เพราะต้องกันวางไว้ข้างนอกว่า ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญนั้นอยู่ที่ตรงนี้ต่างหาก และข้างนอกนั้นเกือบจะพูดได้ว่า ไม่มีอะไรเกิดขึ้นเลย

ในฐานะที่เป็นนักเรียนประวัติศาสตร์ผมเห็นด้วยกับ totality แต่เฉพาะในความหมายว่า รวมเอา คำว่าการเมือง รวมเอาเศรษฐกิจ รวมสังคมทุกอย่างด้วยกันหมด แต่ผมคิดว่ามันไม่เป็น totality ในแง่ของสังคม คือมีคนอีกจำนวนมากที่ไม่มีบทบาทในการอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงนั้นเลย ผมว่าปัญหาข้อนี้ จะมีปัญหามากขึ้นในตอนบ่ายวันนี้ละมัง เมื่อเราพูดถึงอนาคตของสังคมไทย ถ้าเราวิเคราะห์สังคมไทยว่าเปลี่ยนแปลงมาอย่างนี้ ผมว่าทางจะแหกออกไป มันจะยุ่งยากมาก ผมคิดว่าถึงตอน

บ่าย ผมคงจะพูดอีกนะว่าทิศทางของความเปลี่ยนแปลงที่น่าจะเป็นในทัศนะของอาจารย์เสน่ห์นั้น บางทีผมว่ามันคล้ายเป็นวงกลมที่แหกออกไปไม่ได้ด้วย ผมไม่ทราบว่ามันผิดหรือเปล่า ถ้าเผื่อผมผิดยังไงอยากจะถูกสับเสียดอนนี้เลยนะครับ

อานันท์ :

เมื่อคืนผมบอกว่าอาจารย์เสน่ห์ที่ใช้ใน concept เหมือนกับเป็น class หมายความว่าเฉพาะตัว concept ที่เป็น totality ไม่ได้หมายถึงทางสังคมทั้งหมด หมายถึงว่าความหมายของการเมืองของอาจารย์เสน่ห์ เหมือนกับความหมายของคำว่า class แต่ว่าเวลาที่อาจารย์เสน่ห์เอามาใช้ในการอธิบายในช่วงต้น ช่วงก่อน 14 ตุลา จะใช้ว่ามันเป็นสถานภาพ แต่ผมคิดว่าพอตอนหลังจากนั้นมาอาจารย์เสน่ห์เริ่มจะมองเห็นว่า สถานการณ์ทางชนชั้นสามารถนำมาอธิบายได้ดีขึ้นหลังจากจุดนั้น เพราะว่ากลุ่มชนที่แตกต่างออกไป ตอนแรกเป็นเพียงแต่กลุ่มราชการ เศรษฐกิจ อะไรต่าง ๆ ขึ้นมา กลุ่มชนชั้นกลางนี่แหละ แต่พอต่อ ๆ มากลุ่มชนชั้นกลางขยายตัวมากยิ่งขึ้น เข้ามามีบทบาทใกล้เคียงหรือทัดเทียมมากยิ่งขึ้น ทำให้อาจารย์เสน่ห์คิดว่าเรื่องชนชั้นมีความสำคัญ ถึงแม้ผมจะเห็นด้วยกับอาจารย์เสน่ห์ในแง่ที่ว่า การมองจากปัญหาทางการเมืองมันมีความสำคัญในการอธิบาย แต่การที่จำกัดปัญหาทางการเมืองอยู่เฉพาะแต่ในกลุ่มชนชั้นนำนี้ อันนั้นเป็นปัญหา ตรงจุดนี้ผมเห็นด้วยกับอาจารย์นิธิ เพราะว่าไม่สามารถมองไปสู่ชนบท

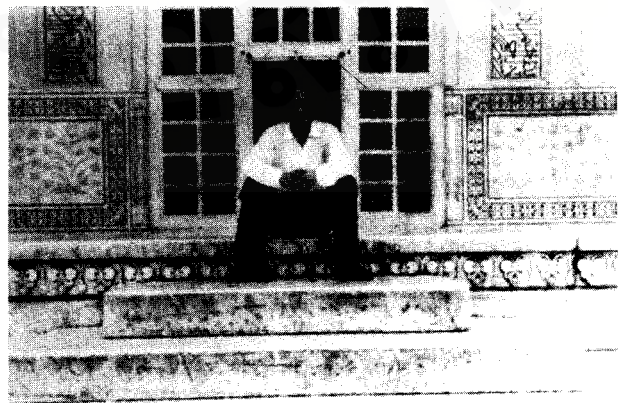
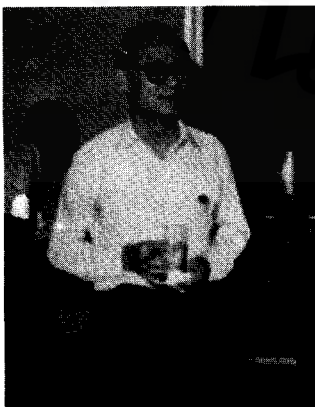
แต่ปัญหาของอาจารย์เสน่ห์ตรงนี้เป็นปัญหาที่วิธิตั้งแต่แรก ถึงแม้ว่าผมจะเห็นด้วยกับอาจารย์เสน่ห์ ในแง่วิธิตั้งที่ว่า มาดูในส่วนที่เป็นจุดย่อยมากยิ่งขึ้น รายละเอียดของความสัมพันธ์กลุ่มอำนาจต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น ทำให้เห็นรายละเอียดซับซ้อนของปัญหาความเปลี่ยนแปลง แต่ประเด็นตรงนี้

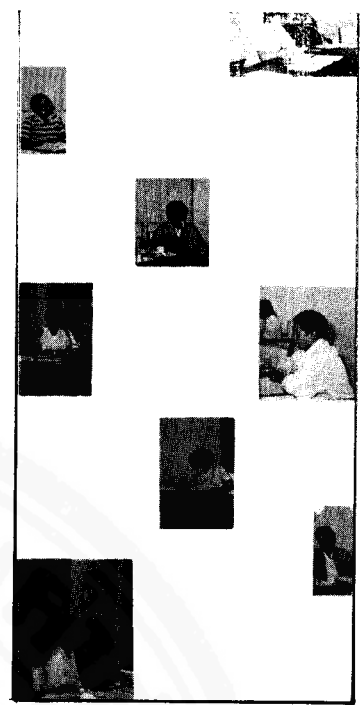
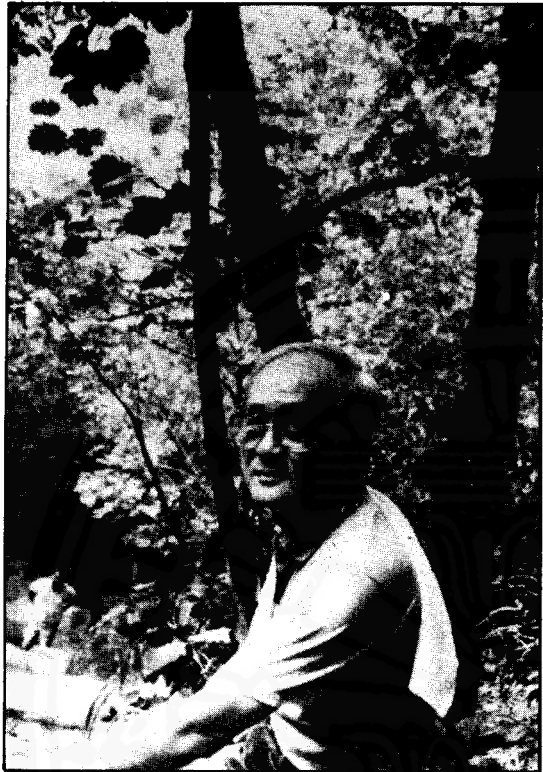
มันก็เป็นปัญหาในวิธีคิดที่ว่า ในขณะที่เราหลีกเลี่ยงไม่พูดถึงภาพรวมใหญ่ แล้วมาเน้นจุดเล็กอย่างเดียว ทำให้ไม่สามารถโยงภาพใหญ่ในแง่ที่ว่า การศึกษาที่จะสามารถเห็นภาพรวมของสังคมทั้งหมด จำเป็นที่จะต้องมีการใหญ่อยู่ด้วย หมายความว่าภาพของกระบวนการทั้งหมด แต่ถ้าเมื่อเรามองดูว่ากระบวนการทั้งหมดเป็นเรื่องของระบบราชการ มันจะทำให้เป็นปัญหา เพราะว่ากระบวนการทั้งหมด ที่จริงในภาษามาร์กซิสต์ เป็นวิธีการผลิตทั้งหมด แต่อาจารย์เสนอ เนื่องจากว่าหลบเลี่ยง ไม่พูดถึงวิธีการผลิต แล้วมาจุดตรงจุดย่อยของการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคแต่ละสมัย ทำให้ไม่เห็นภาพรวมทั้งหมด ดังนั้นตรงจุดนี้ทำให้อาจารย์เสนอ บอกว่า ชนชั้นนำของเราไม่มีเจตจำนงทางการเมืองอย่างแน่วแน่ที่จะเปลี่ยนแปลงอะไรอย่างค่อเนื่อง ดูแต่ปัญหาเฉพาะหน้า ที่จริงปัจจุบันจะพบว่า พวกกลุ่มชั้นนำมีแนวทางการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์อย่างต่อเนื่อง และก็เป็ระยะยาวด้วย โดยเฉพาะได้อิทธิพลจาก World Bank เข้ามา อาจารย์เสนอเห็นภาพว่า มีความพยายามผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบทุนนิยม ขยายตัวไปในชนบทอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น และก็เป็นวิธีการเดียวที่จะสามารถขยายอำนาจของตัวเองได้ ดังนั้นในตรงจุดนี้มันจึงแตกต่างจากที่อาจารย์เสนอพูดว่า ชนชั้นนำมองดูเฉพาะปัญหาเฉพาะหน้า แล้วก็ขัดแย้งกัน แล้วก็ไม่มีความเด็ดเดี่ยวทางการเมือง ที่จริง มันมีความเด็ดเดี่ยวทางการเมือง

อยู่ ในส่วนนี้ที่ว่าพยายามจะผลักดันให้มีการขยายตัวระบบทุนนิยมเข้าไปอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น และตลอดเวลาที่สี่ปีเนี่ยมา 20 กว่าปีเนี่ย ก็ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นเหมือนกัน ซึ่งอาจารย์เสนออธิบายจุดนี้ไม่ได้ เพราะว่ามองจากจุดย่อยอย่างเดียวนั้นไม่ได้ จำเป็นต้องมองเห็นภาพวิธีการผลิตด้วย ดังนั้นตรงจุดนี้อาจารย์เสนอที่จึงไม่สามารถโยงการเปลี่ยนแปลงย่อย หรือในกลุ่มของชนชั้นนำเข้ากับการวิเคราะห์ในเรื่องของวิธีการผลิตด้วยในขณะเดียวกัน อาจารย์เสนอที่ยังมองดูในกรอบของวิธีการผลิตเดิม ถ้าเมื่ออาจารย์เสนอที่นำเอาเรื่องกลุ่มชนชั้นนำมาอธิบายในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตด้วย จะสามารถเข้าใจจุดนี้ และรู้ว่าพลังของการเปลี่ยนแปลงอยู่ตรงจุดไหน ดังนั้นในส่วนนี้จึงเป็นปัญหาวิธีคิดพอ ๆ กับปัญหาของการที่ว่า ยังไม่ได้เข้าใจสังคมสมบูรณ์ ถึงแม้ว่าอาจารย์เสนอ จะเข้าใจถึงว่าพลังของการเปลี่ยนแปลงมีอยู่ในชนบทจริง แต่ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกลุ่มชนเหล่านั้มองไม่เห็น เข้าใจศักยภาพ แต่มองไม่เห็นว่าจะเกิดอะไรขึ้นในชนบท เพราะว่าอาจารย์มองดูเฉพาะในกลุ่มชนชั้นนำ

นิตี :

ผมขอใช้อำนาจยุติตอนนี้ก่อนได้ไหมครับ เรา
จะพักทานข้าว แล้วพบกันอีกทีตอนบ่ายโมง

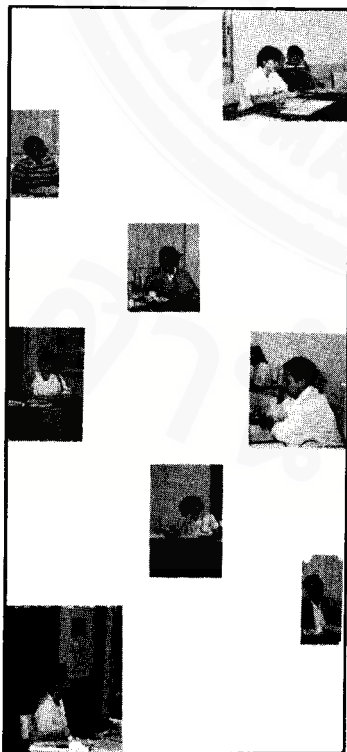

นิธิ :

เราจะเริ่มหัวข้อที่ 3 กันเลย โดยอาจารย์ชเนศจะเป็นผู้นำการสนทนาใหม่อีกครั้ง ในเรื่องบทบาทนักวิชาการกับบทบาทของวิศวกรสังคมในสังคมไทย

ชเนศ :

ในประเด็นนี้ ผมคงจะเสนอไม่นานเท่าไร คงจะสั้น เพราะข้อมูลก็มีจำกัด บทบาทของนักวิชาการกับบทบาทของวิศวกรสังคมในสังคมไทย อันนี้เป็นประเด็นหนึ่งซึ่งในงานเขียนจำนวนมากของอาจารย์เสนก็ได้วิเคราะห์วิจารณ์อย่างมากถึงปัญหาของนักวิชาการในปัจจุบัน นักวิชาการในมหาวิทยาลัยหรือนอกมหาวิทยาลัยก็ตาม ในทัศนะของอาจารย์เสนที่ก็แบ่งเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่เรียกว่ากลุ่มนักวิชาการกับกลุ่มที่ทำตนเป็นวิศวกรสังคม ที่นี้ลักษณะของวิศวกรสังคมเป็นอย่างไร คือ ความหมายของวิศวกรสังคม อาจารย์เสน่่มองว่า เป็นสภาพสังคมในโลกที่สามโดยทั่วไป ซึ่งนักวิชาการมักจะมีบทบาทมากกว่าคนกลุ่มอื่นๆ อย่างเช่นในสังคมไทย นักวิชาการก็เช่นเดียวกับชนชั้นนำที่มีสถานภาพที่มีความใกล้ชิดกับอำนาจมากกว่าคนกลุ่มอื่นๆ ก็มักจะมิตั้งนะที่มองการเปลี่ยนแปลงสังคมว่าต้องเกิดจากผู้

นำหรือเกิดจากกลุ่มคนที่มีความรู้ความสามารถ ดังนั้นเมื่อนักวิชาการที่เอาทัศนคติแบบนี้นำในการมองการเปลี่ยนแปลงความก้าวหน้าของสังคมจากความรู้ของตนเอง จากจุดยืนของตนเองออกไปแล้ว นักวิชาการพวกนี้ก็จะมุ่งที่จะทำงานทางด้านวิชาการอะไรก็ตามเพื่อเสนอผู้มีอำนาจในสังคมนั้น ๆ หรือไม่ก็หาทางเข้าไปสู่อำนาจ เพื่อจะใช้วิชาความรู้เหล่านั้นไปเปลี่ยนแปลงสังคมตามความเชื่อของตนเอง โดยมีสมมติฐานว่าสังคมนั้นเป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนไปตามความสามารถ ความรู้ของผู้ว่า ซึ่งถือว่ามีความรู้เหนือปวงชนส่วนใหญ่ อันนี้เป็นลักษณะของวิศวกรสังคม

ที่นี้ผลกระทบของบรรดานักวิชาการที่ทำตัวเป็นวิศวกรสังคมเหล่านี้ ผมคิดว่าในหลายบทความ เรากำลังจะเห็นโดยสรุปอย่างสั้น ๆ ในที่นี้ว่า ในทัศนะของอาจารย์เสน่ห์แล้ว ความล้มเหลวต่าง ๆ ของการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม, ของการเปลี่ยนแปลงของระบบการศึกษาของไทยเรา สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของการที่เราอาศัยนักวิชาการที่เป็นวิศวกรสังคมมานำทิศทางในการเปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้นสิ่งที่อาจารย์เสน่ห์เสนอ ก็จะตรงกันข้ามกับบทบาทของเหล่าวิศวกรสังคมทั้งหลายก็คือ เสนอว่านักวิชาการโดยเฉพาะในมหาวิทยาลัยก็ควรที่จะมีบทบาทในการตรวจสอบ นโยบายของรัฐ และของหน่วยงานต่าง ๆ คือทำหน้าที่ในการเป็นหอคอย ผมคิดว่าอาจารย์เสน่ห์ไม่ปฏิเสธการมีหอคอยงาช้าง หรือการที่พวกเราต้องอยู่ในหอคอยงาช้างนี้ แต่ผมว่าอาจารย์เสน่ห์คิดว่าถ้าหากหอคอยงาช้างของเรานี้สัมผัสกับฐานกับมวลชน กับความเป็นจริงต่าง ๆ แล้ว หอคอยก็ไม่ใช้ความคิดในตัวของมันเอง ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เราพึ่งรังเกียจ และไม่ใช่ว่าสิ่งที่เขาประชดประชันว่า “ก็ดีแต่อยู่ในหอคอยงาช้าง” ซึ่งผมว่าอาจารย์เสน่ห์ก็ค่อนข้างจะรู้สึก ว่าไม่ถูกที่ไปกระทบกระทั่งแบบนี้ แต่ว่าความเป็นจริงก็มีอยู่ว่าบรรดาคนที่อยู่บนหอคอย แล้วไม่พยายามที่จะสร้างฐาน ไม่พยายามที่จะลงไปหามวลชนนั้นนะ

มีความผิด และความผิดอันนั้นก็คือ-ในความคิดของอาจารย์เสน่ห์-คือว่า ถ้าหากว่าพยายามสร้างความ เป็นเลิศซึ่งไม่มีฐานมวลชนอยู่ที่นี่ ท่านเห็นว่ามันเป็นการสร้างอัตตา เป็นการสร้างความเห็นแก่ตัว มันจะตรงกันข้ามกับความเป็นเลิศทางวิชาการ ซึ่งสัมผัสกับมวลชน มีฐานของมวลชน แต่จะมีอย่างไรผมว่าอันนี้ยังเป็นปัญหา ซึ่งเราก็คงอภิปรายกันได้ เพราะฉะนั้นอันนี้คือบทบาทของนักวิชาการที่ควรจะเป็น

แล้วการรับบทบาทเหล่านี้ ผมคิดว่าอาจารย์เสน่ห์เสนอให้อย่างไม่ยากเท่าไร แต่ว่าอาจจะยากหน่อยก็คือว่าเริ่มทำจากตรงนี้ จากสภาพที่มีอยู่ คืออาจารย์เสน่ห์บอกว่า เรามักจะบ่นกันอยู่เรื่อยว่าไม่มีอิสระทางวิชาการ เพราะว่าสมัยหนึ่งรัฐบาลควบคุม สมัยต่อมาก็ควบคุม เป็นกระทรวงหรือทบวงอะไรก็ตาม อาจารย์เสน่ห์บอกว่าไม่จริง ดูรวม ๆ เหมือนกับว่าไม่มีอิสรภาพ แต่จริง ๆ แล้วนี่อาจารย์เสน่ห์บอกว่าตั้งแต่ปี 2515 มา ที่มีการตั้งทบวงแล้วก็มีมหาวิทยาลัย อยู่ในกำกับของทบวงฯ ทบวงฯไม่เคยเข้ามาถึงขั้นปิดกั้นเสรีภาพ หรือมาบงการอย่างเผด็จการต่าง ๆ เป็นอิสระของผู้บริหารมหาวิทยาลัย และของอาจารย์ในมหาวิทยาลัย ที่จะช่วยขยายบทบาท หรือผลักดันการศึกษาค้นคว้าทางสังคมศาสตร์ทางอะไรต่าง ๆ ออกไป ไปสู่เป้าหมายที่ถูกต้องได้ แต่ว่าจริง ๆ แล้วนี่เป็นจุดอ่อนของเราเอง ซึ่งพยายามจะเข้าไปหาอำนาจ พยายามที่จะคิดว่าต้องมีอำนาจก่อนจึงจะใช้สังคมศาสตร์ได้ ซึ่งถึงจุดนั้นแล้ว อาจารย์เสน่ห์เชื่อว่า ในโครงสร้างของสังคมราชการแบบนี้ ก็จะคัดกลั่นคนเหล่านั้นไป แล้วคุณก็จะพูดอะไรไม่ได้ มันกลับจะทำให้มากกว่าถ้าหากอยู่ในฐานะอย่างที่ท่านพูดถึงนี้ว่า ในระบบนี้ทำออกไปจากระบบ ทำออกไปสู่ข้างนอกโดยอาศัยเงื่อนไขที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ผมคิดว่าผมคงจะนำเสนอประเด็นสองสามเรื่องเอาไว้พอสมควรแล้ว ลักษณะของวิศวกรสังคม

กับของนักวิชาการ มันต่างกันในปีหาหมาย ในวิธีการดังกล่าว โดยดูจากสภาพความเป็นจริงของสังคมไทยตอนนี้

นิธิ :

มีอะไรจะเพิ่มเติมอีกบ้างหรือเปล่า เพราะว่ประเด็นนี้ เราจะดึงเอาเรื่องเกี่ยวกับความเห็นของอาจารย์เสนอเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยก็ตาม ตลอดจนกระทั่งประเมินถึงผลกระทบของงานของอาจารย์เสนอที่มีต่อวงวิชาการก็ตาม ผมว่ามันน่าจะพูดถึงเรื่องนี้ด้วยกันได้ทั้งหมด เพราะฉะนั้นการที่อาจารย์เสนอเสนอการสนทนานั้นก็ไม่ได้หมายความว่าต้องเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับวิศวกรสังคมและนักวิชาการเท่านั้น

ฉลาดชาย :

ผมคิดว่าอยากจะเสริมต่อที่อาจารย์เสนอพูดซักนิดคือ ผมคิดว่าอาจารย์เสนอเขียนยันว่า บทบาทของนักวิชาการที่พยายามทำตัวเป็นวิศวกรสังคม ได้เริ่มตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งระดมนักวิชาการเข้ามาใช้ คือว่าอาจารย์เสนอที่จะค่อนข้างประชดประชันสักหน่อย ในการยกข้อความที่นักวิชาการบางกลุ่มพูดถึงยุคสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ในฐานะที่เป็นยุคทองของนักวิชาการว่า มันค่อนข้างน่าละอายนะครับ แล้วธรรมเนียมนหรือว่าเส้นทางของการที่นักวิชาการเข้ามารับใช้อำนาจทางการเมือง อาจารย์เสนอเห็นว่ามันยังไม่เปลี่ยน แม้กระทั่งปัจจุบัน โดยยกตัวอย่างเปรียบเทียบบทบาทหน้าที่ของสถาบันวิจัยบางสถาบันอะไรนี่นะครับ อาจารย์เสนอที่ก็ยิ่งเห็นว่า มันก็ทำหน้าที่เหมือนเดิมมันแหละ คือไม่สามารถจะก้าวลงไปลึกถึง หน้าที่หรือบทบาททางวิชาการ ซึ่งควรจะมองหาสมมุติฐาน หรือว่าต้นเหตุของปัญหาแท้จริงได้ ยกตัวอย่างเช่นเมื่อพูดถึง TDRI ในบทความเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจนี่นะครับ ก็บอกว่า TDRI

ยังรายงานนะครับว่า ประเด็นปัญหาที่สำคัญของเศรษฐกิจในเมืองไทยคือ การจ้าง การผลิต การจ้างแรงงาน การนำเข้า การส่งออก การใช้จ่ายในประเทศ ฐานะการค้าระหว่างประเทศ ฐานะเรื่องหนี้สินอะไรต่าง ๆ พวกนี้อาจารย์เสนอเห็นว่า เป็นเพียงการบรรยายถึงอาการของโรค แต่ไม่ได้บอกถึงสาเหตุของโรคคืออะไร ซึ่งในประเด็นนี้ผมคิดว่าคงจะต้องไปสัมพันธ์กับที่เราพูดกันเมื่อเช้าว่า ในทัศนะของอาจารย์เสนอแล้วหน้าที่ของวิชาการหรือหน้าที่นักวิชาการ ควรเป็นอย่างไร ควรเป็นอะไร ซึ่งอันนี้ผมคิดว่าในทัศนะของอาจารย์เสนอที่นี่ นักวิชาการส่วนใหญ่ที่เป็นอยู่ยังก้าวไม่ถึงหน้าที่อันนั้น ยังไม่สามารถทำหน้าที่อันนั้นได้ คือชี้ให้เห็นต้นเหตุของปัญหา

ทีนี้ในเรื่องเกี่ยวกับบทบาทของนักวิชาการนะครับ ในเชิงของการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมนี้ อาจารย์เสนอที่ก็ยังตั้งข้อสงสัยอีกเหมือนกันว่า สิ่งที่นักวิชาการได้ทำมาในแง่ของการพัฒนาประเทศจะหนักไปในแง่ของการสร้าง อาจารย์เสนอที่ใช้คำทันสมัยในยุคคอมพิวเตอร์คือว่าสร้าง **hard ware** แต่ไม่ได้มีการปรับปรุง **soft ware** เลย **hard ware** ในที่นี้คือการสร้างองค์กร การสร้างสถาบันขึ้นมา แต่ในขณะที่เดียวกัน **soft ware** ก็คือในแง่ของระบบความคิดที่สำคัญต่อการพัฒนา มันไม่ได้มีการพัฒนาขึ้นมาเลยครับ

นครินทร์ :

ผมขอเสริมทั้งจากที่อาจารย์เสนอ และอาจารย์ฉลาดชายพูด ผมคิดว่า คำว่าวิศวกรสังคมที่อาจารย์เสนอพูดนี้อาจารย์เสนอเขียนไว้ชัดว่า มันหมายถึงคนที่ทักท้อเอาความอยากหรือความคาดหวังว่าต้องเป็นอย่างไรอย่างนี้ไปวางไว้ในการวิเคราะห์ที่ไว้ล่วงหน้าแล้ว ซึ่งจะเป็นไปได้ทั้งนักทฤษฎีค่ายประชาธิปไตยตะวันตก หรือว่าพวกนักทฤษฎีค่ายเศรษฐศาสตร์การเมืองสำนักมาร์กซิสต์ก็เป็นได้ เป็นวิศวกรสังคมได้ทั้งคู่ ซึ่งอาจารย์เสนอที่ก็ได้วิจารณ์ทั้งคู่ ผมอยาก

จะย้ำประเด็นนี้ว่า วิศวกรสังคมอาจจะเป็นพวก นักทฤษฎีค่ายมาร์กซิสต์ด้วยในทัศนะของอาจารย์ เสน่ห์

อันที่สองที่ผมคิดอยู่ก็คือว่า คำว่า “นักวิชาการ” คำว่า “เป็นอิสระของนักวิชาการ” นั้น มันก็ไม่จำเป็นต้องอยู่นอกระบบ ถ้าอยู่ในระบบก็เป็นอิสระได้ “ความเป็นอิสระ” ผมเข้าใจว่า ไม่หมายถึงในแง่ของระบบการทำงานนะครับ คงจะหมายถึงในแง่ความคิดมากกว่า

อีกประเด็นหนึ่งผมไม่ค่อยแน่ใจเรื่องที่ว่าอาจารย์ ธเนศพูดถึงว่า การแสวงหาอำนาจจะเป็นเรื่องผิดหรือเปล่า อาจารย์ธเนศพูดว่าเราสามารถอยู่ในหอคอยงาช้างได้ แล้วเราก็ทำหน้าที่อะไร ผมไม่แน่ใจนักในประเด็นนี้ ถ้าเกิดผมตั้งคำถาม ซึ่งผมไม่พบในงานเขียน อาจารย์เสน่ห์ แต่ตั้งจากตรรกะวิคิดที่ว่า ถ้าเราได้ อำนาจนั้นมาเพื่อการเปลี่ยนแปลงหรือว่าเพื่อการปลดปล่อยมนุษยชาติแล้วนี่นะ ระหว่างการอยู่ในหอคอยงาช้างกับการได้อำนาจอันไหนจะเป็นสิ่งที่อาจารย์ เสน่ห์คิดมากกว่ากัน ผมคิดว่าการได้อำนาจ ในตัวของมันเองก็ไม่ใช่เป็นเรื่องที่น่ารังเกียจหรือน่าเสียหายอะไรโง่โง่ มันขึ้นกับว่า อำนาจนั้นทำไปเพื่อรักษาระบบ หรือต้องการเปลี่ยนแปลง ผมไม่แน่ใจว่า อาจารย์เสน่ห์ปฏิเสธการแสวงหาอำนาจ เพียงแต่ว่า อำนาจนั้นมันเพื่ออะไรมากกว่า

นิธิ :

มีอะไรจะพูดกันในเรื่องนี้อีกบ้างหรือเปล่าครับ ถ้ายังไม่มีผมขอพูดนิดหน่อยว่าจริง ๆ แล้วผมก็ไม่ว่าวิศวกรสังคมของอาจารย์เสน่ห์นี้แปลว่าอะไร เราจะต้องระวังให้ดี ๆ ว่าจะต้องไม่ตีความให้มันกว้างจนเกินไปนัก กล่าวคือว่าคนที่เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาสูง มีความสามารถทางเทคนิควิทยา จะเป็นเทคนิควิทยาทางสังคมศาสตร์ หรือทางวิทยาศาสตร์อะไรก็แล้วแต่ซึ่งทำงานอยู่ในหน่วยงานรัฐบาล ก็พูด

ง่าย ๆ ว่าเป็นผู้ implement นโยบายของรัฐบาล คนเหล่านี้เราต้องถือว่าไม่ใช่ นักวิชาการในความหมายที่อาจารย์เสน่ห์หมายถึงใช่ไหมครับ

ธเนศ :

อาจจะเป็นนักวิชาการได้นะ ถ้าหากว่าพยายามที่จะผลักดันนโยบายอย่างซื่อสัตย์ แล้วก็หมายความว่ามีการตรวจสอบว่านโยบายอันนั้นสอดคล้องกับความเป็นจริงมั๊ย มันเป็นผลดีมั๊ยต่อสังคมไทย

นิธิ :

ทั้ง ๆ ที่ในขณะที่เดียวกันก็อาจจะทำอีกสิ่งซึ่งตนเองไม่เห็นด้วย เพราะเราได้รับเงินเดือนเขาอยู่อย่างนี้นะครับ สมมติว่าผมทำงานอยู่ในสภาพพัฒนาเศรษฐกิจ ไม่เห็นด้วยกับโครงการพัฒนานี้เลย แต่ว่าผมก็ต้องไปเก็บตัวเลขอะไรก็แล้วแต่มาป้อนให้เขา ย้ำในทฤษฎีที่ผมไม่เชื่อนั่นแหละ อย่างนี้จะถือว่าอะไรครับ

อานันท์ :

ผมคิดว่าการวิเคราะห์ต่าง ๆ ของอาจารย์เสน่ห์ ได้สะท้อนตั้งแต่ตอนต้นที่เราพูดถึงมาแล้วว่า โครงสร้างอำนาจในสังคมไทยถูกจำกัดอยู่ในระบบอำนาจระบบราชการ ดังนั้นสภาพของนักวิชาการก็เช่นเดียวกัน มันสะท้อนภาพอันนั้น ดังนั้นที่อาจารย์นิธิถามว่า นักวิชาการ ข้าราชการที่อยู่ในกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ หรือคนที่เป็นนักวิชาการมหาวิทยาลัย แต่เข้าไปทำงานช่วยต่าง ๆ เหล่านี้ ถ้าเพื่อเขาไม่เห็นด้วยกับโครงการที่รัฐบาลทำแล้ว แต่ไม่ขัดแย้ง เขากลายเป็นวิศวกรสังคมหรือเปล่า ผมคิดว่า เนื่องจากมีเรื่องในข้อจำกัดของอำนาจซึ่งเขาไม่มี ดังนั้นสิ่งที่เขาทำไปก็เป็นการทำเพียงแต่สนองตอบเท่านั้น เพราะอาจารย์เสน่ห์เห็นข้อจำกัดของนักวิชาการว่าการเกิดขึ้นของนักวิชาการในสังคมไทยแท้ ๆ

ยังไม่มี เพราะนักวิชาการในความหมายของอาจารย์ เสน่ห์คือผู้ที่แสวงหาตลอดเวลา หมายความว่าไม่ได้จับเอาข้อสรุปอะไรอันใดอันหนึ่งมาเป็นความเชื่อ ซึ่งนักวิชาการที่เป็นวิศวกรสังคมนี้ จะจับเอาสิ่งที่จริง ๆ แล้ว เป็นแค่เทคนิควิทยา เอามาเป็นความเชื่อแล้วตั้งเป็นข้อสรุปทั่วไป โดยที่ไม่มีการซักถามก่อน

โดยทั่วไป ความเป็นวิชาการถือหลักอยู่สามอย่าง ก็คือหนึ่ง free value คือไม่มีคุณค่า เป็นกลางอะไรก็เป็นกลาง อันที่สองก็คือว่า มีความชำนาญพิเศษ อันที่สามก็คือว่า ถือว่าตลาดเป็นทางออกที่สำคัญของสังคม อันนี้เป็นทัศนะที่เป็นอยู่ปัจจุบันนี้ แต่อาจารย์เสน่ห์ไม่เห็นด้วยในแง่ที่ว่า ความเป็นนักวิชาการนั้น อันหนึ่งคือจะต้องมีคุณค่า หมายความว่า คุณค่านั้นคือเป้าหมาย เป้าหมายที่ว่าเพื่อส่วนใหญ่ ซึ่งในความคิดอาจารย์เสน่ห์ คนที่เป็นแบบอย่างนั้นมันมีน้อยโดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะสำคัญที่สุดนอกเหนือจากว่าต้องมีคุณค่า มีเป้าหมายเพื่อคนส่วนใหญ่แล้ว นี่จะต้องหมั่นศึกษาหาความรู้ ไม่ยอมรับข้อสรุปอะไรต่าง ๆ มาเป็นบรรทัดฐาน ซึ่งจะทำให้คนนั้นเป็นวิศวกรสังคมในความหมายที่อาจารย์นครินทร์พูดมาเมื่อก็ ไม่ว่าจะอยู่ค่ายซ้ายหรือค่ายขวาที่เป็นได้ทั้งคู่ เพราะว่ารับเอาข้อสรุปนั้นมาเป็นข้อเท็จจริง แล้วก็เชื่อว่าข้อสรุปของตนเองนั้น ไม่ใช่ข้อเท็จจริงอย่างเดียว มันเป็นอุดมการณ์เลย รับเอาข้อสรุปนั้นเป็นอุดมการณ์ และทึกทักว่าเป็นความเชื่อทั้ง ๆ ที่สิ่งที่เป็นจริงในโลกนี้มันเคลื่อนไหวตลอดเวลา หมายความว่าจะต้องมีการศึกษาค้นคว้า

ดังนั้นในการที่จะเป็นนักวิชาการ ที่อาจารย์เสน่ห์มองเห็นเวลานี้ ก็คือว่าในระบบราชการมีข้อจำกัดทุกอย่างแล้ว ดังนั้นคนที่พอจะเห็นได้ว่า ในระบบราชการมีข้อจำกัดทุกอย่าง เป็นทางออกในอนาคต นอกเหนือจากจะต้องดึงเอาประชาชนส่วนใหญ่เข้ามามีส่วนร่วมแล้วก็คือปัญญาชนที่ศึกษาอยู่ตลอดเวลา แล้วก็พยายามที่จะเสนอความคิดนี้ออกมา ถึงแม้ว่าไม่อาจที่จะมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงได้ แต่ก็จะทำ

ให้เกิดวิคิดหรือปัญญาอันใหม่ อาจารย์เสน่ห์คิดอยู่แค่นี้ ยังไม่สามารถผลักไปเกินกว่าที่วานี้ได้ว่า บทบาทนักวิชาการที่วานี้ จะเป็นยังไงได้ อีกอย่างที่ว่า อาจารย์ธเนศเสนอ สะท้อนความคิดอาจารย์เสน่ห์ที่ว่า อยู่ในหอคอยงาช้างก็วิพากษ์วิจารณ์อะไรต่าง ๆ ได้ ถ้าวิจารณ์เพื่อคนส่วนใหญ่ หมายความว่าอาจารย์เสน่ห์ยังคิด เพราะว่าในบทสัมภาษณ์ของอาจารย์เสน่ห์เอง* ก็มีคนสัมภาษณ์ว่าอาจารย์เสน่ห์เปลี่ยนเป็น activist หรือเปล่า อาจารย์เสน่ห์ก็บอกว่า แยกกันระหว่างความเป็นนักวิชาการกับ activist ตอนที่ออกไปเป็นประธานสหภาพสิทธิอะไรนี่** ก็ไม่พยายามจะเอาการทำงานนั้นมาอยู่ในมหาวิทยาลัย คือพยายามจะแยกออก ไม่เอางานนั้นมากำกั๊กกัน พยายามจะแยกบทบาททั้งสองออก แต่มีข้อที่น่าสนใจอยู่อันหนึ่งที่บอกว่าถึงแม้เป็น activist นี้ก็ไม่สามารถเป็น activist เลย ๆ ได้ ถ้าหากว่าไม่ได้ศึกษาค้นคว้าหาความรู้ คือ activist ก็จำเป็นที่ต้องพึ่งความรู้ เพราะว่า ในสมัยอาจารย์เสน่ห์ คือสมัยก่อนหน้า 6 ตุลา ซึ่งพอบอกเป็น activist มันก็เป็น activist ทั้งหมดเลย หมายความว่าทั้งหมดเลยทุกอย่างเลย ไม่ต้องถามอีกต่อไปแล้วว่า อะไรถูกหรือผิดเลย อันนี้เป็นปัญหา แล้วอาจารย์เสน่ห์ก็สะท้อนปัญหา คือวิพากษ์วิจารณ์ activist อย่างนั้น ในแง่ที่ว่าจะต้องมีลักษณะทางนักวิชาการ คือว่าจะต้องแสวงหา ค้นคว้าหาความรู้ ตรวจสอบก่อนที่จะเสนอแนะอะไรไป ดังนั้นในจุดนี้อาจารย์เสน่ห์ก็มองวิพากษ์วิจารณ์ activist แล้วก็ขณะเดียวกันก็ยังมีมองบทบาทที่แท้จริงของปัญญาชนไม่ได้ แต่ก็เห็นรำไรว่ามันมีบทบาทอยู่ อันนี้ผมคิดว่าบางทีการวิจารณ์งานของอาจารย์

*ดูบทสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในจดหมายข่าวไทยคดีศึกษา ปีที่ 1 ฉบับที่ 5-6 ธันวาคม 2526 เอกสารของสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

**หมายถึง ประธานสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน